

קול לובלין

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלובלינאים בישראל ובחו"ל * יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 39 • חשון-כסלו תשס"ד • www.lublin.org.il • נאָוועמבער 2003 • נומער 39

סיפורה המלא של קהילת יהודי לובלין במלחמת העולם השנייה

הגטו בלובלין

רוברט קובאלק

קהילת יהודי לובלין תחת הכיבוש הגרמני

ב-18 בספטמבר 1939, לאחר קרב קצר בפרברי העיר וכמה ימי הפצצות מהאוויר (בתים רבים בעיר העתיקה ובחלק היהודי של העיר נהרסו בהפצצות, וקברו תחתיהם יהודים רבים), נכנסו חיילים גרמניים ללובלין. למחרת נכנסו לעיר יחידות הוורמאכט ועצרו כבני ערובה כ-200 גברים, פולנים ויהודים. לאחר מספר ימים הם שוחררו, אבל ב-14 באוקטובר קיבלה הקהילה היהודית בעיר פקודה לשלם 300 אלף זלוטי - "תרומה" לצבא הגרמני. החיילים הגרמניים החלו ללכוד יהודים ברחובות (גברים ונשים) והכריחו אותם לעבוד עבורם. רבים הוכו ועונו. הגרמנים בזזו חנויות ודירות רבות, שהיו שייכות ליהודים.

ב-25 באוקטובר נספרה האוכלוסייה היהודית בלובלין בפקודת הגרמנים. רישום זה הראה שבעיר חיים 37,054 יהודים. מיעוט של יהודים, בעיקר צעירים ופעילים פוליטיים, הצליח לברוח מלובלין לאזורים שבשליטת הסובייטים.

ב-1 בנובמבר '39, לאחר ההכרזה על הקמת הגנרלגוברנמנט, הוקם בלובלין המינהל האזרחי הגרמני.

ערב מלחמת העולם השנייה חיו בלובלין כ-40 אלף יהודים, שליש מאוכלוסיית העיר. לובלין היהודית היתה מרכז דתי, רוחני וחברתי חשוב מאוד. שם נוסדה ב-1930 הישיבה המפורסמת ביותר בעולם - ישיבת חכמי לובלין. לפני המלחמה היו בקהילה היהודית של לובלין 12 בתי-כנסת, כמאה בתי-תפילה פרטיים (שטיבעלך), שלושה בתי-קברות, בית-חולים יהודי, בית-יתומים ובית-מחסה לזקנים. היתה בלובלין פעילות פוליטית ותרבותית ענפה. ליהודים היה ייצוג במועצת העיר, בתי-ספר עצמאיים, מוסדות כלכליים ותרבותיים ושני עיתונים בשפה היידיש - "לובלינער טאגבלאט" ("יומון לובלין") ו"לובלינער שטימע" ("קול לובלין"). בחיים הכלכליים יהודים היו פעילים במסחר, ובבעלותם היו יותר מ-50 אחוזים מבת-המלאכה וכ-30 אחוזים מבת-החרושת בעיר. בהשוואה לקהילות גדולות אחרות, כמעט לא היתה התבוללות בלובלין. רוב יהודי העיר היו מסורתיים, אורתודוקסיים בעלי אוריינטציה חסידית חזקה מאוד. רק 1,000 מתוך 40 אלף היהודים הודו שהם משוחחים בבית בשפה הפולנית. אך רוב הדור הצעיר דיבר פולנית שוטפת.

ב-9 בנובמבר '39 מונה **אודילו גלובוצ'ניק** על-ידי הימלר, כמפקד המשטרה וה-SS של מחוז לובלין. **בו ביום התקיימה בלובלין האקציה הראשונה של פינוי יהודים מבתיהם**. משעות הבוקר המוקדמות הקיפו אנשי SS את מרכז העיר, וגירשו את כל היהודים שגרו ברחובות הראשיים. רובם היו אנשים עשירים, שאיבדו את כל נכסיהם בבת-אחת. הם פונו באותו יום אל הרובע היהודי והעיר העתיקה. רבים מהם החליטו לברוח מלובלין.

בנובמבר הורו השלטונות הגרמניים לסמן במגן דוד את כל החנויות, בתי-המלאכה ובתי-החרושת היהודיים. בדצמבר '39 יצאה פקודה חדשה, שלפיה על כל היהודים לחבר **מגן דוד לבגדיהם** (על החזה), ומאוחר יותר גם לענוד סרט עם מגן דוד על זרועם. רבים מהיהודים קיבלו את זה בהפתעה גמורה, בהלם:

"ב-1 בדצמבר 'עוטרנו' במגן דוד צהוב. בבוקר החורפי הזה הגיע לעבודה ד"ר מרדכי טננבאום, רופא הילדים הזקן. על מעילו העליון היה לו טלאי צהוב ובעיניו ניקוו דמעות. זה היה נורא - הוא, שאהב כל ילד חולה, עמד לפנינו מושפל. הוא חיך מבעד לדמעות, ובקול רועד ניחם את כולנו: 'אין בכך כלום, ילדיי. גם כך נישאר יהודים - אין זאת חרפה לנו'."

(עדות של שרה (סויקה) ארליכמן-בנק, אחות בבית החולים היהודי בלובלין)

בסוף '39 הוקם **היודנראט** על-ידי הנהלת הקהילה היהודית לפי פקודת הגרמנים. היודנראט אמור היה לנהל את ענייני היהודים ולייצג אותם לפני השלטונות הגרמנים. מוסד זה כלל 24 חברים, והוא הוקם לאחר דיון נוקב בשאלה, האם הדבר ייחשב לשיתוף פעולה עם הכובשים.

ראש היודנראט היה האדריכל-המהנדס **הנריק בקר** (לפני המלחמה הוא כיהן כראש מפלגת העם בלובלין, סגן ראש העיר ויו"ר מועצת הקהילה היהודית). היו לו שני סגנים: **ד"ר מארק אלטן** (עורך-דין, קצין אוסטר-הונגרי לשעבר, אחד ממנהיגי התנועה הציונית שבעיר) ו**שלמה קסטנברג** (סוחר נייר מפורסם, סגן יו"ר בהנהלה של הקהילה היהודית לפני המלחמה). לגבי מינויו של בקר היתה תמימות דעים - כל הניצולים מגטו לובלין הסכימו שהיה אדם נדיב מאוד ונוטה לעזור. לא כך לגבי שני האחרים - במיוחד אלטן, שעל פעילותו ב-1942 אמרו רבים מהאנשים שהיא היוותה שיתוף פעולה גלוי.

בדומה ליודנראט הוקמו בלובלין מוסדות יהודיים נוספים, כמו "האגודה לעזרה סוציאלית יהודית" (JSS) וועדות שונות לעזרה לעניים ולפליטים. בית-החולים היהודי, בית-היתומים ובית-המחסה לזקנים היו גם הם תחת שליטת היודנראט.

התוכן • אינהאלט

1	רוברט קובאלק - הגטו בלובלין
8	יוסף דקר - בלו'ץ
10	נטע אבידר - תחנה סופית בלו'ץ
12	יוסף דקר - קרנפיץ
14	נעמי פוגלמן - לובלין
16	נטע אבידר - תולדות הדפוס בלובלין
18	נטע אבידר - עיתונות בלובלין בין שתי מלחמות עולם
22	רותי קרן - "ובאידיש זה היה נשמע עוד יותר טוב..."
24	נטע אבידר - בית היתומים "אוכרונה"
26	נטע אבידר - סיפורה של שרה פרי
28	שרה-סבינה פרי - הרהורים
29	ש.א. - פגישה עם כומר יהודי
33	יוסף דקר - סיכום פעילות השנה השנה החולפת
35	דוד שטוקפיש - ארגון יוצאי לובלין בישראל
36	צפורה דסקל-וייסלפיש - שירים
38	נטע אבידר - 50 שנה להופעת ספר יזכור "דאס בוך פון לובלין" בפאריס
39	דוד שטוקפיש - פארייביקט דעם אנדענק פון א שטאט אנאטאל בינשטאק - מיינע איבערלעבונגען אין דער צייט פון דער 2טער וועלט מלחמה
41	צייט פון דער 2טער וועלט מלחמה
45	יוסף הערנוטה - לובלין
47	תרומות • באשטייערונגען
48	לזכרם • צום אנדענק • IN MEMORY
64 (1)	Robert kuwalek - The Ghetto in Lublin

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובחו"ל
המערכת - רעדאקציע: נטע זייטומירסקי-אבידר, שמוליק אבידר,
יוסף דקר, צשה פישר-טרקטנברג, דוד שטוקפיש

*

כתובת המערכת: אָרעס פון רעדאקציע:

"קול לובלין", תל-אביב שדרות חן 6

"Kol Lublin", 6 Sderot Chen, Tel-Aviv 64071, Israel
דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 03-6881727

הגרמנים תכננו יצירת "מאגר (זרבה) של יהודים" במחוז לובלין. לשם כך גורשו לעיר 1200 יהודים גרמניים משצ'יין בפברואר 40'. רובם נשלחו מלובלין לגטאות קטנים בפיאסקי, גלוסק ובלז'יצה. הם היו המשלוח הראשון של יהודים זרים שגורשו למחוז לובלין.

הקמת גטו פתוח בלובלין

במרץ 41' הכריז צורנר, מושל לובלין, על הקמת הגטו בלובלין. הגטו כלל את החלק העתיק והעני ביותר של הרובע היהודי ההיסטורי, עם המצודה במרכזו (בעת המלחמה שימשה המצודה כבית-סוהר של הגסטפו), וחלק קטן מהעיר העתיקה (רחוב גרודזקה, שם היו משרדי היודנראט ובית-היתומים - הבניין קיים עד היום). כמה ימים לפני הקמת הגטו, כ-14 אלף מיהודי לובלין (רובם עניים, שלא היתה להם עבודה בעיר) יושבו מחדש בערים קטנות במחוז לובלין. חלקם חזרו ללובלין באופן בלתי חוקי. לפי הרישום הגרמני נשארו באופן רשמי בעיר כ-34 אלף יהודים. אולם באופן בלתי רשמי, לפי משרד הסטטיסטיקה של עיריית לובלין, חיו בעיר קרוב ל-40 אלף יהודים.

עד מרץ 42' עדיין לא היה גטו לובלין סגור באופן הרמטי, אם כי היהודים לא הורשו להסתובב ב"רחובות האריים". באותו זמן עדיין חיו מחוץ לרחובות הגטו משפחות יהודיות רבות, ביחוד של אלה שעבדו כמומחים במוסדות גרמניים.

התנאים בגטו לובלין, בהשוואה לגטאות ורשה או לודז', היו נסבלים יותר. ניצולים רבים העידו שבניגוד לגטו ורשה, בלובלין סבלו פחות מרעב. ליהודי לובלין היה

ב-41' פרצה בלובלין מגיפת טיפוס חמורה. ליד בית החולים היהודי עמד ריק הבניין החדש של בית התרבות ע"ש י.ל.פרץ, שבנייתו הושלמה ערב המלחמה ואמור היה להפתח ב-1 בספטמבר 39'... בניין זה הוסב ע"י היודנראט לבית-חולים לטיפול במגיפה.

עד מרץ 41' חיו יהודי לובלין בדירותיהם (פרט למרכז העיר ממש, שם נאסר עליהם אף ללכת ברחוב הראשי), אך היה עליהם לעבוד עבור הנאצים.

בדצמבר 39' הוקם **מחנה עבודה יהודי ברחוב ליפובה 7**. רוב האסירים במחנה זה החל מ-40' היו **שבויי מלחמה** - **חיילים יהודים מהצבא הפולני**. כמו כן נאלצה לעבוד שם גם קבוצה גדולה של בעלי מקצוע יהודים מלובלין, רובם אומנים מומחים.

ב-1940 אירגן ה-SS אקציות בכל מחוז לובלין, ואלפי אנשים נאספו ונשלחו **למחנה עבודה בבלז'ץ** כדי לבנות את הביצורים במזרח, בגבול הסובייטי. רבים מהם מתו בבלז'ץ בגלל התנאים הקשים (בארכיון העיר לובלין שמורה רשימה של אנשים, שמתו ב-40' במחנה העבודה בבלז'ץ).

רבים מיהודי לובלין אולצו לעבוד עבור חברות ומוסדות גרמניים בעיר. לעתים קרובות הנאצים ארגנו אקציות ברחובות, ואילצו את היהודים החטופים לעבוד עבורם. מוסדות גרמניים, קצינים נאצים ואפילו חיילים פשוטים המשיכו לבזוז את החנויות והדירות של היהודים. ב-40' השתמשה התעמולה הנאצית בלובלין לשם פרסום כתבות מצולמות על "היהודים המזרחיים הפרימיטיביים והמסורתיים". כאן צולם הסרט "היהודי זיס", ויהודי לובלין שימשו "ניצבים".

ארגון יוצאי לובלין בישראל * שד' חן 6, תל-אביב 64071

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי 4.12.2003, ט' בכסלו תשס"ד, בשעה 18:00 בבית "יד לבנים", "אודיטוריום שיין", רח' פנקס 65, תל-אביב (אזור פנקס פינת ויצמן)

בתוכנית:

הרצאה של פרופ' חנה יבלונקה
הזמרת רונית אופיר
התכנית תלווה בקטעי נגינה בנבל

חזן - לזכר הנפטרים
הדלקת ששת הנרות - פרקי קריאה
דברי יו"ר הארגון

תחבורה: האודיטוריום נמצא מול תחנת המוצא וסיום הקו של אוטובוס מס' 5
רכב המוביל נכים יכול לחנות בכניסה לאודיטוריום

המוסדות הגרמניים השונים, הצבא, ה-SS והמשטרה. השאר היו אמורים להיות מפונים אל מקום כלשהו מחוץ לעיר, אבל בסתיו 41' עדיין לא היה ברור לאן. מדצמבר 41' נלקחו קבוצות של גברים יהודים צעירים מגטו לובלין למחנה הריכוז במיידנק, כדי לבנות בתחומי הגטו, ברחובות פרובוסטו וברוברנה, היו מחנות קטנים ליהודים חסרי עבודה. מחנות אלה היו נקודות איסוף לאותם יהודים שנשלחו למחנות ליפובה 7 ומיידנק.

חלוקת הגטו

בתחילת 42' לפני הגירוש ההמוני מלובלין, חולק גטו לובלין לשני חלקים: A, שנקרא "הגטו הגדול", שם חיו רוב היהודים מחוסרי העבודה; ו-B, אשר השתרע על פני שטח של כמה רחובות בלבד באזור "הטוב יותר" של הגטו - ברחובות גרודזקה, קובלסקה וריבנה. בגטו B גרו חברי היודנראט וחברי המוסדות הכפופים ליודנראט, ויהודים אשר עבדו עבור בתי-חרושת גרמניים או במחנה שברח' ליפובה 7. לרופאים מבתי-החולים היהודיים היה בלוק נפרד. **גטו B הוקף בגדר תיל והיו לו שערים משלו.** תושבי שני חלקי האזור היהודי יכלו לבקר אחד את השני רק בזמנים קבועים במשך היום. הם נזקקו לאישור מיוחד כדי לעבור מצד אחד לצד השני. **בזמן שחולק הגטו לשני חלקים, כבר נפלה במפקדת גלובוצ'ניק ההחלטה לגרש את יהודי לובלין למחנה המוות בלז'ץ.**

האקציה הגדולה: גירוש יהודי לובלין למחנה המוות בלז'ץ

מ-16 למרץ 1942 עד 14 לאפריל 1942

כמה ימים לפני תחילת הגירושים אירגן ה-SS בלובלין את רישום היהודים העובדים. רק אלה שהיו מצוידים בתעודת זהות עם חותמת של המשטרה החשאית שוחררו מהגירוש, והם יכלו ללכת לגטו B. ב-16 במרץ 42', שעות אחדות לפני פתיחת מבצע חיסול הגטו, אירגן קצין ה-SS הרמן הופלה (מונה ע"י גלובוצ'ניק לראש המטה המיוחד של "אקציון ריינהרד" במחוז לובלין) פגישה עם נציגי כל המוסדות הנאציים בעיר. בפגישה זו הוא הודיע, שכל היהודים שאינם עובדים יגורשו לבלז'ץ, "התחנה האחרונה במחוז לובלין", ולעולם לא יחזרו לגנרלגוברנמנט. "עבור היהודים העובדים בונה ה-SS את המחנה הגדול (מיידנק), אשר ישמש כמאגר העיקרי של כוח עבודה יהודי לבתי-חרושת גרמניים בעיר". הוא הבטיח שבזמן הגירוש יארגן ה-SS סלקציות של אנשים כשירים לעבודה.

עדיין קשר עם העולם שמחוץ לגטו, כך שאפשר היה להבריח לגטו יותר מזון. אפילו העיתונים הנאציים דיווחו על המסחר הלא חוקי הנרחב. כמובן שרוב החנויות של היהודים הוחרמו.

"בשובי מוורשה ללובלין חשתי היטב בהבדל שבין שני הגטאות." - כתבה שרה (סויקה) ארליכמן-בנק - "בלובלין לא היתה פעילות תרבותית וסוציאלית ענפה כמו בוורשה והיו לכך סיבות רבות.

ראשית: בהתקרב הצבא האדום בתחילת המלחמה לתחומי לובלין, ברחו רוב הצעירים והפעילים הפוליטיים אל הצד הרוסי, והעיר נשארה ללא מנהיגות כמעט. הפליטים שהועברו ללובלין מפולין המערבית לשם "ישוב מחדש" היו ברובם פשוטי-עם מפרברי העוני ולא היו בהם אנשי-ציבור. המשכילים, למשל מלודז' וסביבותיה, ברחו לוורשה, כי האמינו שלעיר הבירה יהיה גורל טוב יותר. המשכילים מלודז' היו פעילים מאד בוורשה, והם החליפו את המשכילים המקומיים שברחו.

הבדל נוסף: הבניינים בשתי הערים היו שונים לגמרי. בוורשה היו בתים גדולים עם חצרות אחוריות משותפות. החצרות אפשרו לקיים במשך שעות העוצר אסיפות דיירים גדולות ועבודה סוציאלית. הבתים בלובלין היו קטנים יותר ומרוחקים זה מזה, כך שבערבים אי אפשר היה לארגן פגישות.

למצב בלובלין היה בו גם צד חיובי: האומללות היתה 'מתונה' יותר. כאן אנשים לא מתו ברחובות. האנשים סבלו בדומיה בבתיהם או בבתי-מחסה לפליטים או בבתי-חולים. אנו יכולים לומר שהמצב בלובלין היה 'מתון' יותר. גם הנובורישים בלובלין התנהגו די בהגינות".

עד מרץ 42' ברחו ללובלין רבים מיהודי ורשה. הם האמינו שזו עיר "עשירה יותר", עם מזון רב. הבעיות הקשות ביותר היו מגיפת הטיפוס, איכלוס יתר (אנשים חיו אפילו בחנויות ובעליות גג) ו"תרומה" מאונס לגרמנים.

בגטו ורשה יכלו היהודים לעבוד בחנויות רבות, במסעדות ובבתי-מלאכה, שהוקמו על-ידי חברות תעשייתיות גרמניות כמו "שולץ" ו"טובנס". לעומת זאת, היהודים בלובלין עבדו בעיקר עבור מוסדות גרמניים ועבור הצבא. בגטו לא היה די מקום לבתי-מלאכה או בתי-חרושת. כל הבניינים הגדולים, כמו בתי-כנסת, הוסבו למקלטים עבור הפליטים או למטבחים ציבוריים ששירתו את האוכלוסייה הענייה.

מאוקטובר 41' התחיל המינהל הנאצי להתכונן לקראת הגירוש הסופי של האוכלוסייה היהודית מלובלין. לפי מסמך של "משרד הדיוור" הגרמני היו אמורים להישאר בלובלין רק 25 אלף יהודים, אלה שעבדו בשירות

שוטרים יהודים עם משפחותיהם. עד גירושם, לקחו אנשים אלה חלק באקציות שנערכו ברחובות הגטו.

עד היום שואלים אנשים רבים, מדוע רוב יהודי לובלין גורשו לבלז' ולא למיידנק?

יש לכך תשובה פשוטה מאוד: באותו זמן, בנייתו של מיידנק כמחנה ריכוז היתה בעיצומה, ולא הותקנו בו תאי גזים. באופן רשמי גורשו מלובלין רק אותם יהודים שלא עבדו. אבל עובדה זו אינה מדויקת לגמרי, ולפי פקודת גלובוצ'ניק יגורשו מאוחר יותר למחנה המוות בלז' גם היהודים העובדים.

ב-14 באפריל '42 פסקו הגירושים.

גטו סגור במיידן-טטרסקי

ה-SS ידע, ש-7,000-8,000 היהודים שנותרו מסתתרים במרתפים מתחת לבתי העיר העתיקה, ולכן ציוו וורטהוף וחברי צוות הגסטפו האחראי על הגירושים (ד"ר הרי שטורם, ולטר קניצקי וקליד) על העברת כל היהודים לגטו הקטן, אשר תוחם **במיידן טטרסקי**, פרבר של לובלין.

מיידן טטרסקי היה מרוחק קילומטר וחצי בלבד ממחנה הריכוז מיידנק, ונמצא בקרבת מחנה העבודה היהודי באלטן פלוגהאפן (=פלוגפלואץ). מהגטו במיידן טטרסקי יכלו היהודים לראות את אחיהם עובדים **בפלוגפלואץ** במיון רכוש הקורבנות של "אקציון ריינהרד".

לפי הפקודה הגרמנית, הורשו להשאר בגטו הקטן רק יהודים בעלי "J-Ausweis". למרות זאת באו למיידן טטרסקי, יחד עם היהודים "הלגאליים", גם יהודים "לא לגאליים" רבים שקיוו "להפוך ללגאליים" בגטו החדש. במיידן טטרסקי לא היה מקום לאנשים רבים כל כך. לפני המלחמה חיו שם כ-1,500 פולנים, רובם עובדי "פלאג-לשקייביץ" (= פלוגפלואץ בזמן המלחמה), שהיה בית-חרושת של חיל האוויר. פולנים אלה פונו ללובלין, ואל בתייהם הגיעו עכשיו כ-8000 יהודים.

לאחר הלילה הראשון בגטו החדש, כאשר רבים מהאנשים נאלצו להעביר את הלילה ברחובות ובחצרות בשל הצפיפות הרבה, ולאחר הרישום הראשוני, ארגן ה-SS סלקציה. ב-22 באפריל '42 נלקחו כ-2,500-3,000 יהודים, רובם נשים וילדים ללא "J-Ausweis", למחנה הריכוז במיידנק. מבין אלה הוחזרו כ-200-300 גברים צעירים לגטו במיידן-טטרסקי. השאר נלקחו ממיידנק **ליער קרנפייץ** השוכן במרחק 15 ק"מ מלובלין, ושם נורו. השמועות על כך נפוצו במהרה בגטו, ואנשים רבים איבדו תקווה שיוכלו להינצל. כ-4,000 מיהודי לובלין נותרו בגטו.

בשעה עשר בלילה שבין ה-16 ל-17 במרץ, הוקף גטו לובלין באנשי SS ובאוקראינים מטרווניקי, והגירוש החל. הנאצים האירו את הרחוב הראשי בגטו, והאנשים ההמומים הוצאו מבתייהם. רבים מהם, בייחוד הזקנים והחולים, נהרגו כבר בבתייהם או ברחובות הסמוכים. לא היתה שום סלקציה באותו יום. שעתיים לאחר תחילת האקציה, זומן היודנראט לשיבה ע"י האחראי לענייני יהודים, מפקד הגסטפו בלובלין, **הרמן וורטהוף**. הוא הכריז שבכל יום יגורשו 1,500 אנשים מלובלין "למזרח, כדי לעבוד". כל מגורש יוכל לקחת אתו 15 ק"ג של מטען, דברי ערך וכסף. במקביל, נלקחה קבוצת האנשים הראשונה לבית-הכנסת הגדול (מהרש"ל), אשר הפך לנקודת איסוף למגורשים. באותו לילה נאלצה קבוצת אנשים זו ללכת לאומשלגפלאץ של הגטו, בקרבת בית המטבחיים העירוני.

ב-17 במרץ '42, מוקדם בבוקר, גורשה הקבוצה הראשונה של יהודי לובלין למחנה המוות בלז'ץ. אלה שנשארו בגטו לא ידעו על גורל המגורשים או על יעדם של הטרנספורטים. רק כמה ימים אחרי תחילת הגירושים, חזר ללובלין נער צעיר (ששמו אינו ידוע), שברח מבלז'ץ, וניסה להסביר מה קרה לאלפי יהודי לובלין. איש לא רצה להאמין לו.

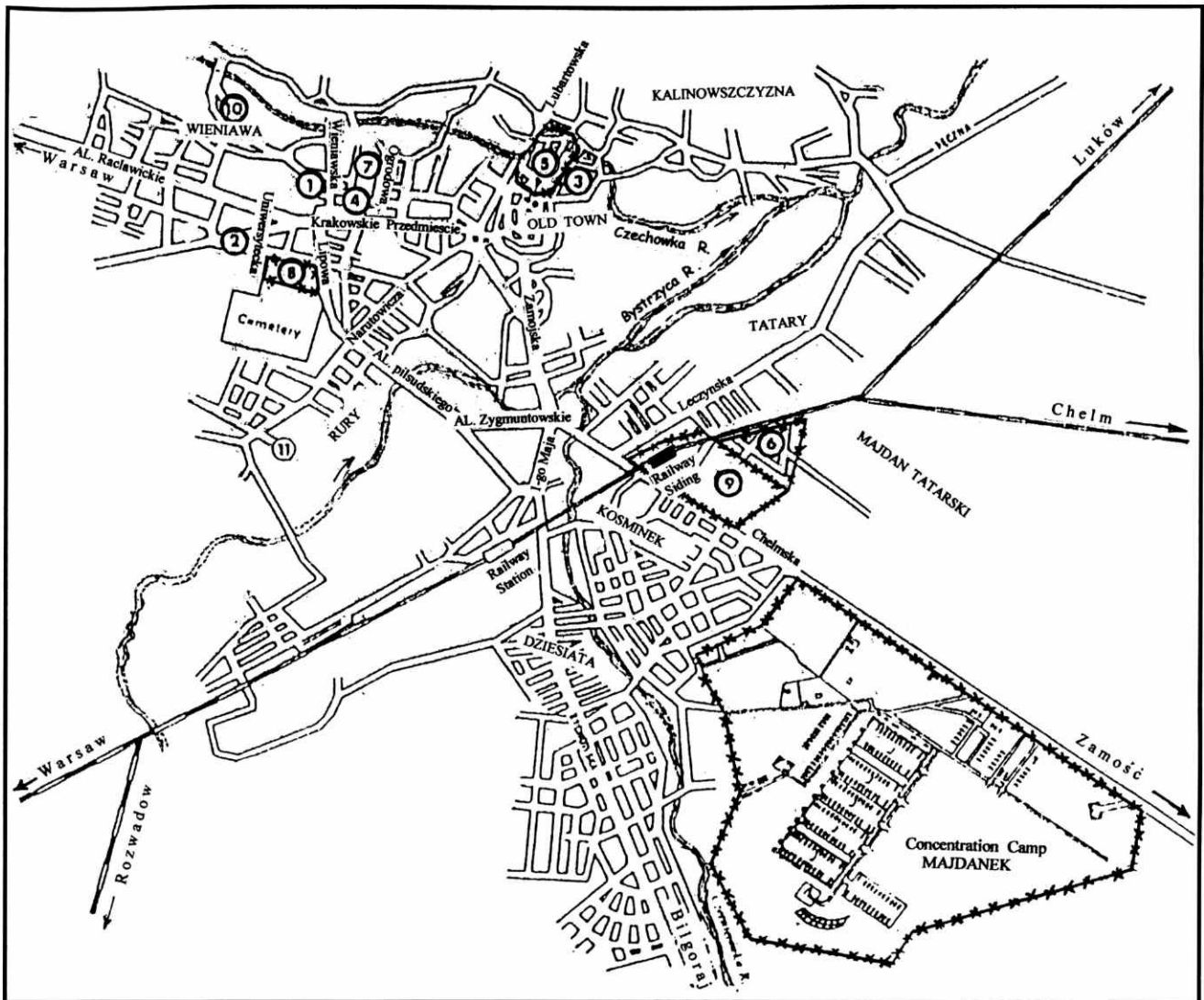
הגירושים למחנה המוות בלז'ץ נמשכו עד 14 באפריל '42. תוך פחות מחודש נשלחו לבלז'ץ כ-26 אלף מיהודי לובלין, ועוד כ-2,500 יהודים נהרגו במקום בתוך בתייהם או ברחובות העיר. כ-200 ילדים מבית היתומים היהודי הוצאו להורג יחד עם המטפלות שלהם בפרבר של לובלין. מאות חולים מבתי החולים ביחד עם כמה מהרופאים והאחיות נורו ביער ניימצה, 15 ק"מ מלובלין.

בזמן "האקציה" בגטו שינה ה-SS את התקנות בדבר יהודים עובדים. כל אלה שעבדו עבור הגרמנים היו חייבים להחליף את תעודות הזהות שלהם למה שכונה "Juden-Ausweis" (J-Ausweis), ורק אלה היו פטורים מגירוש. לפי פקודת ה-SS, רק 2,500 אנשים יכלו להמשיך לגור בגטו באופן רשמי.

ב-30 במרץ '42 אירגן הרמן וורטהוף באופן אישי את הסלקציה של חברי היודנראט ופקידי. יו"ר היודנראט בלובלין, המהנדס הנריק בקר, וחברים נוספים במוסד זה (ביניהם ד"ר יוסף זיגפריד, יו"ר ה-JSS בלובלין) גורשו לבלז'ץ. לפי הודעתו הרשמית של וורטהוף: "הם ימשיכו לתפקד כמנהיגי היודנראט וה-JSS במקום היישוב מחדש, כיוון שיש להם ניסיון בנושא זה".

נראה שהמהנדס בקר ידע על גורל רוב יהודי לובלין, כיוון שהוא עלה על הרכבת עטוף בטלית ללא כל מטען.

יחד עם חברי היודנראט גורשו למחנה ההשמדה 35

Majdanek and other centres of terror in Lublin

1. Headquarters of the Higher SS and Police Leader for the Lublin District.
2. Headquarters of the Security Police and Security Service.
3. **Prison at the Castle.**
4. *Aktion Reinhard* headquarters.
5. **Ghetto in the Old City (1941–1942).**
6. **Ghetto in Majdan Tatarski (20 april to 9 November 1942).**
7. Majdanek camp command (1941 – 1943).
8. **7 Lipowa street** - Labour camp at Deutsche Ausrüstungswerke (DAW), a branch of Majdanek.
9. **Flugplatz** – SS Bekleidungswerke, a Majdanek branch, and other camps in the area of former airfield, such as: Ostindustrie (1943), DAW (1942-3) and SS supply storehouses.
10. **Sportplatz** – Labour camp, which provided the work force to build a stadium and practice range for the SS, a Majdanek branch.
11. Labour camp on the SS farm in Rury, a Majdanek branch.

לאחר הסלקציה נסגר מתחם הגטו במיידן טרסקי והוקף בגדר תיל.

יו"ר יודנראט לובלין החדש היה ד"ר מארק אלטן, אך האיש בעל ההשפעה הגדולה ביותר בגטו היה בעצם **שמאי גראייר**. לפני המלחמה הוא היה ספר ובעל בית-זונות בעיר העתיקה. במהלך המלחמה הוא היה נאמן הגסטפו העיקרי בגטו. המסעדה שלו ברחוב לוברטובסקה היתה "המטה" עבור צוות הגירוש של הגסטפו. גראייר הגיש להם את האלכוהול הטוב ביותר, לצילי להקה יהודית שניגנה ברקע. גראייר מכר "J-Ausweis" לאנשים רבים תמורת אלפי זלוטי, והשתתף בשחיתות שפשתה בקרב ה-SS. במיידן טרסקי הוא כונה "מלך היהודים" על-ידי גרמנים ויהודים. הוא השתתף בסלקציות המאוחרות בגטו הקטן והחליט מי יילקח למיידן. בספטמבר '42 גורשו כ-1,000 יהודים ממיידן טרסקי לגטו בפיאסקי, שליד לובלין.

הסלקציה הבאה התבצעה ב-24 באוקטובר, כאשר קבוצה של יהודים ממיידן, ביניהם כמה שנחשבו ל"יהודים בעלי זכויות" (מהפקידים שאירגנו את העבודה בגטו ועובדים מחברת ויקטור קרמין, אשר עד אותו זמן לא נכללו בגירושים ובסלקציות), נלקחו למחנה הריכוז מיידן.

הגטו הקטן התקיים עד 9 בנובמבר '42.

חיסול הגטו במיידן טרסקי

לבסוף, ב-9 בנובמבר '42, לפי פקודת הימלר מיוני אותה שנה (בדבר סיום הגירושים מהגטאות בגנרלגוברנמנט למחנות ההשמדה ומחנות הריכוז עד לסוף דצמבר '42), גורשה ממיידן טרסקי למיידן הקבוצה האחרונה של כ-3,000 יהודים.

כ-180 יהודים נוספים נורו ברחובות הגטו - רובם ילדים או כאלה שניסו להתחבא במרתפים. **הרמן וורטהוף ירה אישית בד"ר מארק אלטן, בשמאי גראייר ובמונייק גולדפרב, מפקד המשטרה היהודית בגטו.** הם נהרגו לפי פקודתו האישית של אודילו גלובוצ'ניק, אשר הורה, כי בזמן חיסול הגיטאות יש לחסל את יו"רי היודנראטים, מפקדי המשטרות היהודיות והנאמנים העיקריים בגטאות, כיוון שהם היו עדים לשחיתות בקרב אנשי ה-SS.

היהודים שנלקחו למיידן מוינו: **זקנים וילדים נשלחו מיד לתאי הגזים** (זו היתה הסלקציה הראשונה במיידן, שבמהלכה נשלחו לתאי הגזים משפחות שלמות מאותו טרנספורט). אחרים נשארו במחנה. לאחר מספר ימים הועברו למחנות עבודה בעיר: **לליפובה 7, לפלוגפלאץ,**

לספורטפלאץ או למקומות עבודה קטנים שונים, שם הם עבדו עבור ה-SS.

אותם יהודי לובלין, אשר עבדו כאומנים מומחים בשירות הגסטפו, הועברו **לכלא הגסטפו במצודה**, ועבדו שם כ" Hofjuden" בעבודות פרטיות לקציני הגסטפו ומשפחותיהם.

אחרית

אלה מיהודי לובלין, ששרדו עד נובמבר '43, נורו במהלך הוצאה המונית להורג של אסירים יהודים ב-3 בנובמבר '43 **במחנה הריכוז מיידן**. הוצאה להורג זו, הגדולה ביותר בהיסטוריה של כל מחנות הריכוז ידועה בשם **Erntefest** ("חג הקציר"). ביום זה הוצאו להורג במיידן כ-18 אלף יהודים, אסירי מחנות לובלין השונים (מיידן, ליפובה 7, פלוגפלאץ, ספורטפלאץ ואחרים). שארית הפליטה, אחרוני יהודי לובלין, האומנים המומחים, אשר שרדו בכלא הגסטפו במצודה עד יולי '44, נהרגו שם ב-21 וב-22 ביולי '44, שעות ספורות לפני שחרור העיר על-ידי הסובייטים.

מתוך 40 אלף יהודי לובלין שהיו במקומות מסתור ובמחנות ריכוז, שרדו רק כ-200-300. מספר גדול יותר (כ-1,000 יהודים) שרד את המלחמה ברוסיה.

גטו לובלין היה הגטו הראשון בגנרלגוברנמנט אשר חוסל, וממנו נשלחו הטרנספורטים הראשונים למחנה המוות בבלז'ץ.

תרגום מאנגלית: שמוליק אבידור

מקורות:

- State Archive in Lublin: Collection of Lublin's Judenrat 1939-1942; Collection of Governor of Lublin District 1939-1944.
- Archive of the Majdanek State Museum: Collection of the Memoirs and Testimonies by Survivors.
- Institute of the National Remembrance in Warsaw: Records from the Trials -against Hermann Worthoff and Dr. Harry Sturm.
- N. Blumental: Documents from Lublin Ghetto. Judenrat Without Direction, - Jerusalem 1967.
- S. Erlichman-Bank: Listy z piekła, Białystok 1992.
- S. Goldberg (Chehever): The Undeclared, Tel-Aviv 1985.
- J. Kasperek: Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej, - Lublin 1983.
- R. Kuwałek, W. Wysok: Lublin - Jerozolima Królestwa Polskiego, Lublin 2001.
- T. Radzik: Lubelska dzielnica zamknięta, Lublin 1999.

בלז'ץ

יוסף דקר

ברכת אחת, חולקו לשלוש קבוצות של 500 איש, צעדו כמה מאות מטרים, התפשטו מבגדיהם, נכנסו למבנה שהיה מחובר לצינור פליטה של מנוע פועל - ואחרי כ-40 דקות לא נותר אדם בחיים. כך קבוצה אחר קבוצה.

בלז'ץ גם לא טרחו לשרוף גופות. המתים הושלכו לקבר-אחים, כוסו באדמה, והמקום היה מוכן לקבוצה הבאה. שתי רכבות ביום...

כך, בפשטות ויעילות, הושמדו בבלז'ץ במשך שמונה וחצי חדשים חמש מאות אלף יהודים.

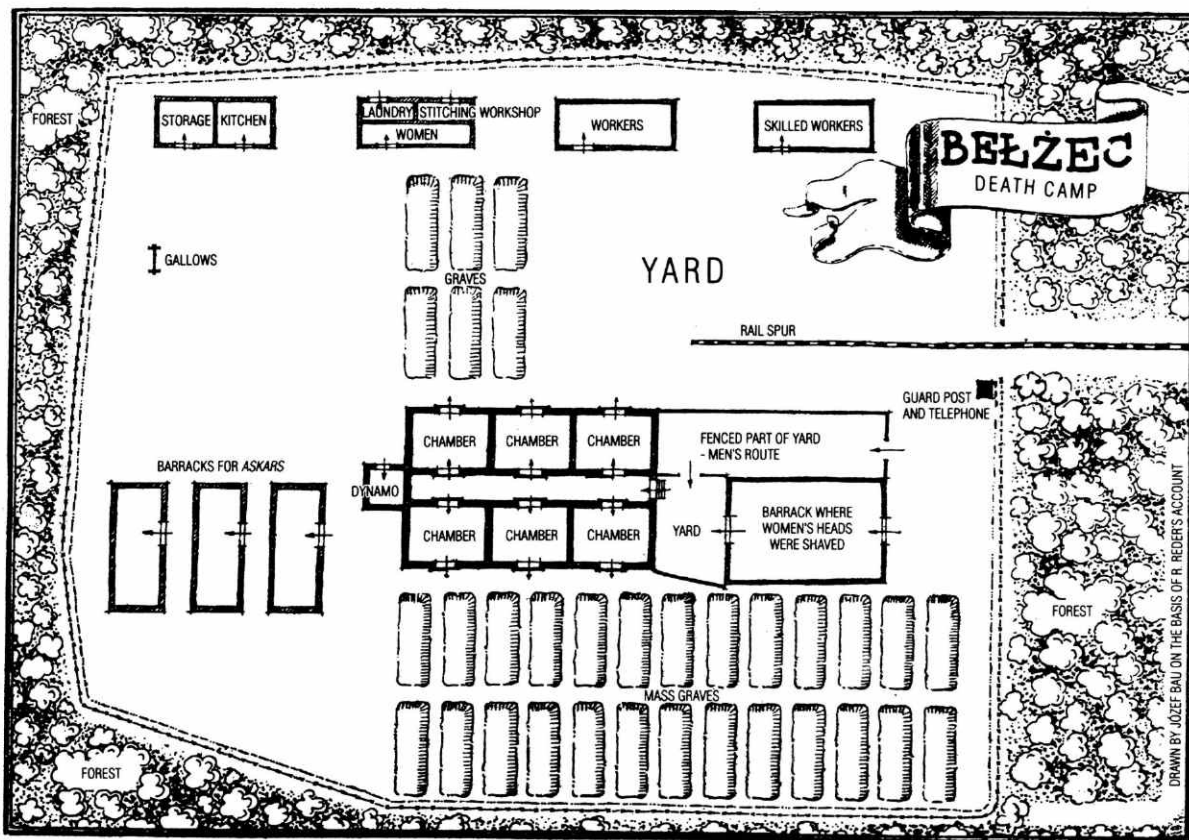
עשרים וחמישה אלף מהם מיהודי לובלין.

גיא הריגה עיקרי של יהודי מחוז לובלין ויהודי גליציה.

מאה וארבעים קילומטרים דרומית-מזרחית ללובלין, וארבעה-עשר קילומטרים מהגבול עם אוקריינה, נמצא הכפר בלז'ץ.

שם המסמל את סוף הדרך. קצה נידח של פולין, על גבול ברית-המועצות דאז. אז החליפו הרכבות קטרים שם, לפני הנסיעה לברית-המועצות. מבחינת פולין - קצה המסילה. ליהודים שהובאו למקום במשך שמונה וחצי חדשים, ממרץ 1942 עד סוף דצמבר 1942 - היתה זו דרכם האחרונה.

בלז'ץ לא היו סלקציות, ולא צריפי מגורים מרובי דרגשים. יהודים שהגיעו לתחנת-בלז'ץ, אלף וחמש מאות איש

מפה של מחנה המוות בלז'ץ

אנחנו מתקרבים לגדר. אני מסתכל על רוברט קובלק שהיה במקום פעמים רבות, והוא נושם נשימה כבדה. השומר מכניס אותנו. רוברט מצביע על מקום קברי האחים של בני לובלין, שהמשלוח הראשון של נרצחים בא ממנה. בבוקר היתה מגיעה רכבת מלובלין, ובערב מלבוב... כך קבורים בני שתי הקהילות באותם קברי-אחים.

קראנו פרקי תהילים, נטע ואני.

אל מלא רחמים...

חלפו כחדשיים מאז היינו במקום, הזכרון עז. המקום, פולט אנרגיה אפלה, הדוחה ומושכת בעת ובעונה אחת. קשה להנתק מהזכרון, אסור גם לשכוח.

שישים שנה אחרי - שלושה אנשים: נטע אבידר, רוברט קובלק ואנוכי, חונים במגרש החנייה של אותה תחנת-רכבת. השם בלז'ץ על השלט מעורר בנו אי נוחות... כמה מאות מטרים משם, בקצה יער, מתגלה לנו שטח חפור, מגודר, הכנה לבניית מוזיאון ואתר הנצחה. בשטח המחנה, סימונים של מקום המצאות קברי האחים. הסימון נעשה באמצעות רצועות פלסטיק פשוטות בצבע אדום לבן מחוברות לאדמה ביתדות. היום יום ראשון, הכל דומם, אך השקט זועק והאדמה כמו מדברת. האויר סמיך כבד וטעון.

על אף שבשנת 1943 גויסו עובדי כפיה לשרוף את הגוויות - חלק גדול מהן נשאר קבור באדמה, ואחרי המלחמה התעשרו פולנים אחדים כשחפרו בקברים והוציאו משם שיני זהב...

בלז'ץ. תפילה לעילוי נשמותיהם של בני לובלין

תחנה סופית - בלז'ץ

נכתב בעקבות ביקור בבלז'ץ בהדרכת ההיסטוריון רוברט קובאלק,

וקריאת עדותו של

רודולף רדר – אסיר יהודי מלבוב, שעבד במחנה בקבורת המתים.

אנשי הס.ס. העידו, כי בדרך בין בית-הקטרים למחרי הגז קפאו הרגלים היחפות בשלג.

אנחנו נוסעים בדרך ישרה וארצה מלובלין לכוון דרום מזרח. הנוף פסטורלי. בשדות – חטה מבשילה זהב. שבליים כבדות. עצי פרי ירקי עלוה.

בחדש מרץ האדמה משלגת, וענפי העצים העירומים עמוסי שלג. רגלי האנשים העירומים היו יחפות בשלג, ועד שהגיעו לתאי הגזים כבר היו קפואות.

הדרך ישרה וארצה. מגיעים לתחנת רכבת בסוף העולם על גבול פולין-אוקראינה: BELZEC.

לא בעלז, מהשיר "מיי שטעטעלע בעלז". לא Belzyce ממערב ללובלין.

השם הנכון הוא BELZEC. 140 ק"מ דרומית מזרחית מלובלין.

יהודי לובלין, בנייהם, בני בנייהם צריכים לדעת את השם הזה. בלז'ץ.

אני לא ידעתי. אולי שמעתי, לא הבנתי.

עכשו אני יודעת.

ומה שאני יודעת – אינני מסגלת לכתב.

עשב מכסה את בורות הענק שאל לועם השלכו ונערמו גופות אחינו המומתים וכוסו בחול, ונדמם השחור היה מבעבע ועולה וזורם ומרטיב את רגלי האסירים האומללים הגוררים את אחיהם למחרי הגז, ומטמינים אותם באדמה, ובלילה על דרגשם מתעטפים בטלית ותפלין, שמצאו במחסני החפצים השדודים, ומתפללים קדיש על דמי אחיהם הצועקים מן האדמה, ויודעים כי מחר יירו גם הם על שפת אותם בורות ויאספו אל עמם.

נטע זייטומירסקי-אבידר

תחנת הרכבת "בלז'ץ". בקדמת התמונה - הרציף, בצד שמאל - בית הקטרים.

סרט מפלסטיק מגדר את הקברים.
עשב מכסה את בורות הענק. בקרוב תכסה אותם אנדרטת בטון.

קרנפייץ

יוסף דקר

13 ק"מ דרומית מזרחית ללובלין, על הדרך לזמושץ', שוכן הכפר קרנפייץ. כפר קטן, שקט. מעטים שמעו עליו. עבור 3,000 מיהודי לובלין שימש היער שליד הכפר מקום קבורתם.

עם חיסול הגטו היהודי בלובלין, נותרו חיים כ-7,000 יהודים בעלי אישורי עבודה. יהודים אלו היו מיועדים להעברה לגטו מיידן-טטרסקי בואכה מחנה מאידנק. דא עקא, מיידן-טטרסקי שלפני כן שמשה מקום מגורים ל-1,500 פולנים, יכלה להכיל 4,000 איש בלבד.

החלטת האס אס בלובלין היתה לדלל. נערכה סלקציה במיידן-טטרסקי ו-3,000 איש ואישה הובלו משם למחנה מאידנק.

במאידנק נערכה סלקציה נוספת. כ-200 איש מביניהם, בעיקר גברים בעלי כושר עבודה, שוחררו והוחזרו למיידן-טטרסקי.

הנותרים נלקחו ביום 22.4.42 ליער שליד הכפר קרנפייץ, למקום בו היה מכרה ישן, הופשטו מבגדיהם ונורו. המקרה דווח ע"י עדי ראיה מבין אנשי הכפר שראו את ההרג מבין העצים.

קיץ 2003. נטע אבידר ואנכי יחד עם רוברט קובלק

נוסעים למקום ההוצאה להורג. המכונית סוטה ימינה לשביל עפר קטן. אין בדרך כל סימון, ומי שאינו מכיר את המקום בדיוק, לא יגיע אליו.

אנו נוסעים כקילומטר בתוך יער פולני ירוק, קריר, אפל ושקט. השמש מבליחה בקושי מבין שפעת העצים והצמחים, הממלאים את פני הקרקע.

לפתע ללא כל אזהרה, אנו מגיעים למקום קטן הנמצא ממש בתוך העצים והצמחיה. המקום מוקף גדר בגובה מטר ובאמצע מצבת אבן ועליה כתובת בשפה הפולנית בלבד. הכתובת מציינת את העובדה, שהמקום שימש מקום הוצאה להורג מטעם מחנה מאידנק. כאן הוצאו להורג בתאריכים שונים פולנים, שבויים רוסים ויהודים. מצד שמאל האדמה שקועה. שריד למכרה הישן שבו נרצחו האנשים. במהלך 60 שנה הוא התמלא בעפר ובצמחיה ולא נודע כי באו אל קרבן.

אנו באנו לזכור את יהודי לובלין שנרצחו שם. רצח ברוטלי, רצח אנונימי לא אנושי. אישית באתי לזכור גם את סבתי מצד אמי בת-שבע לוינסון הי"ד, שנרצחה במקום. אנו קוראים פרקי תהילים, מתפללים אל מלא רחמים.

התחושה היא, שאלמלא אנו, אין מי שיתפלל לעילוי נשמת הנרצחים במקום. התפילה היא מילוי מצווה קדושה של הזכרת נשמות. נטע אומרת, שבתפילתנו הוספנו מידה של אנושיות למוות כל כך לא אנושי. היא כנראה צודקת.

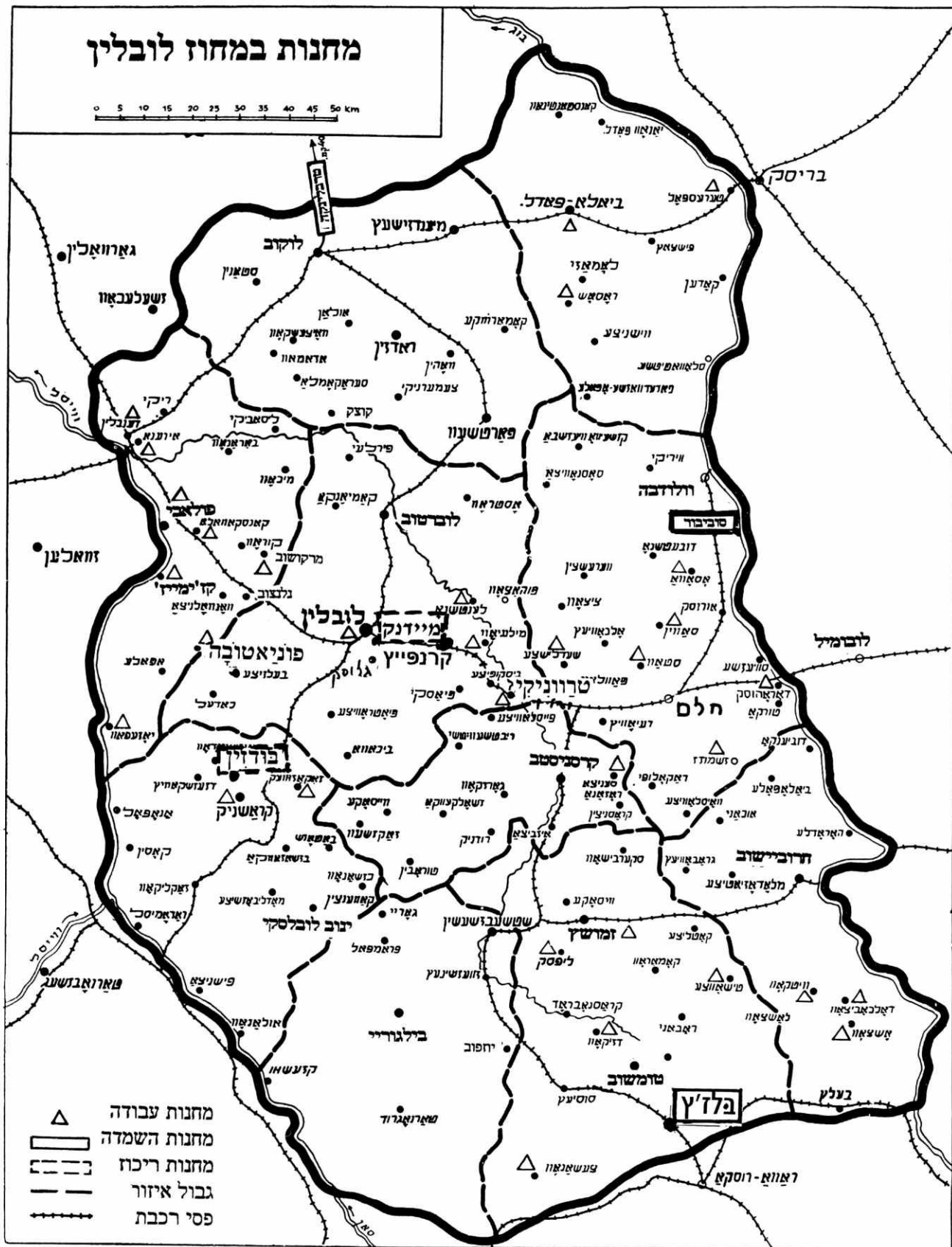
אוגוסט 2003

מתפללים לעילוי נשמות הנרצחים מקרנפייץ.

מחנות במחוז לובלין

0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 km

די טויט־קארטע פון די לובלינער יידן.

(די היטלערישע אַרבעטס־קאָנצענטראַציע־און פּאַרניכטונגס־לאַגערן אויפן געביט פון דער לובלינער וואַינוואַנדער־שטאָפּט).

לובלין

הִיְתָה יְשִׁיבַת חֲכָמֵי לֹבְלִין
הִיְתָה דְמָעָה גְדוֹלָה בְּעֵינַי אָבָא
בְּדַבְרוֹ עַל קְרוֹבוֹ וַיְדִיד נַפְשׁוֹ
רֵאשׁ הַיְשִׁיבָה רַבֵּי מֵאִיר שְׁפִירָא.

וְזָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ
וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ
וְזָרְחָה וּבָאָה
יְשִׁיבַת יַח"ל.

וְזָרְחָה יְהוּדוֹת
וּבָאָה יְהוּדוֹת.
מִשְׁפַּחָה צְעִירָה עִם עֲגָלַת תִּינוּקוֹת
מְטִילַת בְּשׂוּדָה הַהֶשְׁמָדָה
Majdanek

כְּלָבֵי מִיְדָנֶק נֹבְחִים
הַשׁוֹחֲטִים שׁוֹחֲטִים
גְּדוֹרוֹת הַתִּיל וְהָאֲפָרִים
מִתְבוֹסְסִים
עוֹרְבִים שֶׁל מִיְדָנֶק
יוֹצְאִים מִדְּעָתָם.

הָיוּ סִמְטוֹת
הָיוּ כְּרֶכְרוֹת
הָיוּ סַנְדְּלָרִים
הָיוּ חִיטִּים.

הִיְתָה תְּפִלָּה
הִיְתָה אֶהְבָּה
הִיְתָה הַתְּעֵלוֹת
הִיְתָה שְׂמֵחָה.

הָיוּ יְלָדִים וּפְאוֹת
מְסֻלָּלוֹת
הָיוּ יְלָדוֹת בְּנַעֲלֵי
לֶק שְׁחוֹרוֹת.

הָיָה עֵנִי
הָיָה יָפִי
הָיָה בֵּית מְדָרֶשׁ
הָיָה כְּבוֹד.

אוטבוצק, פולין
ירושלים
ראש חודש אלול תשס"ב

המשוררת נעמי פוגלמן היא פרופסור למדעי היהדות.
פרסמה ספרי שירה ופרוזה.
היא קרובת משפחה של הרב מאיר שפירא מצד אמה.
אביה, הרב ד"ר מרדכי פוגלמן,
היה הרב האחרון של קטוביץ.

לובלין

אין מיין טאטעס אויגן,
דערמאנענדיק זיין קרוב, זיין ידיד־נפש
דעם ראָשישיבֿה רב מאיר שפירא.
און די זון גייט אויף,
און די זון גייט אונטער,
און זי איז אויפגעגאנגען,
און זי איז אונטערגעגאנגען
די ישיבת חכמי לובלין.

און יידישקייט איז אויפגעגאנגען,
און יידישקייט איז אונטערגעגאנגען.
אַ יונגע משפחה מיט אַ קינדער־וועגעלע
שפאצירט אויפן פֿעלד פֿון פֿאַרניכטונג.

די הינט פֿון מײדאַנעק בילן,
די שוחטים שעכטן,
די שטעכלדראָט־צוימען
און די אַשן
וואַלגערן זיך.
די קראָען פֿון מײדאַנעק
גייען אַראָפּ פֿון זינען.

עס זינען געווען געסלעך,
עס זינען געווען דראָזשקעס,
עס זינען געווען שוסטערס,
עס זינען געווען שניידערס.

ס'איז געווען תפילה,
ס'איז געווען אהבה,
ס'איז געווען התעלות,
ס'איז געווען שימחה.

עס זינען געווען יינגלעך
מיט פיאות געקרייזלטע,
עס זינען געווען מיידלעך,
אין שוואַרצע לאַקשיכלעך.

ס'איז געווען אַרעמקייט,
ס'איז געווען שיינקייט,
ס'איז געווען אַ בית־המדרש,
ס'איז געווען כבוד.

ס'איז געווען די ישיבת חכמי לובלין,
ס'איז געווען אַ גרויסע טרער

אַטוואָצק-ירושלים
ראָש־חודש אלול תשס"ב
29.07.2002
איבערזעצט פֿון
עברית: דב נוי

תולדות הדפוס בלובלין

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

בהדפסה איכותית ומהודרת. הספר הראשון שראה אור בבית דפוס זה היה מסכת עבודה זרה של התלמוד הבבלי. אחריו יצא לאור הספר "שאלות ותשובות" של הרב, הפרשן והפוסק הלובלינאי הדגול, ר' שלמה לוריא - המהרש"ל. גם שאר ספריו של המהרש"ל, "חכמת שלמה" ו"ים של שלמה", נדפסו בלובלין בדפוס של משפחת יפה. מובן מאליו, שקלונימוס יפה הדפיס את ספרי ההלכה "לבוש מלכות" של אביו הרב מרדכי בן אברהם יפה, מראשי ועד ארבע ארצות.

דורות של בני משפחת יפה הדפיסו ספרים עבריים בכל התחומים: תלמוד, מחזורים, סידורים, הגדות של פסח, פירושים, סליחות, ספרי הלכה, ספרי קבלה, מוסר, פילוסופיה, דקדוק וגם "צאינה וראינה", סיפורי עם ושירי עם בידיש.

רוצה הייתי להתפאר ולכתוב, כי "לובלין היתה ערש הדפוס העברי בפולין", אבל מה לעשות, קרקוב הקדימה אותנו ב-17 שנה ובעשרים ספרים. "חמישה חומשי תורה" היה הספר העברי הראשון בפולין, והוא הודפס בקרקוב בשנת 1530. אחריו נדפסו שם הגדות וספרי קודש אחרים, וביניהם - הפלא ופלא - ספר "הברית החדשה" ביידיש! ב-1540 הדפיס ר' שלום שכנא הלובלינאי את ספרו בקרקוב, כי עדיין לא היה דפוס בעירו.

שנים ספורות אחר כך מתחילים להופיע בלובלין בתי דפוס עבריים, והיא כובשת לה מקום מרכזי בתחום הספר העברי.

מדוע לובלין?

במאות ה-16 וה-17 היתה לובלין מרכז מסחרי ותורני גדול. בה התקיימו הירידים הגדולים, ובה היה מתכנס "ועד ארבע ארצות" - מוסד הגג של האוטונומיה היהודית בפולין. ספרים שנדפסו בלובלין נפוצו לכל הקהילות היהודיות באירופה.

חיים בן יצחק שחור היה חלוץ הדפוס העברי במרכז אירופה. הוא היה זה שהכין את רוב חיתוכי העץ להגדה המעוטרת המודפסת הראשונה במזרח אירופה - הגדת פראג. הוא היה מדפיס נודד והגיע למרכז היהודי בלובלין. בשנת 1547 (ש"ז) הדפיס את הספר הראשון בלובלין, ספר סליחות "שומרים לבוקר".

שנים מעטות אחריו יסד **יוסף בן יקר** בית דפוס בלובלין, והדפיס בו מחזורים וסידורים. בתו חנה וחתנו חיים בן יצחק קבלו בשנת 1559 כתב זכות מהמלך זיגמונט אוגוסט, שהתיר רק להם, ואסר על כל איש זולתם להדפיס ספרים עבריים ולעסוק במכירתם בכל רחבי פולין. כבר באותה שנה החלו בהדפסת התלמוד הבבלי.

בית הדפוס הגדול והחשוב ביותר בלובלין נוסד בשנת 1572 ע"י **קלונימוס בן מרדכי יפה**, לפי כתב זכות מאת המלך סטפן באטורי. בית דפוס זה עבר במשפחה בירושה במשך 120 שנה! היה זה בית דפוס משוכלל, שהצטיין

שער ספר של דפוס ר' קלונימוס יפה

החל מאמצע המאה ה-16 ועד סוף המאה ה-17 נדפסו בלובלין כ-260 ספרים, רובם בבית הדפוס של משפחת יפה. אחד משונאי ישראל במאה ה-17, סבסטיאן מיציניסקי כותב: "יש להם [ליהודים] בלובלין שני בתי דפוס, דבר שלא היה קודם לכן... כמות הנייר שהם קונים היא כה מרובה, עד כי אין המדפיסים הנוצרים יכולים להשיגו". הוא מבקש לאסור על היהודים להדפיס ספרים פולניים. במשך הזמן אמנם נאסרה על יהודי לובלין הדפסת ספרים קתוליים.

**רשימה מהספרים הנרפסים בדפוס לובלין
במאה הרביעית והחמשית לאזף הששי.
אשר אספתי ולקטתי ממקומות מפורזות
בס' אוצר הספרים להרב החכם בן יעקב.**

- (א) "אדם שכלו" חיבר מאת ה"ר ששעון ב"ר שמואל על י"ג מרות ועשרת הדברות ע"ד הקבלה והמחקר ועם פי' המחבר עצמו בשם "גליון" ובסופו התנהג לשבו פשע, ונקרא ג"כ הדרת קודש נרפס בלובלין "ש"נ"ט" (1),
- (ב) "אהבת ציון" חב"ו ה"ר אברהם ב"ר משה אשכנזי הילפריין פי' עה"ת וח"מ ועל קצת פי' רש"י לובלין שצ"ט" (2),
- (ג) אדרת אליהו חב"ו ה' אליהו ב"ר קלונימוס מלובלין פ'שטים כפרד התורה ובסופו הפלה ששלחו לו מא"י פ"פ דאדר תנ"ר (3),
- (ד) "אהבת השם" חב"ו ה"ר יודי"ר נאטליעב ב"ר אברהם ישראל מלובב דרשית על אהבת ד' ויראתי וביאור פי' ועתה ישראל וכו' (זכרים י' י"ג) בנ"י פנים ופירוש כמה פרשיות ומדרשים תמוהים והוא חלק מרמ"ו פנים שחיבר בזה כמנין יראה, לובלין ת"ה (4)
- (ה) "אור תורה" ח"ב ה"ר אורי' ב"ר דוד בן משה קאלמייר פשטים על התורה ועל המדרשים ונכללו בו גם חידושי מהרש"א שהיה זקנו הגדול הל"ב לובלין 5,
- (ו) "אורח לחיים" חיבר מאת ה"ר שלמה אפרים ב"ר אהרן לונגשיץ עניני תשובה ומוסר ובסופו זמר לסעודה כל היום, לובלין שנה"ה (6),
- (ז) "אלפסי" או ספר הלכות; הלכות רב אלפס עם פרש"י מההלמוד ובס' פ"ט בגיוון לביאור האלפסי מן המורים ושערו שבועות ג' חלקים, לובלין שנה"ה ש"פ" (7),
- (ח) "אמרות טהורות" חיבר ה"ר בנימין וואלף ב"ר יצחק סג"ל לייטמערין פי' פלות המדות בס' הוזהר כסדר א"ב בעריכת הנובא ע"י בנו ה"ר שאול לדפוס לובלין ת"ה (8),
- (ט) "אמרי שפר" חיבר ה"ר נפתלי ב"ר אשר אלמשולר מראה מקום על כל מלה ועל כל היבה אנה נדרשת ועל איזה ענין ונחלק לל"ב נתיבות וכל נתיב כפרד א"ב ומעיל לדרשנים ובסופו שיר לשורר אחר אקדמות ושיר נאה לנתנת ס"ח, לובלין ש"ב (9),
- (י) "ארחות חיים" והוא הפתחה עם ס"ד פסקות המתחילות בני עם א"ב רבן קירא ועם מדרש עשרת הדברות, לובלין של"ב (10),
- (יא) "האשל" חיברו ה"ר אשר יעקב אברהם ב"ר ארי' יהודה ליב בן הגאון יוסף קלמנקיש דרשות עה"ת עפ"י מאמרי ה"ל וקצתו מה שישמע בפראג בשם זקנו הג"ל נרפס ע"ש בראשיה, לובלין תל"ד (11),
- (יב) "ביאור פוסקים" על יו"ד ח"מ חיברו ה"ר משה פהוראדנא ור' הירש מלובלין וקצת השויות נאיינו זמנם (12),

ל"ר הספרים (1) 28 18 (2) 18 3 (3) 18 4 (4) 18 5 (5) 28 6 30
(7) 38 8 9 (8) 44 10 (9) 50 11 (10) 51 12 (11) 60 13

זהו דף מתוך הספר "לקורות היהודים בלובלין" שכתב
שלמה-ברוך ניסנבוים בן-העיר לפני יותר ממאה שנה.
בין השאר מביא המחבר את רשימת הספרים שנדפסו
בלובלין החל משנת שנת"ט (1599)

ZWIERCIA DŁO
KORONY POL
SKIE Y

Vrázy ciężkie, y vtrápenia wiel
kie, które ponosi od

Z Y D O W

Wyrażając

SYNOM KORONNYM

na

SEYM WALNY

tu Roku Pańskim 1618. Przez

M. SEBASTIANA MICZYŃSKIEGO

Philosophicy Doktorá

WYSTAWIONE,

Teraz znoux pozayadnocy, y dostateczniczy wydané.

Adige feruum ad opus, quod officium eius postulat. Quod si
non obaudierit, sua graua illum compehbus. Eccl. 33.

W KRAKOWIE,

W Drukarnicy Władysława Tęczyńskiego

שער הספר של סבסטיאן מיציניסקי

בסוף המאה ה-17 חלה ירידה במעמדה המרכזי של לובלין בעולם הדפוס היהודי. בין הסיבות לכך:
א. חורבנה של לובלין בפרעות ת"ח ות"ט.
ב. ועד ארבע ארצות עבר ליארוסלב.
ג. בעיר זולקוב (Zolkiew) נוסד בשנת 1692 בית דפוס חדיש, שהתחרה בדפוסים העתיקים של לובלין וקרקוב.

ביבליוגרפיה:

- בלה מנדלסברג-שילדקרויט / מחקרים לתולדות יהודי לובלין
- י. טרונק / תולדות יהודי לובלין, ספר"לובלין", אנציקלופדיה של גלויות
- לקסיקון יודאיקה, הוצאת כתר, ירושלים
- ישעיהו וינוגרד / אוצר הספר העברי, חלק ב', הוצאת המכון לביבליוגרפיה ממוחשבת, ירושלים

עיתונות בלובלין בין שתי מלחמות עולם

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

רח' ברנרדינסקה 20
משכנו הראשון של ה"לובלינער טאגבלאט"

עבודות הניהול, העריכה וההדפסה.

שיטת ההדפסה באותה תקופה היתה שיטה של סידור יד: בתוך מגירה היו ממוינות אותיות עופרת. לפי כתב-היד היה הפועל הסדר מצרף את האותיות האלה למלים ולשורות בתוך תבניות של סדר-דפוס. סדר הדפוס היה ערוך הפוך, בכתב ראי. על סדר-הדפוס היו מגלגלים צבע, מניחים נייר ומדפיסים במכש.

משה רון מספר סיפורים הקשורים בהווי של אותם ימים: יעקב כץ היה סדר בעיתון "לובלינער טאגבלאט". מצבו הכלכלי היה טוב (הוא היה בעל-הבית של דפוס "פולוניה"), ובכל זאת היה בא בלילות לעבוד בסידור העיתון.

שותפיו בקשוהו להסתלק מחלקו שהרי "אין זה חסר לפרנסתו", אך הוא ענה: "אני מוכן לוותר על המשכורת, אך לא על העבודה. אני פשוט אוהב את ה"טאגבלעטל". סיפור אחר: רייכנשטיין, מזכיר קבוצת הספורט "הפועל" בלובלין, היה גם הוא סדר בעיתון. מיד לאחר סיום התחרויות היה ממחר אל בית הדפוס לדווח על התוצאות. את כתבותיו היה מסדר היישר על סדר-הדפוס ללא רשימות מוקדמות בכתב. "אתה כבר מסדר בעל-פה", אמרו עליו אנשי העיתון.

בלובלין היו שלושה עיתונים יהודיים:

"לובלינער טאגבלאט" - עיתון יומי בלתי מפלגתי באידיש. 1918 - 1939.

"לובלינער שטימע" ("קול לובלין") - שבועון של ה"בונד". 1928 - 1939.

"Mysl Zydowska" ("מחשבה יהודית") - שבועון יהודי בשפה הפולנית 1916 - 1918.

"לובלינער טאגבלאט"

זה היה העיתון המרכזי בלובלין. הוא הופיע בהתמדה במשך למעלה מ-20 שנה במתכונת קבועה של 4 עמודים בימי חול ו-8 עמודים בערבי שבתות וחגים. מעקב אחר דפי העיתון משחזר את ההווייה הלובלינאית במשך התקופה שבין שתי מלחמות עולם: צבעונית, חיה, תוססת, נאבקת, מעניינת, מרתקת. התפרסמו בו ידיעות מקומיות, לאומיות ואוניברסליות. המאמרים בעמודים הפנימיים של העיתון נתנו ביטוי לדעות שונות בנושאים שהעסיקו את הקהל.

מייסדיו של העיתון היו שני אנשי המפלגה העממית ("פולקיסטים"): ישראל קצנבלוגן ומשה גראדל. שניהם היו אישים בולטים בקהילה הלובלינאית. ישראל קצנבלוגן היה מראשי הגיוינט בלובלין וממייסדי הבנק הקואופרטיבי. משה גראדל מיקד את פעילותו הציבורית העניפה בנושאי תרבות: קידום בי"ס עממי בידיש, חברות בהנהלת הגימנסיה ההומניסטית וייסוד "הזמיר" - אגודה לתרבות עם ספריה גדולה, מקהלה וחוג דרמטי. כתובת העיתון היתה רח' ברנרדינסקה 20, ואח"כ רח' קרולבסקה 13.

העורך הראשון היה ש. י. סטופניצקי, יהודי עממי שעמד בראש מפלגת הפולקיסטים. אחריו ערך את העיתון יעקב ניסנבוים מחוגי ה"בונד". יש לציין, כי למרות שהעורכים היו בעלי דעות פוליטיות מסויימות, הם השתדלו לפתוח את העיתון למגוון דעות, כדי להתקבל ע"י הציבור הרחב. לאחר עזיבתו של ניסנבוים מגיע פרק מעניין בתולדות העיתון: עובדי העיתון, פועלי הדפוס, רכשו אותו והמשיכו להוציאו לאור! הם התחלקו ביניהם בכל מגוון

ההיסטוריים למחקרה. בין הפרקים היחידים שנתרו מעבודתה, היו הפרקים שנדפסו בשעתו ב"לובלינער טאגבלאט", ומהם אפשר ללמוד על גודל האבדה.

ב-8 בספטמבר 1939 הופיע "לובלינער טאגבלאט" בפעם האחרונה.

ב-9 בספטמבר הופצה לובלין ע"י הגרמנים, העובדים התפזרו וקולו של העיתון נדס.

כיום מצויים סרטי-זיעור (מיקרופילם) של חלק מדפי ה"לובלינער טאגבלאט" בספריה הלאומית בירושלים ובספריה של אוניברסיטת תל-אביב.

ביבליוגרפיה:

משה רוז (רושגולד) / "לובלינער טאגבלאט", "לובלין", אנציקלופדיה של גלויות "לובלינער טאגבלאט"

מבין הרשימות החשובות, שהתפרסמו בו במשך השנים, ראוי לציין במיוחד את רשימותיהם של **שלמה-ברוך ניסנבוים** ושל **בלה מנדלסברג-שילדקרויט**.

ש.ב. ניסנבוים חקר את קורות יהודי לובלין דרך תעודות היסטוריות, ודרך הכתובות שעל המצבות בבית הקברות הישן. את מחקריו פרסם בספר "לקורות היהודים בלובלין". בעיתון "לובלינער טאגבלאט" פרסם מאמרים על נושאים חברתיים-תרבותיים וגם רשמים מעלייתו לארץ-ישראל.

ההיסטוריונית בלה מנדלסברג-שילדקרויט חקרה גם היא את תולדות יהודי לובלין. ערב השואה עמדה כתב-היד הגדול והמקיף שלה לפני סיום והבאה לדפוס. בשואה נסתה בלה, כתב-היד אבד, ואבדו גם רבים מהמקורות

שנת 1932. מסיבה של פועלי דפוס בלובלין לכבוד עלייתו ארצה של יו"ר הארגון שלהם, יצחק זיגלמן.

געזעגענונג־באנקעט פון פראָפּאָראַייז פון די דרוקער־אַרבעטער, אין יאָר 1932, לכבוד דעם פּאַרזיצער יצחק זיגעלמאַן צו זיין אָפּפּאַרן קיין ארץ־ישראל. דער באַנקעט איז פּאַרגעשומען אין דער וויוונג פון דרוקער־אַרבעטער קורץ אויף רוסקאַ 24. ס'זיצן פון רעכטס אויף לינקס: הערץ קאַן (רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער פון „לובלינער טאָגבלאַט“), ברענער (לערנײַנגל פון „לובל. טאָגבל.“), וועלוול געטרייטמאַן, ישׂעיהו קורץ, מ. א. ראַשגאַלד, אברהם בלוס, הענעך נאַמבערג, אַלע 5 זעצער און מאַשיניסטן פון „לובלינער טאָגבלאַט“, מאַטל גאַלזבערג (קאַצט דרוקערײַ).
טע שטייען, פון רעכטס: צדוק קורץ (קערשמאַנס דרוקערײַ), חערש בערגזעל.

"לובלינער טאגבלאט" - יומון לובלין מס. 145 שנה 13

- מחיר: 15 גרושן.
תאריך: יום שלישי, פרשת קורח, כ"ח סיוון תר"צ 24.6.1930
כתובת: לובלין, קרולבסקה 13.
טלפון: 920 (רק שלוש ספרות!...)
כותרת ראשית: היום – הפתיחה החגיגית של "ישיבת חכמי לובלין".
מודעות ברכה: לובלין מצפה לטקס. רבנים רבים והמוני חסידים נוהרים העירה. ברוכים הבאים אורחינו היקרים, צדיקים, גאוני עולם וכלל ישראל!
מודעת פרסומת: ברוכים הבאים בשם ד' להשתתף עמנו בשמחת חנוכת "הבית מקדש מעט!"
זול, נקי וכשר! ארוחות צהריים של ארבע מנות במחיר 2.50 זלוטי.
ארוחת ערב – זלוטי אחד. הנכם מוזמנים למסבאת "מטרופול"
ברח' קרקובסקה 34 (בחצר).

רח' קרולבסקה 13
בית הדפוס והמערכת של העיתון "לובלינער טאגבלאט"

"ובאידיש זה היה נשמע עוד יותר טוב..."

קווים לדמותו של סבי, משה גרדל ז"ל ותרומתו לחיי החברה והתרבות תוך שימור הצביון היהודי והשפה האידיש בלובלין, בין שתי מלחמות העולם

ללמוד בבי"ס חילוני, בנוסף על הלימודים ב"חדר". (ואכן בשעות הבוקר למד בביה"ס החילוני ובערב בחדר). כשבגר, מעט לפני מלחמת העולם הראשונה, נסע יחד עם חברו פנחס (פליקס) גרוסמן (לימים יו"ר ארגון יוצאי לובלין בניו-יורק וסביבתה), לברלין, כדי ללמוד כלכלה וניהול חשבונות. בערבים עבד לפרנסתו בבית חרושת למוזודות.

ב-1914 נשא לאשה את שפרה ברוורמן ונולדו להם שלושה ילדים: דבורה, שמואל ועמנואל.

מייד עם חזרתו ללובלין פנה משה לפעילות אקטיבית והיה עסקן ציבורי במישורים וענפים רבים, חלקם הגדול תחת הכותרת שעודדה פעילות חברתית ותרבותית בשפה האידיש. במסגרת זו השתתף בהקמת:

מפלגה עממית יהודית בלובלין - "פולקספריטיי", המפלגה הוקמה ביחד עם ישראל כצלנבונן, ודגלה **במתן**

כעיתונאית (עורכת ומגישה תכניות ספרות בקול ישראל), סופרת, ובעלת השכלה בלימודי משחק תיאטרון, שמחתי לפנייתה של הגברת נטע אבידר לכתוב ולחשוף מעט מפעילותו של סבי משה גרדל ז"ל שנספה בשואה עם רעייתו שפרה ובתו דבורה.

כמי שעוסקת בתרבות ואומנות מצאתי עניין רב בכך שסבי היה מעורב בין שתי מלחמות העולם, באופן פעיל בחיים החברתיים והתרבותיים של יהדות לובלין ורבה היתה תרומתו והשפעתו בתחומים רבים ושוונים כמו עיתונות, ספרות, מוסדות תרבות, אמצעים פיננסיים וכמובן הקמת הבית המשותף הראשון ה"ספולדום".

משה גרדל נולד בלובלין בשנת 1888. אביו, שמואל, היה דתי אדוק מאד, וניהל "חדר" מתוקן לבנות. למרות זאת, בקש בנו משה מאביו, עוד בהיותו ילד,

משפחת גרדל - לובלין 1934

מימין לשמאל: הבת דבורה, משה גרדל - האב, עמנואל - הבן הצעיר, האם שפרה והבן שמואל

באותה תקופה. הבניין נקרא ספולדום. רעיון חדשני זה איפשר בעצם ליהודים להיות בעלי דירות. שני בתים כאלו נבנו בלובלין: האחד ברחוב פרובוסטבו 19 (סמטה מרחוב לוברטובסקה) שם התגורר משה גרדל עם משפחתו, והשני ברחוב וינאבסקה שבו התגורר לייב גיליפטר.

הבית איכלס יהודים בלבד. היתה הרשמה מוקדמת, בכספים הראשונים קנו קרקע לבנייה, ואת הכסף לבנייה לוו בבנק bank gospoderstwa krajowego. ההלוואה ניתנה ל-25 שנה.

הבית ברחוב פרובוסטבו היה בן ארבע קומות, שלוש כניסות, ואיכלס עשרים וארבע משפחות. בסמוך למבנה היה מגרש שהיה שייך לדיירי הבניין ושימש כמגרש משחקים לילדי הבית ולשאר ילדי האזור. על המגרש ניטעו שני עצי אגס גדולים, הילדים נהגו לטפס על העצים הללו, ולשחק כדורגל מסביבם.

במרתף הבניין הוקם חדר תרבות וניתנו בו הרצאות. כמו כן היה אפשר לשחק פינג-פונג, ולהקשיב לרדיו. במרתף זה התגורר גם שוער הבית שהיה יהודי אף הוא, סנדלר במקצועו*.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה דחקו משה ושפרה גרדל בשני בניהם לברוח למחוז המזרחי של פולין שהיה בשליטת הרוסים, בעוד ששניהם יחד עם בתם הבכורה דבורה, נשארו בביתם, תחת הכיבוש הגרמני, וניספו יחד עם מרבית יהודי לובלין במחנה מיידאנק.

עם תום המלחמה, כשחזרו הבנים עמנואל ושמואל אל ביתם ממחנה העבודה בסיביר, שם היו אסירים, ואליו הוגלו ממזרח פולין, נוכחו לדעת שאיש מבני משפחתם לא שרד. הם החליטו לעלות ארצה מייד, ובאו באוניית המעפילים אקסודוס 47, הוגלו בחזרה לגרמניה ע"י הבריטים, ושבו לכאן בעלייה ד' בשנת 1948.

דרכם בארץ היתה קשה בתחילה, הם שירתו בצבא ההגנה לישראל והשתתפו במלחמת השחרור. לאחר מכן התבססו והיו לבעלי משרות מכובדות.

לשמואל גרדל בת אחת, שני נכדים ושלושה נינים, חי בתל אביב.

לעמנואל גרדל בת אחת ושני נכדים. חי בגבעתיים.

רותי קרן

(* הערת המערכת:

בשנות הכיבוש הנאצי פונו התושבים היהודים מהבית ברח' פרובוסטבו 19, והגסטאפו התמקם בו.

בשנות המשטר הקומוניסטי שימש הבנין כבית מעצר של נ.ק.ו.ד.

היום ה"ספולדום" הוא בית מגורים אזרחי, נאה ומודרני.

חינוך יהודי ודיבור בשפה האידיש. כמו כן דגלו אנשי המפלגה בהישארות בארץ המוצא תוך כדי שימור הייחוד היהודי.

ברוח זו יסד משה גרדל **ספרייה, שכל ספרייה היו כתובים בשפה האידיש.** הספרייה נוהלה ע"י רעייתו שפרה. (בשנים 36-37 נתרמו מרבית הספרים לרשות "הגימנסיה ההומניסטית" ול"קולטור-ליגה", והספרייה נסגרה).

במקביל ייסד משה גרדל ביחד עם כצנלבנוגן את **העיתון האידי "לולבלינער טאגבלאט"** והיה המו"ל שלו.

בני משפחת גרדל היו גם בעלי **סוכנות להפצת עיתונים** בשפה האידיש, ועיתונים יהודיים בשפה הפולנית. עיתונים אלו הופצו בכל מחוז לובלין.

היה **ממייסדי רשת-חינוך של צ"ש"א** - שקיימה בתי ספר עממיים דוברי אידיש.

בנוסף היה **חבר הנהלת "הגימנסיה ההומניסטית"** - בית ספר התיכון המוביל ליהודים בלובלין. בגימנסיה לימדו בשפה הפולנית אך היו גם שיעורים בעברית, ולמי שחפץ, גם באידיש.

באותה תקופה לקח משה גרדל **חלק מרכזי בניהול אגודת "הזמיר"**, ששמה לה למטרה לטפח את הזימרה בקרב יהודי לובלין, ואת העניין בספרות יפה. אגודת ה"זמיר" הפעילה גם חוגים דרמטיים ותזמורת.

לאגודת ה"זמיר" היה ערך לאומי רב והיתה לה השפעה מכרעת על בני הדור הצעיר. בכל ליל שבת התקיימו נשפים ספרותיים והוזמנו מרצים אורחים מוורשה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, מצבם של יהודי פולין ובכללם יהודי לובלין היה קשה מאד מבחינה כלכלית.

יהדות אמריקה נחלצה לעזרתם וארגון הגיוינט תרם להם כספים. נוסדו מספר בנקים בלובלין, שנתנו מימון התחלתי לפתיחת עסקים ומקורות קיום. אחד הבנקים הללו נקרא **"בנק בעלי מלאכה וסוחרים זעירים" ונוהל ע"י משה גרדל.**

פעילות חברתית תרבותית וכלכלית זו שמטרתה היתה לשמור על ייחוד הלאום היהודי ושיפור מעמדו ותנאי חייו, הגיעה לשיאה ביישום הרעיון המהפכני באותם ימים, של הקמת בית משותף. יש לציין שעד אז יהודים התגוררו אך ורק בדירות מושכרות, ובנין משותף - בו היהודים הנם בעלי דירות משלהם - לא היה קיים.

ה "ספולדום"

משה גרדל יום יחד עם לייב גיליבטר ועם המהנדס בקר, לייסד בית משותף ויוצא דופן, שנחשב לבניין "יוקרתי"

בית היתומים "אוכרונה"

ברחוב גרודזקה 11

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

הבית ברחוב גרודזקה 11

ולא ידעו מה מטרתה, סודרו הילדים בשורות וגורו בזה אחר זה, בעוד המדריכות משליכות עצמן לפני הילדים, מבקשות להיירות במקומם, מסרבות לקשור את עיניהן לפי הצעת הרוצחים, חוזות בזוועה, ואז גורות הן עצמן, ואחריהן חופרי הבור, ואחורונה - המנהלת שראתה את הכל, הניה קופרברג.

ברחוב גרודזקה 11, צופה אל גן יפה, עמד בית היתומים ומושב הזקנים של הקהילה - "אוכרונה". בבית זה היו גם משרדי וועד הקהילה. בקשיים רבים לאורך שנים גאספו בקהילה תרומות לאחזקת בית היתומים. משנת 1862 ואילך, במשך שמונים שנה, הצליחה קהילת יהודי לובלין לקיים את בית היתומים, ולהעניק לחניכים השכלה יסודית ולימוד מקצוע. תחילה ניהלה אותו הגברת טויבנפלד, ואחריה קבלה את משרת הניהול המורה-המתחנת הניה קופרברג, שהקדישה את חייה לילדים.

בעת הכיבוש הגרמני נוספו למשכן יתומי מלחמה. בין השנים 1939-1942 הפכו משרדי וועד הקהילה למשרדי ה"יודנראט".

ככר פו-פארזה (Po-Farze) הקטנה ליד המעון הפכה להיות ככר הסלקציות. ממנה נשלחו היהודים למחנות ריכוז.

בחודש מרץ 1942, בעיצומה של האקציה הגדולה, הגיעו הגרמנים לקחת את הילדים. יו"ר היודנראט וחברי הוועד בקשו על נפש הילדים, הבטיחו לשלם כופר נפשם, הבטיחו למצוא להם מקום חלופי אם הבית נחוץ לגרמנים - - - לאחר דיונים רבים עזבו הגרמנים את הבית, וחברי הוועד נשמו לרווחה.

למחרת, ביום 24 במרץ 1942, שבו הגרמנים אנשי ס.ד. בלוית פלוגת אוקראינים, ובראשם המפקד ד"ר הרי שטורם.

הפעם לא עזרו התחנונים.

הגרמנים תפסו את כל הילדים.

המורות והעובדות לא עזבו את הילדים. מרצונן הצטרפו בוכיות אל המשלוח הנורא.

ליד פרבר ווליה, בשדה טאטארי, על שפת בור, שנחפר מבעוד יום ע"י עשרים מיהודי לובלין, שהובאו לעבודה זו

**W TYM BUDYNKU W LATACH 1862-1942
 MIESZCIEL SIĘ
 ŻYDOWSKI DOM SIEROT ZW. OCHRONKA
 W DNIU 24 MARCA 1942 R.
 HITLEROWCY ZAMORDOWALI WSZYSTKIE
 DZIECI TEGO DOMU.**

**אין דעם בנין האט זיך
 אין די יארן 1862 – 1942 געבונען
 דאס "דישע יתומים-הויז
 אין "אנדאנקא"
 אין מאג בון 24-סטון מערץ 1942 יאר
 האבן די היטלעריסטן דערמארדעט
 אלע בון דאזיקן הויז**

כיום מקום הרצח הוא שטח בנוי, וקשה לאתר בדיוק את מקום הפשע.
 הבית ברחוב גרודזקה 11 עומד על תילו, ומשמש מרכז תרבות לנוער.
 בשנת 1987 נקבע על חזיתו שלט בפולנית ובאידיש:

בבנין זה

במשך השנים 1862-1942

היה בית-יתומים יהודי

"אוכרונה".

ביום 24 בחודש מרץ שנת 1942

רצחו ההיטלריסטים

את כל דדי הבית.

בפתח בית היתומים. קבוצה של "ארגון יוצאי לובלין" מקשיבה להסבריו של ההיסטוריון רוברט קובאלק

סיפורה של שרה פרי

(שרה-סבינה קלינמן-גרינר)

בגיל שבו פעוטות לומדים לדבר - היא למדה לשחק.
בגיל שבו ילדים מגלים את העולם - היא למדה להתחבא.

הועסקו במפעלי התעשייה הצבאית כולל תעשיית מטוסים, וכן בבנין ובשירותים. הנשים הועסקו במתפרה.

שרה מספרת:

בבודזין עבדה אמא במתפרה. היא תפרה מדים לגרמנים ולבוש פסים לאסירים. בלילות הייתי ישנה יחד אתה בקומה העליונה של הדרגש, נצמדת אליה בקור העז. לא היה לי בית, לא כלום, רק אמא. בבוקר היתה אמא הולכת לעבודה, ואני נשארת בצריף עם עוד

כמה ילדים. היינו משחקים בצריף או לידו. לעולם לא התרחקנו. היה אתי ילד אחד, ירמיהו ארבוז שמו. פעם זרקתי נעל שלו לביוב, ומאז התהלך בתחבושת על רגלו כתחליף לנעל.

מגיל צעיר הייתי צריכה לשרוד. כשהיו ביקורות - התחבאנו. קפצנו לתוך חביות סלק. יום אחד שמעתי את הגרמנים מחפשים בצריף. הצטנפתי במיטה. אמא חזרה מהעבודה. חפשה אותי. מצאה אותי מכווצת במיטה, משותקת מאימה, כמעט לא נושמת: ”ששש... הגרמנים כאן...”

היה מקרה של שתי נשים, שברחו מהמחנה. על מנת לחפות על חסרונן בעת הספירה, הרימו אותי עם עוד ילדה, כשמתפחות קשורות לראשינו. השומר, שספר ראשים, לא

שמה של שרה היה אז סבינה קלינמן, ובשם חיבה כונתה סבָּצ'ה.

היא נולדה באפריל 1939, בזקשובק שלייד לובלין, לזוג הורים צעירים רחל (לבית לרמן) וישעיהו קלינמן. נולדה לתוך המלחמה.

ב-1938 היה האב בביקור אצל משפחתו בתל-אביב, ושב לפולין.

עם פרוץ המלחמה רצה לעבור את הגבול מזרחה, נתפס ע"י הגרמנים, ולא חזר עוד.

עוד קודם לכן נלקח הסב, רב העיירה, משה לרמן, לחקירות הגסטאפו, ולא חזר גם הוא.

כאשר הסבתא והדודות נשלחו בטרנספורט, נצלה האם מהומה שהתעוררה במקום, וברחה עם הילדה ליער.

ביער, בקור, חלתה הילדה בדלקת-ריאות. באומץ של אין-ברירה התדפקה האם על דלתות סגורות. גויה אחת ריחמה עליהן. פתחה לפניהן את ביתה, ייבשה את בגדיהן, נתנה לילדה הקודחת חלב חם ושומן חזיר. שרה התאוששה מעט.

האם לא רצתה להמשיך ולסכן את האיכרה. עבור הסתרת יהודים עלולה היתה האשה הטובה לשלם בחייה. הן עזבו את בית הגויה ושבו ליער.

ביער רצתה האם להצטרף לפרטיזנים. את האשה הצעירה היו הפרטיזנים מוכנים לקבל, אבל העמידו תנאי: ללא הילדה. ”לעולם לא אעזוב את בתי”, אמרה האם.

לובלין היתה קרובה. הן חזרו לשם, כנראה למיידן-טטרסקי, ולאחר זמן נלקחו למחנה בודזין (Budzyn).

בודזין היה מחנה עבודה וריכוז במחוז לובלין. הוא הוקם ב-1942 ובהמשך הזמן סוּגַף למיידנק. בשיא התפוסה היו בו כ-3000 אסירים. כ-300 מהם היו נשים וילדים. האסירים

בודזין היה מחנה עבודה וריכוז במחוז לובלין. הוא הוקם ב-1942 ובהמשך הזמן סוּגַף למיידנק. בשיא התפוסה היו בו כ-3000 אסירים. כ-300 מהם היו נשים וילדים. האסירים

ותוך כדי בריחה עדיין הסתובבו לאחור וירו בנו. זגוגיות התנפצו. אנשים נפצעו. השתתחנו. אני זחלתי ויצאתי מהאוטובוס הפגוע. מולי עמד חייל רוסי. הוא התכופף אלי, הניף אותי אל-על הושיב אותי גבוה-גבוה על צריח הטנק, וכך נכנס העירה! המלחמה נגמרה.

הרוסים מסרו אותי ל"צלב האדום". שנה וחצי הייתי בבית-יתומים בלובלין. כשנכנסתי לשם הייתי ילדה בת חמש, קרחת, כחושה מתת-תזונה, פגועת ריאות, רדופת פחדים, בודדה. כל כך בודדה. זאת היתה הילדות שלי. לא היתה לי ילדות. החיים שלי התחילו בתוך בית חרושת למוות.

אמא נשלחה לאושוויץ. בינואר 1945 פינו הגרמנים את אושוויץ. אמא הצליחה לשרוד את צעדת המוות והגיעה לברגן בלזן. כאשר שוחרר המחנה ע"י החיילים האמריקאים, היא היתה חולת טיפוס ושקלה 40 קילו. היה לה חום גבוה, ולכן לא התנפלה על שפע האוכל, שניתן פתאום, וניצלה.

היא התחילה לחפש אותי. בעיתון בשפה הפולנית קראה, שיש בית-יתומים בלובלין, נסעה לשם ומצאה אותי. בהתחלה לא רציתי להכיר בה. חשבתני שאני לבדי בעולם. "אמא שלי מתה", אמרתי. היה לנו מזל. מזל ששתינו נשארנו בחיים. אמא חפשה בלובלין קרובי משפחה, ולא מצאה אף אחד. חזרה מהחיפוש שבר-כלי.

עם קום המדינה עלינו ארצה דרך מרסיי באניה "עצמאות". הגענו למעברה בעתלית. סר פחד המוות. כאן בגיל עשר התחילה ילדותי.

זהו סיפורה של שרה-סבינה פרי, כפי שסופר ליו"ר הארגון יוסף זקר ולנטע אבידר. פרטים היסטוריים בסיפור אופתו, נוספו והורחבו ע"י רוברט קובאלק, ההיסטוריון של פיידאנק וע"י עיון באנציקלופדיה של השואה. אנו מזמינים את בני הדור הראשון לספר לנו את סיפורם לפען הדורות הבאים. מס. טלפון לפניות: נטע אבידר 8824390-09.

הבחין שאנו רק ילדות. כך הצלנו ארבע נשים - כי לו היה הדבר מתגלה, היו הורגים שתיים עבור כל בורחת. אני זוכרת לילה, בו קראו לכולנו לצאת מהצריפים ולהסתדר בשורות. במרכז המחנה העמידו יהודי, שגנב סלק מהמחסן. הוא הצטווה להתפשט ולכרוע על הברכיים. למען יָרְאוּ וַיִּירָאוּ - יָרוּ בו. את דמו בשלג אני זוכרת.

מפקד המחנה היה איש ה.ס.ס. האכזר פייקס. הוא היה אחראי לסלקציות, להתעללות, לרצח אסירים. היו אסירים שרצח בעצמו. באחד הימים קבלנו דליי זיפזיף לפזר בשבילים בין הצריפים. הייתי שקועה בעבודתי, ולפתע - פייקס הנורא מולי. הרמתי אליו זוג עיניים כחולות פעורות לרווחה. הייתי ילדה יפה. בלונדינית. "את פוחדת ממני?" שאל פייקס. הנעתי את ראשי לשלילה. הוא סימן לי ללכת אחריו. למשרדו. ובמשרד - הפלא ופלא! - פייקס האיום נתן לי שקית סוכר וככר לחם, ושלח אותי בחזרה לצריף, שבו כבר ביכו אותי. זה היה מאורע כל כך יוצא-דופן עד שהנשים בצריף החליטו שאני "הקמיע" שלהן.

מבצע "Erntefest" = "חג הקציר" היה שם הצופן למבצע ההשמדה של אחרוני היהודים, שהיו במחנות טְרוֹוֵינְקִי, פּוֹנְיָאטוֹבָה ומיידנק. ב-3 בנובמבר 1943 נורו ע"י ה.ס.ס. 42000 יהודי מחנות אלה ליד בורות, שנחפרו ימים אחדים לפני כן. מבצע זה היה אקציית השמדת ההמונים האחרונה בשטח הגנרל גוברנמן, וסיים את "מבצע ריינהרד".

היחידים שניצלו מגורל זה היו יהודי מחנה בודזין. מפקד מחנה בודזין באותו זמן היה יוזף לייפולד. הוא סירב בתוקף להוציא להורג את אסיריו בטענה, שהם מיומנים בעבודתם בתעשייה הצבאית, והריגתם תפגע במאמץ המלחמה הגרמני.

לקראת סוף המלחמה הועברנו למיידנק, נאחזות שתינו זו בזו.

לא היה לי דבר בעולם חוץ מאמא.
לא היה לאמא דבר בעולם חוץ ממני.

ביולי 1944 הפרידו בינינו.

את אמא שלחו עם הצעירים והבריאים לאושוויץ. אותי העלו על אוטובוס עם זקנים, חולים וילדים בדרך להשמדה. האוטובוס נסע בכיוון לובלין, ונעצר לפתע מול טנקים של הצבא האדום. אנשי ה.ס.ס. שהיו בתוכו נמלטו,

שרה סבינה ואמה

הרהורים

ערב יום הזכרון לשואה ולגבורה

שרה-סבינה פרי

אתנחם רק בדבר אחד, שזכינו למדינה ולצבא, ולפחות ילדי ונכדי יגדלו כבני-חורין גאים, ובשלום. עלינו להעביר לדורות הבאים - כנר לרגליהם - ששוב לא תחזור שואה על עמנו, כי גם כיום רבים שונאינו, הן שכנינו והן בכל העולם כולו.

דבר נוסף: למרות שסבלתי מחוסר רגשי וחומרי, גדלתי עם ערכים לא רק של לקבל ולקחת, אלא לתת ולהעניק, ולשמח את הזולת...

וכן הפטריוטיות: לפני עלייתנו ארצה, יכולנו לבחור לנסוע לארה"ב או לכל ארץ אחרת, אך בחרנו בישראל. כאן הכיתי שרשים, ואני אזרחית נאמנה לארצי, כי רק מי שעבר שואה ותלישה - יודע מהו בטחון לאומי.

כל חיי מרגישה אני בחסר, ולא כאדם שלם. ואיך לא? -

מיום לידתי יד סבתא סבא לא ליטפה אותי, לא שמעתי סיפורים, ולא קיבלתי חיבוקים וממתקים... לא דודות ולא דודים להתארח ולשמוח, לא בני-דודים לשחק ולהשתובב.

לבד, עם אמא צעירה וכאובה.

מתחבאת ושותקת, סובלת מרעב וקור, מתבגרת טרם עת. היתה לי רק אמא - ועכשיו גם היא כבר איננה.

והיום - אני חיה, נושמת, צוחקת ומתבדחת. אך בתוך תוכי - זועקת וכועסת: למה אלוהים למה?

רק בגלל העובדה שהיינו יהודים?

שרה-סבינה בבית-היתומים אחרי המלחמה. יושבת חמישית מימין בשורה הראשונה. הילדה הכי קטנה...

פאָיסה עס כּוּמַר יְהוּדִי

קראתי אבא ואמא. לא זכרתי דבר ממה שקרה לי לפני כן. הייתי ילד רגיש, חלש פיזית. הייתי פחדן, פחדתי ממוטוסים. אמא שלי הסבירה לי ש"מוטוסים כבר לא צולפים". לא הבנתי על מה היא מדברת ומה זה "צולפים".

אני זוכר שכילד לא הייתי דומה להוריי. יום אחד, כשהייתי בן חמש או שש, חזרתי הביתה ממשחקים עם חבריי. שני שיכורים צעקו לי ברחוב: "יהודי!". לא הבנתי בכלל את הביטוי ומה הם צועקים לי. הסתכלתי עליהם בהפתעה, אבל היה ברור שהם מדברים אליי ועליי. הגבתי בצורה היסטורית - בקושי רצתי הביתה ולא יכולתי לדבר. הדיבור נעתק מפי. אמי כנראה הבינה מה קרה וחיבקה אותי. נבהלתי כל כך, עד ש"עשיתי במכנסים משני הצדדים". לא ידעתי את משמעות המילה הזאת, "יהודי", אבל הבנתי שזו מילה לא טובה. "מה זה, אמא?" שאלתי. אמא לא ענתה. היא שאלה: "מי קרא לך כך? אנשים טובים לא היו קוראים לך ככה, אלה סתם שיכורים". בכך ניסתה להסיח את דעתי, אבל לא ענתה ממש. לא הצלחתי לדעת מהו הביטוי הזה.

הבעיה שלי בילדות היתה שלא הייתי דומה כלל להוריי. שאלתי: "למי מכם אני דומה?" "אתה דומה לעצמך. הבט בראי ותראה!" ענה אבי. אבל התשובה הזו לא סיפקה אותי. הוריי הפולנים אהבו אותי מאד. גדלתי בסביבה משפחתית חמה. במסיבה אחת נמשכתי אחרי נגינת אקורדיאון. ישבתי על ברכי אבי וביקשתי צעצוע כזה. המשפחה היתה עניה. היתה לנו פרה אחת שנתנה חלב, ואבא מכר אותה כדי לקנות לי אקורדיאון. אילו לא הייתי מאומץ - לא היו קונים. כל כך אהבו אותי.

כשהייתי בן תשע, נולדה להם ילדה. הם מאד אהבו את הבת הזו, אבל אותי אהבו הכי הרבה. אני הייתי ילד יותר טוב ואף פעם לא אמרתי "לא" לאמא. אחותי לא היתה כל כך טובה.

בביה"ס הצטיינתי בלימודיי וגם ניגנתי באקורדיאון. כשהייתי בחטיבת הביניים כבר לא שאלו למי אני דומה והבעיה נעלמה.

משפחתי המאמצת היתה דתית מאד. הוריי הירבו ללכת לכנסיה ואני איתם. כילד, מאד רציתי להיות כומר. נהגתי לאסוף תרומות, והיו כאלה שאמרו שזה מעשה יהודי. אבל

כקבוצה של חברי "ארגון יוצאי לובלין" הגענו בקיץ האחרון לביקור בעיר לובלין. ערב אחד במלון "אוניה" היתה לנו פגישה מיוחדת במינה: פגישה עם כומר יהודי, עם הכומר וקסלר-ושקינל. שמענו מפיו את סיפורו המרגש, סיפור של ילד אחד, שהשואה הטילה אותו בין שני עולמות. את אשר שמענו מפיו אנו מביאים כאן בפני בני-עירנו.

וכך סיפר הכומר וקסלר-ושקינל:
אני כומר קתולי. אולי אני דוגמה קלאסית לטרגדיה היהודית. מפגש כזה, עם יהודים יוצאי פולין מישראל, מזכיר לי מי אני והוא די קשה בשבילי.

עד היום איני יודע מהו שמי. אמי היהודיה חזרה שוב ושוב על שמי לפני שמסרה אותי לידי אמי הפולניה. ואמי הפולניה לא זכרה. "אינך זוכרת מהו שמי?" נעלבתי. "פחדתי פן אתפס ואדבר. לא רציתי לזכור" ענתה. "פחדתי לקחת אותך, זה היה מסוכן. גרנו בחדר שכור ויכלו להסגיר אותנו. איך אסביר לשכנים מנין הילד, כשאני לא בהריון? כולם יידעו שאני לא אמך".

איך אשה קתולית מגדלת ילד יהודי? אמי היהודיה ביקשה על חיי לפני שעלתה באש השמימה, כנראה בסוביבור, ואמרה לאמי הפולניה: "הצילי את הילד. גדלי אותו כבנך, עפ"י אמונתך, כקתולי, ואפילו שיהיה כומר... ובלבד שיחיה".

כל זה נודע לי רק בגיל 35, כששכבה אמי הפולניה על ערש דווי, ואבי הפולני כבר לא היה בחיים. רק אז התברר לי שאני יהודי, ושאני ילד מאומץ.

אותי אף אחד לא חיפש. אני מחפש את שורשיי.

עד אז לא ידעתי דבר. להוריי הפולנים, בני הזוג ושקינל,

לי לא היה חשוב הכסף, אלא הליטוף שקיבלתי מהכומר. אח"כ חשבתי פחות על כמורה ויותר על בנות.

בשנה האחרונה ללימודי קרה משהו, שאז לא הבנתי. הלכתי הביתה בחזרה מהלימודים (בבי"ס דתי) יחד עם הכומר, ואמרתי לו שלאחר סיום בחינות הבגרות אני רוצה להיות כומר. הייתי נרגש, "מה אמרתי?" ובערב סיפרתי על כך להוריי. אבי הגיב בצורה שלילית ביותר. זו היתה חוויה לא נעימה עבורי. לא הבנתי מדוע הוריי הדתיים, מתנגדים לכך שבנם יהיה כומר. אבי אמר: "מה יהיה עכשיו עם כל הבחורות? אל תהיה כומר". הופתעתי מתגובתו והדבר לא היה מובן לי. אני חייב לציין, שהחלטתי "לעשות להם דווקא", אולי מפני שהייתי בגיל בו ילדים מורדים בהוריהם.

הלכתי לסמינר לכמרים.

אבי בא לבקר אותי. הוא ניגש לקאפלה ובכה מאד. לא הבנתי מה עשיתי לא בסדר. שאלתי אותו: "למה אתה בוכה?" והוא ענה: "תחליט מה אתה רוצה לעשות עם חייך". זה היה יום ראשון. ביום חמישי קיבלתי טלפון, שאבא מת מהתקף לב.

הייתי המום. היו לי רגשות אשמה. לא רציתי לחזור לסמינר. אמי אמרה שאין קשר בין החלטתי לבין מות אבי. הלכתי לרקטור בסמינר ואמרתי לו שאני אשם במות אבי, כי אני לומד כמורה בניגוד לרצונו. הרקטור אמר: "תמשיך עכשיו ותחליט בעוד חודש". חודש זה היה חשוב מאד. בסוף החודש החלטתי שאסור לי לעזוב. גם אם קודם נכנסתי לכמורה בקלות דעת, הרי שלאחר ששילמתי על החלטתי בחיי אבי - לא יכולתי לעזוב.

בלימודי בסמינר לא היו לי בעיות על רקע יהודי. אולם לפני ההשבעה ככומר יש טקס, שבו אומרים: "אם למישהו יש משהו להגיד - יקום ויאמר"... אצל הרקטור בסמינר התעוררו ספקות אם הוטבלתי (הוא חשב שאני יהודי). פעמון האזעקה היהודי שלי החל לצלצל שוב. הייתי מרוצה, אולי סוף סוף אדע. אמרתי לרקטור: "בבית ידעתי מי אני. על מה מדובר כאן? מי אומר שלא הוטבלתי? מאין האינפורמציה?" הרקטור לא ענה. הכל היה בגדר שמועות ורכילות, כמו בילדותי.

עבדתי ככומר כשנה. היה אירוע אחד: נסעתי במונית, והנהג שאל אותי: "האם אדוני יודע באיזה שמות מכנים אותך? מכנים אותך יהודי". אמרתי לו: "גם ישו היה יהודי",

ובכך זה נגמר.

אחרי שנה, ב-1968, נשלחתי ללובלין ולימדתי באוניברסיטה הקתולית כמרצה. אמא באה לבקר אותי. שוב ניסיתי לשאול על "הבעיה היהודית" שלי, ואמא לא רצתה לדבר על הזמנים ההם. שתיקתה היתה משמעותית בעיניי. באותה תקופה כבר ידעתי שהיתה שואה, והבנתי שקיימת אפשרות שאני ילד יהודי (לפי שנת הלידה שלי, 1943). התחלתי לבדוק ניירות שהיו לה. היא בכתה. שאלתי אותה האם אני יהודי, והיא בכתה יותר וצעקה: "ומה, אני לא אוהבת אותך?" אז הגעתי למסקנה שיש משהו בתחושותיי, אבל הפסקתי לשאול. ידעתי שהיא לא תענה לי.

בשנת 1978, כשהייתי בן 35 וכומר במשך 12 שנה, אובחנה אמי כחולת לוקמיה (סרטן הדם). ידעתי שהיא תחיה, אבל היא חשבה שהיא עומדת למות ולכן החליטה לספר לי הכל. זה היה הערב שבו נולדתי מחדש.

בפעם הראשונה בחיי, היא אמרה לי: "היו לך הורים נהדרים, שאהבו אותך מאד. הם היו יהודים. יש לך עיניים כמו של אמא שלך. אני הצלתי אותך. עכשיו אני אומרת את זה בשקט, אבל במשך הרבה שנים לא יכולתי לומר זאת". היא הוסיפה: "אבא שלך לא היה מסוגל להירדם בלילה. הילד היהודי יהיה כומר? הוא לא מתאים להיות כומר. צריך להציל אותו מזה. גם אמך היהודיה לא באמת התכוונה לכך, היא רק רצתה שיצילו אותך. אביך לא עמד בלחץ, כאב לו מאד והוא מת".

כל ההתפתחות הזאת היתה חשובה לי מאד. ניסיתי לגלות את שמי. אמי הפולניה סיפרה שאבי היה חייט-אמן, ולכן השאירוהו עדיין בחיים באותה עת. היא זכרה, ששם המשפחה של הוריי היה "וקסלר", ושהיה לי אח שקראו לו שמואל. אבל את שמי לא זכרה.

גיליתי שהוריי חיו בעיירה ליד וילנה. בפלישה הגרמנית לאזורים אלה ב-41' חוסלו רוב היהודים בסביבה ע"י האייגנזגרופן, פרט ליהודים שהיו זקוקים להם לעבודה. כנראה ההורים שלי היו נחוצים לעבודה, וכך הם נשארו אז בחיים, ואני נולדתי כנראה בגטו ליד וילנה ב-1943. באותה שנה כנראה הגיעה אמי עם הטרנספורטים מוילנה לסוביבור, ושם הומתה.

ב-1992 היה בישראל מפגש של יוצאי העיירה של הוריי. במפגש (עליו סיפר לי מישהו מפולין שהשתתף בו) שאלה מישהי על שמואל, אחי. אמרו לה: "מה זאת אומרת? זה הבן של יענקלה וקסלר החייט". אותו מישהו שהשתתף במפגש,

יותר, לא דתיים, אבל אני לא בקשר איתם. הם לא מעוניינים בקשר איתי.

היום אני מתגורר בלובלין ומרצה באוניברסיטה הקתולית של לובלין. הצעירים, היודעים על יהדותי, אינם מתייחסים לכך.

רציתי לבוא ארצה ולפעול כאזרחי ישראלי במסגרת הפעילות הכנסייתית בישראל, אבל הפטריארך של ירושלים, מישל סבח, אמר: "אני לא צריך כאן יהודי נוסף..."

במסמכיי הפולניים אני רשום כיום כ"יהודי" בסעיף הלאום. הצהרתי רשמית על יהדותי, כאשר רציתי שהוריי המאמצים, בני הזוג ושקינל, יזכו באות "חסידי אומות העולם". בפולין אני רשום כיהודי, בנם של יעקב ובתיה וקסלר.

בפולין העניקו לי לאום יהודי.

אילו הייתי בא לישראל, לא היו רושמים אותי כיהודי.

הביא לדפוס: **שמוליק אבידר**

חזר לפולין והראה לי בספר הקהילה מי זאת אמי. באפריל '92 כבר היתה לי תמונה של אמי. סוף סוף היתה לי תמונה וידעתי למי אני דומה!

אחרי שנה נסעתי לבקר בישראל. ידעתי שבנתניה חיים אח ואחות של אבי - צבי וקסלר ורחלה שרגובק-וקסלר. אם בפולין היה נדמה לי שאני בכלל לא דומה ליהודים, הרי שבישראל התברר לי שהישראלים דומים לי.

נפגשתי עם משפחתי, שהיא משפחה חרדית. זה יצר דיסוננס בינינו. "יש אלפיים שנות איבה בין יהודים לנוצרים", הם אמרו לי. הדוד שלי אמר שהוא אוהב אותי מאד, אבל האם אלך לבית-כנסת? "ברור", אמרתי. "גם ישו הלך לבית-כנסת". הדוד היה מאושר שהלכתי בטלית לבית-כנסת, אבל לא היה מאושר כשהלכתי לכנסיה.

בבית-הכנסת עליתי לתורה וכולם בירכו אותי. כשהלכתי לירושלים העתיקה, הדוד שלי היה מרוצה מאד. הדוד אהב אותי ואמר: "אני מאד רוצה שתהיה איתנו. אני רוצה לסדר לך שידוך. ישו היה רוצה שתתחתן".

הדוד והדודה כבר לא בחיים. יש לי קרובי משפחה רחוקים

הקבוצה עם הכומר וקסלר-ושקינל ועם ידידתנו דנוטה קובייקו.

במיידנק עם רוברט קובאלק

הקבוצה עם ראש העיר ועם דנוטה קובייקו על מדרגות בנין העיריה.

סיכום פעילות השנה החולפת

מכן ברובע היהודי. סיור זה נערך בהדרכת רוברט קובאלק, שאין מומחה גדול ממנו בהיסטוריה של יהודי לובלין בשואה.

בערב נערכה פגישה מעניינת ומרגשת עם הכומר וקסלר-ושקינל, כומר קתולי, שבגיל 35 נודע לו כי הוא צאצא להורים יהודים, שמסרו אותו למשמורת למשפחה פולנית ולאחר מכן נספו בשואה.

למחרת ביקרנו בישיבת חכמי לובלין ובמוזיאון הקהילה היהודית בלובלין (תיאטר NN), ונפגשנו עם ראש העיר מר אנדזיי פרושקובסקי בבנין העיריה. אחר הצהריים נסעה הקבוצה לחצי יום לקז'ימיז' דולני.

למחרת - נסיעה לקרקוב, ובדרך - עצירה באתר הארמון של הגרף פוטוצקי (לנצוט) ואח"כ ביקור באתר הוצאה להורג של יהודים בזבליטובסקה גורה.

בערב הגיעה הקבוצה לקרקוב, שם נתקלה בככר הגדולה (הרינק) בפסטיבל מחולות פולקלור פולניים, שהיה מרהיב ביופיו. היום הראשון בקרקוב הוקדש לביקור במחנה ההשמדה אושוויץ על שני חלקיו: אושוויץ 1 ובירקנאו. עוד קודם לכן ביקרה הקבוצה במכרות המלח של ויליז'קה.

נטע אבידר ואנכי נשארנו יומיים נוספים בלובלין, כאשר אחד הימים הוקדש לביקור באתר מחנה ההשמדה בלוז'ץ, וכן באתר ההוצאה להורג קרנפיץ. הדים לביקור זה ניתן למצוא על דפי "קול לובלין".

היום האחרון הוקדש לביקור בקרקוב, הן ברובע היהודי (קז'ימיז') והן בעיר המרהיבה ביופיה.

נספים

אנחנו ממשיכים לפעול על רמת תקציב של כ-40,000 ₪ לשנה.

תקציב זה ממומן רק מתרומות בני הקהילה. אנו שוטחים בזאת קריאתנו לכל בני הקהילה לתרום ככל יכולתם, על מנת שניתן יהיה להמשיך בפעולות, המיועדות לשמור על מורשת הקהילה ועל זכרון אלה שנספו בשואה.

יוסף דקר

יו"ר הארגון

"קול לובלין"

בשנה שעברה המשכנו להפיק את "קול לובלין", זו השנה ה-39 ברציפות.

העורך ממשיך להיות חברנו היקר מר דוד שטוקפיש, שאנו מאחלים לו עוד הרבה שנים כעורך העיתון. ההדים, להם זכה העיתון, היו חיוביים ביותר. העיתון יצא בסימן חילופי הדורות. הוא כלל מאמרים בעברית, והיה בו מאמץ לכלול 2 מאמרים באנגלית.

הכינוס השנתי

הכינוס השנתי נערך בשנה שעברה ב-27.12.02 בבית יד לבנים בתל-אביב.

הכינוס התקיים בגשם שוטף, שכתוצאה ממנו מספר הנוכחים פחת מן הפוטנציאל.

הערב כלל טקס זכרון, הרצאה מאלפת מאת חברנו מר חיים הרפז והופעה מוצלחת של המוסיקאים האחים ליבנת.

אזכרה שנתית

אזכרה שנתית לנספים בשואה נערכה כרגיל, ביום השואה, בסמוך לאנדרטה של קדושי לובלין ומאידנק, בבית העלמין נחלת-יצחק.

באירוע, בו נכחו מעל 100 איש, היו מקומות ישיבה, ודברים נישאו באמצעות מערכת הגברה.

אף בעתיד בכוונתנו לדאוג למקומות ישיבה לכל הנוכחים בטקס.

טיול ללובלין

השנה התארגנה שוב קבוצה של לובלינאים בני דור ראשון, שני ושלישי, שנסעה לפולין.

הטיול נפתח בוורשה, שם ביקרנו במשך יומיים באתרים פולניים הקשורים למלחמת העולם השנייה, בגטו היהודי על כל אתריו הידועים, בבית העלמין היהודי וכן בסתם אתרים יפים בעיר.

בהמשך נסענו ללובלין, שם נערך ביקור במאידנק ולאחר

הנשיאות של הכנס הארצי של הלובלינאים בפולין המשוחררת - וורוצלב 1947

בבית העלמין נחלת-יצחק

ארגון יוצאי לובלין בישראל

מאת דוד שטוקפיש

פעילות ציבורית תרבותית

- אחת לשנה נערך נשף יום עצמאות בתמיכת משה ולובה קורן.
- מפגשים תקופתיים של יוצאי עירנו.

שיתוף ושמירה על קשר עם יוצאי לובלין בעולם

כולו

- מפגשים עם ארגוני לובלין בעולם. נשלח היו"ר לביקור בניריוק, לוס אנג'לס, טורונטו, מונטריאול, בואנוס איירס, סאן פאולו, ריו דה ז'נירו, לונדון, פריז, בריסל, אנטוורפן, סידיני ומלבורן.
- התכתבות ענפה ותמידיה בין הארגונים וחברי הארגון.
- שני בתי ספר אימצו את הארגון: ליאו בק בחיפה ותיכון רמת השרון.
- נכרתה ברית ערים תאומות בין ראשון לציון ולובלין.
- ביוזמת הגב' יוכבד פלומנקר הוקם לאחרונה דור ההמשך.

מזה חמישים שנה פועל הארגון באופן דמוקרטי בהנהגת היושבי ראש:

- דר' קרשמן אברהם
- דר' שלגמן
- שטוקפיש דוד
- מתתיהו הורן
- אלכסנדר שריפט
- יוסף דקר, מדור ההמשך

הארגון החל פעילותו כבר במלחמת העולם השנייה. פעילותו באותה תקופה התמקדה במשלוח חבילות ליוצאי עירנו הפליטים ברחבי אירופה.

בשנים 1946 ועד הקמת המדינה הגיעו מאות משפחות ממחנות ומדינות אירופה ויוסדה ע"י גב' סימה מנדלסברג ז"ל קופת גמילות חסדים לתמיכה לנוקמים. ב-9 בנובמבר 1949 התקיימה האזכרה הראשונה לזכר קדושי לובלין. השתתפו בה מעל 1000 איש. הוקם ועד הארגון ובראשו עמד ד"ר קרשמן. מטרת הארגון נקבעה: הנצחה, עזרה הדדית, פעולה ציבורית תרבותית, שיתוף ושמירה על קשר עם יוצאי לובלין בעולם כולו.

הנצחה

1. קיום עצרות אזכרה פעמיים בשנה: בחודש נובמבר באולם, וביום השואה והגבורה על יד אנדרטת הקורבנות של לובלין ומייזנק בנחלת יצחק בתל אביב.
2. הוקמו אנדרטאות זיכרון ברחבי העולם: בלובלין שבפולין, תל אביב נחלת יצחק, פריז, ניריוק, טורונטו ומונטריאול.
3. "חדר לובלין" הוקם בדזינגוף 158 ומכיל: חדר זיכרון, ספרייה של סופרים וספרים הקשורים ללובלין, תמונות וציורים. החדר משמש לפגישות הוועד וחברים בארגון.
4. הופקו מספר סרטי וידאו בנושאי לובלין היהודית: סרט של הטלוויזיה הפולנית הופקו ע"י בינם וקרולה וויס. סרטון של מוטל טרייסמן מאוסטרליה. סרט על ההיסטוריה של לובלין היהודית הופק בישראל במימון יהושוע ורבקה גולדברג ובעריכת דוד שטוקפיש.
5. חוברת "קול לובלין" יוצאת מזה 39 שנים ברציפות ומכילה מידע, זכרונות ואירועים של שמחות ואבל למשפחות הלובלינאים בכל העולם.

עזרה הדדית

- בראש השנה ובפסח דואג הארגון לתמיכה כספית לנוקמים בני עירנו.
- מתקיימים ביקורי חולים.
- מוענקות מלגות לתלמידים בני יוצאי לובלין מקרן לוונישטיין.
- תמיכה לסופרי יידיש להוצאת יצירותיהם לאור.

אנו זקוקים מאד
לספרי יזכור על לובלין
ביידיש ובעברית
שהופיעו בפאריס ות"א

התורם הנכבד יביא את הספר לאזכרה

תודה

יפה את ירושלים בירת ישראל

ואיך בדד ישבת,
חורבנך מבכה
לשוב בנייך
מצפה?
ונקבצו ובאו
אחרי גלות
רבת ייסורים
ושלטון זר,
התנכלות ערבים,
לחימה, מסירות נפש,
גבורה,
וירושלים הריבונית
חברה לה יחדיו
הבעיות רבות,
אך מתפתחת, גדלה
רבת גוונים, מסתורית ויפה.

(נכתב לכבוד יום ירושלים)

היום יום ירושלים
אבי,
לא בגעגועים נסתרים
מלב ליבו של יהודי
מרוחקת -
החיה רק בדמיון:
והיא מפוארת
שלטון בית מלכים,
שית מקדש
פאר - תפארת
עם ריבון
הדמיון מלהיב -
והגלות מרה,
היום יום ירושלים -
אליה התפללתי
לא עוד בדמיון - אבי,
אשא עיני,
מתבוננת
היא - מציאות,
גלגולים רבים
עברת ירושלים
ורבו שמותייך,
היית "שלם"
על שם האל הכנעני
"יבוס", "עיר האלוהים"
"עיר הצדק", "קריה נאמנה"
"נווה שאנן", "נווה צדק",
"אריאל" ועוד.

צפורה דסקל-וייסלפיס

תפילה

כבר איתם צעדתי,
לא - רצתי,
כי הקלגסים דחפון,
כלבים - בנו שיסו.

חילקתי עמם
גורלם האכזר,
עירומה, חועדת,
גולח - מראשי השיער.

עוד צעד אחד
ואחנקן בציקלון,
לא - אני כאן
עמם - רק בדמיון.

*

כבר קנאתי בידיד
שסח בפנים עצובות:
"חודש אלול הגיע
עלי על קבר אמי לעלות".

כבר עצמות אספתו,
לקבורת יהודים,
עטרה חבשתי
לראשיהם מעוניהם.

כבר בניתי בית-קברות,
לכל משפחתי,
הרחבתי גבולות,
לכל בני עירי.

כבר עמדתי דום
בכל אזכרה,
בבנין הארץ
חיפשתי נחמה.

*

ונחמה אין.
אלוהים - תנני כוח
לחיות עם יסוריי
עד יומי האחרון.

MAYOR OF LUBLIN CITY

Pl. Wł. Łokietka 1, 20-950 Lublin, tel. (0-81) 44-35-137, 44-35-126
fax (0-81) 534-94-58, e-mail: umbpm@um.lublin.pl

Lublin, 9th January 2003

**Mr Dawid Shtokfish
Organization of Lubliners
Israel**

Dear Mr Shtokfish,

Please accept my best wishes and much happiness in the New Year.

Let's hope the New Year will consolidate our friendship and co-operation for the advantage of people from our countries.

Also I wish you all the best and a lot of success because of your 90th birthday anniversary.

Yours sincerely,

Andrzej Pruszkowski

Mayor of Lublin City

ברכות לשנה החדשה מראש העיר לארגון יוצאי לובלין ובמיוחד לדוד שטוקפיס
במלאת לו 90 שנה!

50 שנה אהופעה ספרי יזכור "דאס בוך פון אובלין" בפארים

האיור בשער הספר

יש כתובת על המצבה: "דאס בוך פון לובלין". ליהדות לובלין המפוארת שחרבה, אין מצבה ארצית. את זכרה משמרים דפי ספר זה. במקום שאין מצבות, הספר הוא המצבה.

מי הוא המאייר?

יש חתימה קצרה זעירה מצד שמאל למטה: Benn. ובתוך הספר כתוב: שערבלאט און טיטלבלאט צום יזכור: בען. ומי הוא בען? הלוואי וידעתי.

נ.א.

על רקע שחור עומדת מצבה אפורה אפופת להבות אש. בלהבות אלה עולים השמימה רוחו של יהודי שרוף ושברי לוחות.

על גבי המצבה מצויירים המצודה ("זאמק") ושער גרודזקה ("שער היהודים"). שני מבנים אלה מזהים את העיר לובלין הגשמית.

בתחתית המצבה מצויירים מגילת "ועד ארבע ארצות", ספר וספר תורה. שלושה ספרים אלה מציינים את העיר לובלין הרוחנית.

חומר ורוח - הכל עולה באש. הכל כלה.

פאַרייביקט דעם אַנדענק פון אַ שטאַט

די יידן פון אונדזער היימ־שטאַט לובלין, וואָס געפינען זיך איצט אינעם אויפגעריכטן יידישן היימלאַנד, אין ישראל, האָבן איבערגעגעבן דעם חבר בלומענטאל און מיר די בכבודיקע און דאַנקבאַרע אויפגאַבע צו ברענגען אין זייער נאָמען די האַרציקסטע ברידערלעכע גרוסן פאר די לובלינער יידן אין פראנקרייך. איך וויל אויך אין נאָמען פון ארגון יוצאי לובלין בישראל אויסדריקן די טיפסטע אָנערקענונג און דאַנקבאַרקיט אונדזערע לאַנדסלייט אין פאַרזײַ, באַזונדערס דעם בוך־קאַמיטעט, פאַר דער גרויסער אַרבעט אויסצופערטיקן די מאַנאַגראַפיע וועגן אונדזער געבורט־שטאַט — „דאָס בוך פון לובלין“.

מיר זענען נאָך אַלע דערשיטערט פונעם טראַגישן אומקום פון דער יידישער קהילה אין לובלין. עס בלוטיקט נאָך די ווונד צוליב די פאַרשניטענע לעבנס פון אונדזערע טייערסטע — אַבער אַ געפיל פון שטאַלץ און דערהויבנקייט באהערשט היינט יעדן לובלינער ייד צוליבן דערשיינען פון אונדזער ספר, וואָס שילדערט אַזוי בולט און קלאַר דאָס לובלינער ייִדנטום, זייער לעבן און קאַמף, זייערע לייִדן און פריידן, זייער גרויסקייט און פשטות, זייער קידוש־השם און דאָס באַנייטע לעבן אומעטום, באַזונדערס אין מדינת ישראל.

פעלקער און לענדער באערן דעם אַנדענק פון זייערע נאַציאָנאַלע העלדן מיט אויפשטעלן מאַנומענטן, דענקמעלעך, צי אינסטיטוציעס אויפן נאָמען פון די געשטאַרבענע מיט אַ נאַטיר־לעכן טויט. איר דערמאַנט זיך זיכער דעם „קבר פון אומבאַקאַנטן זעלנער“ אויף דער קראַקעווער פאַרשטאַט אין לובלין, אַנטקעגן דער הויפּט־פּאַסט; די שטענדיקע מיליטערישע ערן־וואַך און דער גר־תמיד אויפן גראַען שטיין מיטן אויפשריפט „דעם אומבאַקאַנטן זעלנער“, וואָס האָבן באוויזן מיט וויפל יראַת־הכבוד עס ווערט אָפּגעהיטן דער זכר פון איין־און־אינציקן אומבאַוויסטן סאַלדאַט, וועלכער איז געפאלן אין שלאַכט. גלייך נאָך דער באַפרייונג האָט יעדער איינער פון אונדז, אָפּגעראַטעוועטע פונעם היטלעריסטישן מבול, געפרעגט: וועלן מיר געפינען די פּאַסיקע פאַרם צו באַערן דעם אַנדענק פון איבער פּערציק טויזנט אומגע־בראַכטע לובלינער יידן, וועמענס נעמען מיר האָבן יאָ געוויסט, אַבער זייערע קברים זענען געווען אומבאַקאַנט, זייער געביין — צעשטויבט און צעמאַלן אויף מיסט פאַר די פעלדער ?!

דער ענטפער אויף דער דאָזיקער פראַגע איז געקומען. היינט, אינעם טאַג פון דער טראַגישער, צענטער יאַרצייט זייט דעם אומקום פון יידישן לובלין, איז אויף דער אומבאַוויסטן קבר פון די אונדז באַוויסטע יידן, אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דענקמאַל — „דאָס בוך פון לובלין“, וואָס וועט זיכער זיין דויערהאַפטיקער, שטאַרקער און איינדרוקספולער ווי די גרעסטע דענקמעלער פון גראַניט אָדער בראַנז. גאַר אן „עם הספר“, וועמענס וויטאַלער באַשטאַנדטייל ס'איז אויך געווען דאָס לובלינער ייִדנטום, האָט געקאַנט אויף אַזאַ ווירדיקן און דערהויבענעם אופן פאַרייביקן דעם אַנדענק פון זיין פאַרטיליקטער שטאַט.

ווי אַ הייליקע רעליקוויע, וועט יעדער לובלינער ייד אָפּהיטן דאָס דאָזיקע בוך, פאַרטיפן זיך אין די פאַרדרוקטע זייטלעך, מיט באַנייטער קראַפט אויפלעבן אין זכרון די שטאַט פון טרויעריקער, נאַסטאַלגישער קינדהייט, די שטאַט פון חדר און שול, פון רבינס קאַנטשיק און טאַטנס קניפ אין בעקל, פון די היימען מיט די שבת־ליכט און חברים פון די קינדער־יאָרן; די שטאַט, וווּ מיר האָבן איבערגעלעבט דעם ערשטן ציטער פון אידעישן געראַנגל און דעם

ערשטן געפליסטער פון ליבע-דערקלערונגען; די שטאט מיט איר פארביקייט, ברוינדיק געזעלשאפטלעך לעבן און שוונג, באגלייך מיטן שטילן טרויער, שווערע דאגות פרנסה און בענקשאפט נאך שענערס און בעסערס; די שטאט פון גרויסע אויסוואנדערונגען און עמיגראציעס אין פארשידענע לענדער, און פון אַ העראישער עליה אינעם אייגענעם לאַנד. אַזאַ וועט זיך פאַר אונדז אַנטפלעקן די יידישע לובלין מיט אירע יידן — די האַרציקע, פאַלקסטימלעכע, וועלטלעכע און חסידישע, מיט זייער גייסטיקן באגאזש און טעמפּעראַמענט, מיט זייערע יסורים און דערהויבנקייט, ביזן טראגישן אומקום.

פון שטאַנדפונקט פון דער יידישער געשיכטע, יידישער ליטעראַטור, יידישער מאַרטיראָלאָגיע און גבורה, וועט „דאָס בוך פון לובלין“ ווייט אַרויס פון די ראמען פון אונדזער היימשטאָט און ווערן אַ וואַגיקער צושטייער דער יידישער ליטעראַטור בכלל.

אודאי האָט דאָס בוך אויך שוואַכע זייטן און בלויון. אָבער נישט מיר, לובלינער יידן, זענען באַרופן צו משפטן און אורטיילן אן אייגן, אויסגעצערטלט קינד, פאַר וועמען מיר האָבן אוועקגעגעבן אַזוי פיל מי און אַנשטרענג. זאַלן אַנדערע אָפּשאַצן „דאָס בוך פון לובלין“, אונדזער בלוט און פלייש, אונדזער אָפּגעציטערטער בן-יחיד, וועמען מיר וועלן שענקען די גייטיקע ליבע און אויפּמערקזאַמקייט. פאַר אונדז איז עס אַ בוך מיט בלויו מעלות...

און די סאַמע גרעסטע מעלה פונעם בוך איז די, וואָס אויסער די דערשיטערנדיקע שיל-דערונגען פון אומקום און פיין, געפינען מיר דאָרט רירנדיקע באַשרייבונגען וועגן קאַמף פון לובלינער יידן, זייער אַנטייל אין אויסשמידן די אויסגעטרוימטע יידישע מדינה, זייער צושטייער אויף די אייראָפּעישע שלאַכטפעלדער, וווּ ס'איז אָנגעגאַנגען דער פאַרמעסט צווישן רשעות און גוטסקייט, צווישן בלוטדורשטיקן פאַשיזם און דער קעמפּנדיקער פרייהייט. באַזונדערס שטאַלץ זענען מיר אויף יענע לובלינער יוגנטלעכע, וואָס האָבן מיט געווער אין האַנט געקעמפט קעגן דער היטלעריסטישער בעסטיע אין די וועלדער פון לובלינער געגנט.

מיטן דאָזיקן בוך איז נאָך נישט פאַרענדיקט געוואָרן דאָס אַנדענק-ווערק. אין די ראמען פון „יער קדושים“, וואָס דער קרן קימת פלאַנצט איצט אויפן וועג קיין ירושלים, ווילן מיר, לובלינער יידן אין ישראל, פאַרפלאַנצן דעם „יער קדושי לובלין“ צום זכר פון די פּערציק טויזנט אומגעקומענע יידן פון אונדזער היימשטאָט.

די לובלינער יידן אין ישראל האָבן פאַרוואָרפן א בריק פון זייער היימשטאָט לובלין, ביז דעם היימלאַנד ישראל. כ'מיי, אַז כוועל נישט באַליידיקן די געפילן פון די אַנוועזנדיקע, אויב כוועל זאַגן, אַז לובלינער יידן אין פראַנקרייך, זענען די פילאַרן פון דער דאָזיקער בריק — און האַלעוויי זאַלן אויך זיי קומען צום סוף פון דער בריק, קיין ישראל, ווי אמגניכסטן... וווּ לובלינער יידן זאַלן זיך נישט געפינען, דאַרף מען היינט, אין צענטן יאַרטאַג נאָך אונדזער פאַרשניטענער שטאָט, ווידעראַמאַל זיי דערמאַנען דעם טראַגישן אומקום, כדי אַנשטרענגען אַלע זייערע כוחות און באַוווסטזיין, אַז מער זאַל זיך נישט איבערחזרן אַזאַ אומגליק, מער זאַל נישט זיין קיין מלחמות וואָס פאַרניכטן פעלקער און לענדער און שטעלן קודם כל אין סכנה דעם קיום פון יידישן פאַלק. טריי דער ירושה פון אונדזערע ברידער, זאַלן מיר ערן זייער אַנדענק מיטן רוף, אַז מער זאַלן קיין מיידאַנעקס נישט זיין!

פון דער באַגריסונג-רעדע אויף דער סיום-הספר פייערונג אין פאַריז דעם 9.11.53, צום דערשיינען פון „דאָס בוך פון לובלין“.

מיינע איבערלעבונגען אין דער צייט פון דער 2טער וועלט-מלחמה

וועגן מיין פיר-יאָריקן אַנטייל אין דער
קעמפנדיקער רויטער אַרמיי
(צווישן אויגוסט 1941 ביז דעם טאָג ווען איך
בין שווער פאַרווונדעט געוואָרן דעם 21סטן
אַפריל 1945)

פון רעכטס : א. בינשטאק מיט אַ חבר אין דער געגנט פון
מינסק, 1944.

איבעררייסן דעם פראַנט וווּ עס זענען געווען
שוועריקייטן. איך וויל דערמאָנען, אַז אין יאָר
1941, האָט די סאָויעטישע אַרמיי נישט אַוואַן-
סירט, נאָר ליידער אָפּגעטרעטן און די היטלער-
אַרמיי האָט פאַרנומען איין שטאַט נאָך דער
צווייטער.

דער סאָויעטישער ראַדיאָ האָט פאַרגעשטעלט די
לאַגע ווי אַ "טאַקטיק" - אַז נאָך שווערע קאַמפּן
האַבן זיי פאַרלאָזט די שטאַט : קיעוו, כאַרקאָוו און
פּול אַנדערע שטעט.

מיר האָבן זיך אַלע געפונען אויף דער
טעריטאָריע פון דער סאָויעטישער אוקראַינע. עס
איז פאַרגעקומען איין באַדויערנדיקע געשעעניש.
אונדזער אָפּטיילונג האָט זיך צוריקגעצויגן לאַזנדיק
אַריינמאַרשירן די גוט-באַוואָפנטע נאַצישע אַרמיי.
מען האָט נישט געהאַט קיין שום מעגלעכקייטן
אַלע סאַלדאַטן אַנצוטאָן מיט מונדירן. די גרעסטע
טייל האָט מאַרשירט מיט זייערע ציווילע קליידער.
אויף דעם הימל האָבן זיך באַוויזן נאַצישע
אַוויאַנען, וועלכע האָבן אונדז פאַרשטענדלעך
באַשאַסן, דאַן האָבן מיר באַמערקט די פליענדיקע
פאַראַשוטיסטן, מיר האָבן זיך געפונען נישט ווייט
פון דאַניעצק, "סטאַלינאַ".

מיט אונדז האָט אָנגעפירט אַן אוקראַינישער
לייטענאַנט וועלכער האָט אונדז דערקלערט : "מיר
וועלן זיך דאָ אָפּשטעלן אויף אַפרו און ווער עס
וויל זאָל גיין ווייטער - איך בלייב דאָ מיין היים איז
נישט ווייט פון דאַנעט". די מערהייט סאַלדאַטן
זענען געווען אוקראַינער און ווען דער אָפיציר

נײַע קינדער, ספּעציעל אייניקלעך, זיינען גערן

אויסצוהערן ווי אַזוי זייער פּאָטער און זיידע האָט
געקעמפט אין דעם 2טן וועלטקריג קעגן דעם
גרעסטן שונא פון אונדזער פּאָלק. איך בין שוין
נישט קיין יוגנטלעכער, כּטראַג אויף מיינע
פלייצעס מער ווי 4x20 יאָר. האָב איך זיך געלאָזט
אַנרעדן און דערציילן אַ פּאַר עפּיזאָדן פון יענע
שווערע צייטן. עס וואָלט צו לאַנג געדויערט
אַרויסצוברענגען אַלע איבערלעבונגען, וועלכע
האַבן זיך אָנגעפּאַנגען ביים פאַרלאָזן מיין היים אין
יאָר 1939 אויף אַן אומבאַקאַנטן וועג צו דער
סאָויעטישער גרענעץ. מיר האָבן באַוויזן צוזאַמען
מיט מיינע עלטערן און אַ טייל פון מיינע פּאַמיליע
איבערצופאַרן קיין אוקראַינע וווּ מיר זענען
אָנגעקומען אין דער שטאַט סומי, נישט ווייט פון
כאַרקאָוו. מען האָט אונדז אַלס גרעסערע פּאַמיליע
אַוועקגעפירט אין אַ קאַלאַכאַ וווּ מיינע עלטערן
זענען געבליבן ביז דעם 10טן אויגוסט 1941. ווען
די נאַצישע אַרמיי האָט אַריינמאַרשירט אויף דער
סאָויעטישער טעריטאָריע.

דעם 16טן אויגוסט 1941 האָט מען מיך
מאַביליזירט אין דער קעמפנדיקער רויטער אַרמיי,
וועלכע האָט געהערט צום 2טן ווייסרוסישן
פּראַנט.

איך האָב געהאַט די גרויסע "פריווילעגיע" צו
ווערן צוגעטיילט צו די מאַביליזירטע
גוואַרדעעווסקיע בריגאַדע, אַ קלייניקייט. מיר
זענען נישט געווען קיין פשוטע סאַלדאַטן נאָר
"גוואַרדעיצעס"; דאָס האָט באַדייט אַז מען האָט
אונדז געשיקט דאָרט וווּ מען האָט באַדאַרפט

האָט געזאָגט : "רעביאַטאַ" (קינדער) גייט ווי איר ווילט - האָבן אַלע אוקראַינער נישט געלאָזט זיך לאַנג בעטן, אַלע זענען זיך צעקראַכן, אָבער איך מיט נאָך דריי "ידישע סאַלדאַטן האָבן פאַרשטאַנען, אַז מיר מוזן זיך וואָס שנעלער צוריקציען כדי נישט אַריינפאַלן אין די נאַצישע לאַפּעס. איך וויל דערמאַנען מיינע טייערע פריינד פון מיינע קינדער-יאָרן זייערע נעמען : יידל און שלומה אַלטמאַן און דער דריטער : פעדער. מיר האָבן באַשלאָסן זיך צו לאָזן אין וועג כדי זיך אַרויסצורייסן פון דער אַרומרינגלונג.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן פּויערים וועלכע האָבן געטריבן פּערד, קו; זיי זאָלן נישט אַריינפאַלן אין די נאַצישע הענט. פּילנדיק, אַז מיר פאַרלירן די כוחות האָבן מיר אונטערגעהאַנדלט מיט די פּויערים און ביי זיי "געקויפט" פאַר אַ ביסל טאַבאַטשאַק פיר קליינע שוואַכע פּערדלעך און אָנגעהויבן צו רייטן. עס איז אין אָנהויב געווען אַ טראַגי-קאָמעדיע ביז מיר האָבן זיך אויסגעלערנט אַרויפצוועצן זיך און צוגעווינען צו דער פאַר אונדז - אומבאַקאַנטע קאָמוניקאַציע. מיר האָבן באַווייזן צו מאַכן אַריבער 50 קילאָמעטער דערווייטערנדיק זיך פון דעם פּראָנט און האָבן דערזען, אַז עס דערנענטערט זיך צו אונדז אַן אָפּטיילונג פון סאָוועטישע מיליטער.

מיר האָבן זיך שטאַרק דערפרייט, אָבער דאָס האָט נישט לאַנג געדויערט. מען האָט אונדז אַרומגערינגלט מיט די ביקסן אין די הענט און געפירט אַ פאַר קילאָמעטער ביז זייער שטאַב. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס זענען געווען מיליטערישע פּאַליציי וועלכע האָבן געהערט צו דער נ.ק.וו.ד.; זיי האָבן אונדז באַהאַנדלט ווי דעזערטערן און אויך שפּיאַנען. מען האָט אונדז אַרעסטירט און געהאַלטן פאַרמאַכט דריי טעג, פירנדיק זייער "אויספאַרשונג" אויף זייער חשד, אַז מיר זענען פאַררעטער. האָבן מיר זיי אויפריכטיק דערקלערט, די גאַנצע געשיכטע וואָס איז מיט אונדז פאַרקומען : וועגן אונדזער מאַרש ווי אויך וועגן דעם אָפּיציר וואָס האָט אונדז פאַרלאָזט צוזאַמען מיט דער מערהייט סאַלדאַטן און אַז מיר זענען "ידישע זעלנער און צופרידן, אַז מיר זענען נישט אַליין. ענדלעך האָט אַ הויך-ראַנגיקער אָפּיציר - דאַכט זיך אַ קאָפיטאַן - זיך נאָענטער מיט אונדז פאַראַינטערעסירט און מען האָט אונדז באַפרייט פון דעם אַרעסט.

דער קאָפיטאַן האָט אונדז דערקלערט : "לויט דעם וואָס איר דערציילט, האָט איר קיין אַנדערן אויסוועג נישט געהאַט. דעריבער האָט איר גוט

געטאַן, דערווייטערנדיק זיך פון די פאַררעטערס". דער קאָפיטאַן האָט באַשלאָסן מיר זאָלן אַריינטרעטן אין אַ צווייטע אָפּטיילונג ווי מיר וועלן קענען געוויסנהאַפט אויספירן אונדזערע פליכטן אַלס סאָוועטישע קעמפּער. מיר האָבן באַקומען געהעריקע דאַקומענטן און איך מיט מיינע פריינד זענען אָנגעקומען אין אַ צוטיילונגס-פּונקט. דאָרט האָבן מיר זיך צושיידט און איך בין אָנגעקומען אין דער דערמאַנטער "גוואַרדעִיסקיע בריגאַדע".

אונדזער קאָמאַנדיר איז געווען דער קאַלאָנעל גערפּונקעל, אַ "ידישער אָפּיציר. ליידער איז ער נאָך אַ קורצע צייט פאַרשווונדן (ווייסט אויס, אַז מען האָט אָנגעהויבן אַראַפּצונעמען "ידישע הויכע אָפּיצירן). אויף זיין אָרט איז אָנגעקומען דער נייער קאַלאָנעל פּיליפּאָוו, פאַרשטענדלעך אַ רוס. עס האָט נישט לאַנג געדויערט ווען איך האָב דאָס ערשטע מאָל - אין די רייען פון מייין אָפּטיילונג - אָנטיילגענומען אין אַ פאַר שווערע קאַמפּן און ביי יעדער אַקציע האָבן מיר געהאַט פּול פאַרלוסטן נאָך מער פאַרווונדעטע. נאָך אַ קורצע צייט, האָבן מיר אַדורכגעפירט עטלעכע גרעסערע אַטאַקן קעגן דער נאַצישער אַרמיי. עס איז פון אונדזער בריגאַדע קיין סך נישט געבליבן. אונדזער אָנפירערשאַפט האָט באַשלאָסן צוריקציען דאָס ביסל וואָס איז געבליבן פון דער גאַנצער "בריגאַדע". מיר האָבן זיך געפרייט, אַז מיר - לעבנגעבליבענע - וועלן האָבן אַן איבעררייס, ביז מען וועט צו אונדז צוטיילן פרישע כוחות. עס האָט זיך אָבער אויסגעלאָזט אַ בוידעם.

די הויכע אָפּיצירן האָט מען טאַקע צוריקגעצויגן כדי צו פאַרמירן אַ נייע אָפּטיילונג, אָבער די געבליבענע סאַלדאַטן האָט מען איבערגעשיקט צו די שכנותדיקע "238-קער אינפאַנטעריע-דיוויזיע" וווּ כ'האַב "פאַרברענגט" ביז דעם 21טן אַפּריל 1945, דעם טאַג ווען כ'בין שווער פאַרווונדעט געוואָרן (ווּ כ'האַב שוין פריער דערמאַנט).

צווישן דער צייט האָט דער גורל מיך אָפּגעהיטן און באַגלייט. אין דער דערמאַנטער דיוויזיע האָט מען מיך צוגעטיילט צו אַ קליינע גרופּע וועלכע האָט זיך גערופן "דאָוויעדקאַ" (אויף פּראַנצויזיש עקלערער). אונדזער אויפגאַבע איז געווען דערנענטערן זיך ביינאַכט צו די פּאַזיציעס פון די דייטשן און ברענגען אַ געפאַנגענעם. מען רופּט דאָס אַ "יאָזוק" (אַ צונק). מיר, מיטן אָנטייל פון אַ פאַר סאַלדאַטן. נאָך אַ לענגערע אַבסערוואַציע איז אונדז געלונגען צו פאַרכאַפּן אַ נאַצישן סערושאַנט. דאָס איז פאַרגעקומען 5 אַזייגער פאַרטאַג.

געבוירנשטאָט פון אַדאַם מיצקיעוויטש. מיר זענען דערנאָך אַרײַן אין דער שטאָט אַלענשטיין און אָנגעקומען קײַן דאַנציג.

נאָך שווערע קאַמפּן ביים פּאַרנעמען דעם פּאַרט און די אַרומיקע שטעט ווי אַליוואַ און גדיניאַ, האָט מען אונדז אַריבערגעפירט נישט ווייט פון דער גרויסער שטאָט שטשעטשין. דאָן האָט זיך אָנגעהויבן די גרעסטע אָפענסיווע פון דעם 2טן וועלטקריג: דער מאַרש אויף בערלין. און צום צווייטן מאל האָט מיר דער גורל ווידער אָפּגעהיטן און באַגלייט. דעם 21טן אַפּריל 1945 - ווי כ'האַב עס שוין דערמאָנט -, בין איך נאָך שווערע קאַמפּן ביים איבערשווימען דעם טײַך אַדער, שווער פּאַרווונדעט געוואָרן אין רעכטן פּוס און כ'בין אָפּגעפירט געוואָרן אין מיליטערישן שפיטאַל נישט ווייט פון פּראַנט. דער ציפּער 21 האָט אַ זייער סענטימענטאַלע באַדייטונג: איך בין געבוירן אין יאָר 1921; מיין אומפּאַרגעסלעכע טייערע פּרוי פּערעלע איז אויך געבוירן דעם 21טן אַפּריל אין יאָר 1921. פאַר מיר זענען אומפּאַרגעסלעך די דערמאָנטע דאַטעס.

נאָך אַריבער 2 וואָכן, ווען דער קריג האָט זיך פּאַרענדיקט, האָט מען מיר אַריבערגעפירט אין אַ מיליטערישן שפיטאַל קײַן אוראַל, אין טיף רוסלאַנד, וווּ מען האָט מיר געהאַלטן ביז דעם 4טן אויגוסט 1945, ווען איך האָב פּאַרלאָזט דעם שפיטאַל "נומער 3461".

אין דעם לעצטן עטאַפּ ווען איך בין אָנגעקומען אין שפיטאַל האָט מיך צום 3טן און צום לעצטן מאל אויך דער גורל אָפּגעהיטן. דער נאַטשאַלניק איז געווען אַ טייערע יידישע פּרוי, די מעדיצין-קאַפיטאַן בעלקינאַ. זי האָט זיך מיט מיך פּאַרנומען ווי מיט אַן אייגענעם זון. איך האָב זיך געפונען צווישן פיל שווער-פּאַרווונדעטע וועלכע מען האָט אַמפּוטירט הענט און פיס. דאָס איז פאַר מיר געווען אַ גרויסער שאַק. דער דאָקטער בעלקינאַ האָט זיך נענטער פּאַראַינטערעסירט מיר מיין פּויליש-יידישע אָפּשטאַמונג. איך האָב דערפילט אַ געוויסע וואַרעמקייט לגבי מיין פּערזאָן. כ'האַב זי דאָן געפּרעגט, פּאַרוואָס נעמט מען אַראָפּ ביי אַזוי-פיל זעלנער הענט און פיס. זי האָט מיר געענטפּערט, אַז עס איז נישטאַ מיט וואָס צו היילן (עס איז געווען דער אָנהויב פון די נאַרוואַס-אַנטדעקטע פעניצילין ווי אַ גרויסע דערשיינונג. און מען נוצט דאָס נאָר פאַר היכע

דער געפּאַנגענער האָט אונדז איבערגעגעבן זייער נוצלעכע אינפּאַרמאַציעס. ער איז געבליבן אין אונדזער באַטאַליאָן ביז דער ענדע פון דעם קריג וווּ ער האָט אָנטיילגענומען ביי דעם אַרגאַניזם פון דער פּראַפּאַגאַנדע וועלכע האָט עקזיסטירט אין יעדער דיוויזיע.

דער גענעראַל קראַסנאַשטאַנאַוו האָט מיך באַלד אַרויסגערופּן און מיר וואַרעם אַרומגענומען זאָגנדיק "מאַלאַדיעץ", דערקלערנדיק דערביי זיין באַשלוס מיר צוצוטיילן דעם "אַרדער סלאַווי" (העלדישקייט).

דער גענעראַל האָט מיר געפּרעגט צי איך האָב ערגעץ עלטערן און צי איך וואָלט זיי געוואָלט באַזוכן,

- ווען דער קריג וועט זיך ענדיקן און אויב אויך מיינע עלטערן וועלן לעבן - וועט דאָס זיין מעגלעך? - האָב איך אים געענטפּערט. כ'בין געווען זייער גערירט, ווען דער גענעראַל האָט מיר דערקלערט, אַז ער גיט מיר 24 טעג "אַטפּוסק" (אַפּרו) און הייסט מיר שנעל פּאַרן צו מיינע עלטערן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין רוסלאַנד, נישט ווייט פון דער שטאָט גאַרקי. דאָס איז פּאַרגעקומען אין אַפּריל 1944. איך האָב לאַנג נישט געוואַרט און נאָך 2 טעג בין איך אָנגעקומען צו מיינע עלטערן. די פּרייד איז געווען אומבאַשרייבלעך. נאָך מיין באַזוך ביי מיינע עלטערן, בין איך צוריק אָנגעקומען אין מיין אָפּטיילונג, פּאַרשטענדלעך נישט אויף דעם זעלבן אָרט. מיר האָבן דאָרט געטראָפּן אַ יידישע פּאַרטיזאַנער-אָפּטיילונג אָנגעפירט דורך אַן ענערגישע פּרוי מיטן גראַד פון אַ קאַפיטאַן. זי האָט זיך צו אונדז געוואָנען, אַז זיי האָבן אַ נאַצישן געפּאַנגענעם אָפיציר אַ "האַובטמאַן" (קאַפיטאַן) און זיי קענען אים נישט האַלטן. מיר האָבן אים פּאַרשטענדלעך גענומען און ער האָט דערקלערט, אַז ער איז צופּעליק אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן אים נישט ספּעציעל שלעכט באַהאַנדלט; מען האָט אים בלויז אַביסל דערנידעריקט. מען האָט אַראַפּגענומען פון זיין האַלדז דעם שיינעם נאַצישן קרייץ מיט די דעמבענע בלעטער (אַ וויכטיקע דעקאָראַציע) וועלכע מיר האָבן אויפּגעהאַנגען אויף דעם האַלדז פון אונדזער קליין הינטעלע וואָס האָט זיך צו אונדז צוגעווינט און אים גערופּן "געבעלס".

אונדזער דיוויזיע האָט זיך אין ענדע 1944 געגרייט צו דער גרויסע אָפענסיווע און אַריבער די פּוילישע גרענעץ נישט ווייט פון נאַוואָגראַדעק - די

נישט געלעקט. מיינע 2 עלטערע ברידער זענען ארעסטירט געווארן; דער עלטסטער האָט באַקומען 8 יאָר גולאַג, דער צווייטער, וועלכער לעבט אין ישראל, איז געזעסן נישט קיין 2 יאָר אויספאַרשונג און ער איז מיט נסים באַפֿרייט געוואָרן. איך בין געווען דער איינציקער ברודער, וואָס האָט געמאַכט דעם גלייכגעוויכט און פֿאַרטיידיקט דאָס נייע "פֿאַטערלאַנד" וווּ טראָץ אַלע צרות וואָס מען האָט פֿאַרטראָגן פֿון דעם סטאַלין-רעזשים, קענען מיר פעסטשטעלן, אַז די צאָל איינגעוואַנדערטע ייִדישע פֿליטים באַטרעפט אַריבער 300 טויזנט וואָס זענען לעבנעבליבן און זיך אומגעקערט אין זייערע לענדער.

די מערהייט האָט זיך באַזעצט אין די ניי-געשאַפֿענער ייִדישער מדינת ישראל. זאָל דערמאָנט ווערן, אַז אויך די טראַגעדיע פֿון דעם 2טן וועלטקריג האָט דערפֿירט צו דער פֿאַרניכטונג פֿון אַ דריטל פֿון אונדזער פֿאָלק. דאַרפֿן מיר נישט פֿאַרגעסן, אַז אַ זייער גרויסער טייל פֿון דער ייִדישער באַפעלקערונג וועלכע האָבן געהאַט דאָס מזל נישט אַריינצופֿאַלן אין די נאַצישע הענט, האָבן פֿון זיי הונדערטער טויזנטער געקעמפט אין די רייען פֿון פֿאַרשידענע אַלייטע אַרמיען און אויך אין די פֿאַרטיאָנער אַפֿטיילונגען.

לויט דער אַנטאָלאָגיע וועגן ייִדישן אַנטייל אין דעם 2טן וועלטקריג - וועלכע איז דערשינען אין ניו-יאָרק אין יאָר 1986, אין 3 בענדער -, דערווייטן מיר זיך פֿון וועלט-באַרימטע היסטאָריקער און הויכע לעבנעבליבענע אַפֿיצירן, אַז די צאָל פֿון ייִדישע קעמפֿער אין אַלע אַלייטע אַרמיען זענען פֿיל גרעסערע, ווי מען האָט זיך פֿאַרגעשטעלט.

לויט די סטאַטיסטיק וועלכע געפינט זיך אין דעם גרויסן ווערק, קאָנען מיר אַפֿשאַצן אויף 150 דיוויזיעס ייִדישע אַנטיילנעמער אין אַלע קאַמפֿן פֿון פֿאַרשידענע לענדער און אויך אויף 50 באַטאַליאָנען פֿאַרטיאָנער וועלכע האָבן מיט געווער אין האַנט געקעמפט מיט די נאַציס און דעם בלוטיקן וועלט-קריג.

די דערמאָנטע אַנטאָלאָגיע איז אַן ענטפֿער פֿאַר אַלע אַפֿלייקענער פֿון דער געשיכטע וואָס שייך דעם ייִדישן אַנטייל אין קאַמפֿ קעגן דעם גרעסטן שונא פֿון דער מענטשהייט און באַזונדערס פֿון ייִדישן פֿאָלק.

א. בינשטאַק
פֿאַריו, יוני 2003.

אַפֿיצירן און אויב מען וועט נישט אַמפּוטירן - וועלן די סאָלדאַטן באַקומען די גאַנגרענע. די קאַפּיטאַן ביעלקינא האָט דאָס געזאָגט אויף רוסיש: "סינאַק (מיין זון) דו וועסט אַהיימקומען צו דייע עלטערן אויף ביידע פּיס. דו האָסט דאָך פֿאַרדינט. דו ביסט געקומען פֿון פּוילן זיך שלאָגן פֿאַר מיין פֿאַטערלאַנד.

איך האָב נישט לאַנג טראַכטנדיק געענטפֿערט אַז מיין קאַמף איז געווען נישט נאָר פֿאַר אייער נאָר אויך פֿאַר מיין פֿאָלק וועלכער איז אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַ באַרבאַרישן, אומבאַשרייבלעכן אופן דורך די פֿאַרשאַלטענע נאַצישע מערדערס.

איך האָב פֿאַרלאָזט דעם שפּיטאַל דעם 4טן אויגוסט 1945, נאָך דעם ווי מען האָט מיר צוגעטיילט די צווייטע אויסצייכענונג דעם מעדאַל פֿאַר מיין אַנטייל אין דער באַפֿריונג קעגן גרעסטן שונא פֿון דעם 20טן יאָרהונדערט.

צום אַפֿשלוס פֿון מיינע דערמאָנונגען, וויל איך אונטערשטרייכן, אַז איך בין דער יונגסטער זון פֿון אַ טראַדיציאָנעלע פֿאַמיליע פֿון 4 שוועסטער און 4 ברידער. עס האָט ביי אונדז געהערשט אַ ריכטיקע דעמאָקראַטיע, אַ רעגנבויגן פֿון אַלע פֿאָליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע איבערצייגונגען פֿון קאַמוניזם ביז לינקע פּועלי-ציון.

סאָויעטישע בריגאָדע 238 נעבן גראַנסק 1944/1945. 3טע ריי, 4טער פֿון לינקס : א. בינשטאַק שטייט מיט אַן אויטאָמאַט צווישן די וועלכע האָבן באַקומען דעם מעדאַל "אַרדער סלאָוואַ".

אַדאַנק דעם צוזאַמענשטעל איז מעגלעך געווען צו פֿאַרלאָזן פּוילן וואָס שנעלער, זייענדיק טאַפֿלט באַדראַט אַלס יידן און אויך אַלס מיליטאַנטן פֿון לינקע אַרגאַניזאַציעס. מיר זענען אַריבער די פּויליש-סאָויעטישע גרענעץ און אַנגעקומען אין דעם "פּרייען גן-עדן" וווּ מיר האָבן קיין האַניק

... לובלין ...

שטאָם פון שטיל-לעבן. שטאָם פון ווייבע טריט
איך בין א קינד פון דינע ענגע גרויע נאָסן,
וואו עס הויזט צוזאמען שימל, שמוץ און שיינקייט, —
וואו עס איז דאָרס פאָראַן אויף ליבן און אויף האָסן!...

שטאָם פון טראַדיציע און פון שווייננדיקן דלות.
אין דינע שאַסנדיקע, שטילע, שמאָלע געסלעך
קיניגט אַרעמקייט... דאָ האַנדלט מען מיט הערינג, מיט גאָס
און אויך מיטן אייגענעם גוף — אזוי אָפן און העסלעך...

אין די שאַסנדיקע, שטילע, שמאָלע געסלעך
וואוינען קרעמעלעך, פראַסטימוסקעס און רייניש...
און באלמעלאַכעס, בלאַסע, פארצאָנטע, זענען מיד —
נישט פון אַרבעט, נאָר פון לידיסיניז, פון וואַרסן אויף „סעזאָנען“...

שטאָם פון אַלם-צעשוואַנסע און ניי-געקומענע חלומות.
איבערן גרוי-גלאַנץ פון דיין נעכטן — אַלם-יידישקייט אין געטאָ —
האָט שוין האַרטרע היינט אויסגעשפּונען א ניי געוועב...
און כאָטש דו פארמאָנסט נאָך נישט קיין בנינים פון בעטאָן,
און פון גרויסשטאָם דעם פלאַנ, קאָליר און פארנעם, —
דאָך זיגנסטו אויך שוין דאָס ליד פון לעבן פון נייעם; —
ווי אין אַלע וועלט-שטעט, ווי אויף גאָר דער ערד,
גייט דאָ אויך אַן דער מאַמה סאר ברויט און באַפרייאַונג...

צווישן דינע געטרומטע אַלם-מידע מויערן
פלינגט אַפּ א געזאַנג — יונג, פריש און העל...
מישן זיך ניגונים אויסגייענדיקע פון נעכטן
מיט די מונטערע טענער פון דער מאָרגן-וועלט...

* * *

שטאָם פון טראַדיציע און פון שווייננדיקן דלות.
שטאָם פון שטיללעבן, שטאָם פון ווייבע טריט.
שטאָם פון אַלם-צעשוואַמענע און ניי-געקומענע חלומות —
שטאָם פון מיין חיים, פון מיין טאָג און מיין ליד...

געבוירן אין לובלין, געוויינט אויך
דער גראַדזקע גאס, זיין ערשטע
בילדונג האט ער באקומען אין
דער פּרץ-שול- וואשיינלעך
געהערט צום ערשטן ארויסלאז,
אין אויסגעוואקסן צו א פעיקן
פאעט מיט א זאפטיקער
יידישער שפראך, אין די
ווייטערדיקע יארן האט ער אויך
געשאפן לידער פאר קינדער.

יוסף הערנהוט איז געווען
ביבליאטעקאר און אויך
רעדאקטאר פון דער "לובלינער
שטימע".

מיר ברענגען דאָ הערנהוטס א
שאפונג א.ג. "לובלין", געדרוקט
אין אן אמעריקאנער אויסגאבע
געוויימעט די לובלינער יידישע
שרייבער, פאעטן, לערער און
דערציער, וועלכע זענען אין דער
צווייטער וועלט-מלחמה
אכזריותדיק דערמארדעט
געווארן.

יוסף הערנהוט איז אומגעקומען
צוזאמען מיט זיין פרוי פייגע
(זיידענווערק) און קינד.

כבוד זייער אנדענק.

ז. בינשטאק

המחזור הראשון של בוגרי בית-הספר "תרבות" בלובלין, שנת 1933. המורים והתלמידים.

דער ערשטער אַרויסלאַז פון דער תרבות־שול אין יאָר 1933.
 פון רעכטס אויף לינקס : ערשטע צוויי רייען די לערער און דער אַדמיניסטראַטיווער ראַט, צוואַנציג : מאַנדעלבלעט, ווייסבראַט, ערליך, עדעלשטיין, וואַכאַלדער, אליעזר ניסענבוים, פרוי קאַרן, פרוי קושלאַן־שאַליטא, שאַליטא, פרי עפראָג, פרי גאַלדרינג, גאַלדוואַג. אונטערשטע ריי — די שילער : עדעלשטיין, וואַגשאל, קאוואַרטאַווסקי, פינקעלשטיין, גרין, וויינגארטן, קליינער, לאַנגער, געליבטער, מיאַדאוניק.

"החלוץ" בלובלין, שנת 1922

דער לובלינער „החלוץ" אין יאָר 1922.

תרומות ○ באשטייערונגען

הסכום בשקלים	שם משפחה ושם
100	בדיוזבסקה מריה
150	אפרת חנה
100	ארבוס מרים
50	הורוביץ אריה
100	הלברשטדט אהרן
200	פריינד יוסף
150	גוטליב ירמיהו
100	קצנלבוגן מנחם
100	גרדל עמנואל
4,850	קורן משה
50	בר דב
150	ליברנט אלכס
100	גרדל שמואל
100	רידר בלה
100	פרידמן יורם
100	באוס עמי ומתי
200	וינשטיין עקיבא אריק
150	אור אלי (ווסונג)
100	בר זאב אווה (ארגון זמושץ)
180	כרמל עופרה
250	דקר יוסף
180	אברהמי בת שבע
100	פרט אדלה
500	הרפז חיים
1,800	מנדלסון מרדכי
100	מלמד רחל
100	י. גושציבסקי אינג'
100	פינקר בלה
\$200	ארגון יוצאי לובלין ניו יורק
\$100	זורותי גולדברג
100	רוט שולמית
100	פולברמכר צילה
30	אקרמן טאטי יונינה
100	בך דיאנה
50	גרשטיין פסח
\$130	המשלחת ללובלין 5-12.8.03
50	זהבי נחמה - פרנקפורט
100	מונטל מרים

הסכום בשקלים	שם משפחה ושם
200	הוכברג אנה
200	וקסמן רגינה
200	פישר רפי ד"ר
200	לימור ודוד רחב (שולמית רוט)
\$ 60 (אוסטרלי)	טריסטמן מוטל
250	סלומון עליזה
200	משולם לאה
200	ז'יטומירסקי חנה
200	אבירד (זיטומירסקי) נטע
100	גרינברג טובה (וולדהולץ-זורמן)
100	גורני איתן
200	פרידמן זאב וברוניה
200	קריגר בן ציון
50	שחר מינה
150	ווסונג משה
-50	מנדלבאום סימה
150	פלומנקר (פרייד) יוכבד
150	פלמן (פלומנקר) חנן
50	קרול שיפרא (וישליצקי)
100	באס יוסף
100	שטוקפיש דוד
100	קרול דבורה (הרשנהורן)
\$50	מינרס אסתר
200	פרידה עמידור (הורנבוים)
100	צירלין אוקסנברג מרים
100	אופטובסקי משה
30	בליין אהרן
50	גוזנר יהודית
100	בהיר רגינה
200	זינגר נתן
50	מנדלמילך משה
50	וקסמן ליאון
100	זיסברג שמואל
100	וקסמן אנה
100	אובליגנהרץ צשה ואריה
100	אגמון גיזה
200	זילברשטיין מרדכי

לזכרם • צום אָנדענק • IN MEMORY

אלכסנדר שריפט ז"ל

6.3.20 - 20.8.03

אלכסנדר שריפט ז"ל נולד בלובלין למשפחת תלמידי חכמים.

חייו התנהלו בסימן השואה. כנער בן 19 ברח בתחילת המלחמה לרוסיה בה בילה במשך כל מהלך המלחמה.

אביו, אחותו ושני אחיו ניספו בלובלין. אמו נפטרה בגיל 42, עוד לפני המלחמה.

אלכסנדר נותר עירי בעולם ועיריות זו ליוותה אותו בכל מהלך חייו ועד למותו.

הוא חונן באינטלקט מן המעלה הראשונה, סיים לימודי ארכיטקטורה בהצטיינות באוניברסיטת ורשה ואף שמש שם כמרצה.

הוא זכה בתחרות אדריכלים לשחזור קטע מרחוב נדסטבנה בלובלין, ששוחזר ועומד היום בקצה הכיכר מול הזמק.

עם השלמת עבודה זו עלה לארץ. החל משנת 1958 פעל כארכיטקט בארץ והתמחה בתכנון מבנים של בתי חולים.

חרף הצלחתו שריפט ז"ל לא הצליח

לחלץ עצמו מאותה עריריות, לתוכה נקלע בעטיה של השואה.

אנו נזכור תמיד את שריפט כמי שחונן באינטלקט יוצא דופן, ידיעות רחבות וראיה מפוכחת ואובייקטיבית של המציאות.

הפעילות שלו בארגון יוצאי לובלין היתה תיקון מה לעריריותו והעניקה לו תחושה של שייכות.

פעילותו זכתה להערכה והוא שמש שנים כיו"ר הארגון.

ראוי לציין גם את הפתיחות הרבה בה קבל את בני הדור השני לשורות הארגון והנכונות שלו לפתוח בפניהם כל דלת ולהימנע מלהכביד עליהם.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

עו"ד יוסף דקר

אלכסנדר שריפט ז"ל

בכיר בניה של שארית הקהילה הגדולה של יהודי לובלין, על מוסדותיה החינוכיים המפוארים של התרבות הכללית ועולם התורה.

נותר יחידי ממשפחה ענפה, אח, שתי אחיות והורים שניספו בשואה.

חונך בבית מסורתי. האב היה תלמיד חכם. אימו עסקה בהוראת השפה הגרמנית ומכאן גם ההשפעה על הבן בלימודי שפות ובכישות השכלה רחבה.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה וכיבוש פולין ע"י גרמניה הנאצית, בורח הצעיר אל שטחי ברית המועצות, בה מאפשרים לימודיו במוסדות מדע והוא מסיים כארכיטקט - מהנדס בניין.

בתום המלחמה חזר לפולין והתקבל כארכיטקט בתור מרצה בכיר באוניברסיטה בעיר ורשה.

הגיע ארצה ב-1950 עם העלייה

הגדולה ונקלט במע"צ כמהנדס. אלכסנדר התפרסם כאיש מקצוע מעולה בעיצוב ארכיטקטוני של מוסדות ציבור ובעיקר התמחה בבניית בתי חולים. הוא הטביע את חותמו במבנה של בית חולים "פוריה" בעפולה ובהקמת אגף קרדיולוגי ומיבנים נוספים בתל השומר. תיכנן והקים בבני ברק משכן "לאם ולילד",

המשמש כאכסניה תרבותית לנזקקים. שלטונות פולין זכרו לאלכסנדר חסד נעוריו, בעיצוב ובתכנון האנדרטה בככר המרכזית בעיר. בפרוייקט זה הגיע למקום ראשון בתחרות בין הארכיטקטים. ההישג האישי זיכה אותו בהערכה רבה.

אישי השלטון בהגיעם ארצה מצאו תמיד זמן לבקר את ידידם משכבר הימים - הארכיטקט הידוע אלכסנדר שריפט.

ברבות הימים פתח משרד עצמאי לתכנון ועיצוב ארכיטקטוני של מיבנים ומוסדות ציבור.

אלכסנדר הפגין בקיאות בכל תחומי המדע והתרבות. חבריו התייחסו אליו כ"אנציקלופדיה מהלכת". נעים הליכות, פתוח לרחשי ליבו של הזולת, איש בעל שאר רוח.

היה חבר בארגון ארכיטקטים ומהנדסים בישראל. אלכסנדר התבלט במודעות עמוקה לתולדות העם היהודי ובעיקר למאורעות השואה.

בכהונתו רבת-השנים כיו"ר ארגון יוצאי לובלין, התמסר כל-כולו להנחלת הזיכרון וההנצחה של קהילת יהודי לובלין, כחלק בלתי נפרד של שימור מורשתה העשירה של יהדות פולין. בשליחות קדושה זו השקיע את מרצו, זמנו ונפשו עד ימיו האחרונים.

יהא זכרו ברוך.

בן דודו משה לרר

דוד שטאקפיש (מחמת זיין עלטער) דעם פארזיץ, ווי אויך דאס רעדאגירן די אויסגאבע "קול לובלין - לובלינער שטימע". עס האט זיך אים איינגעגעבן צו שאפן א המשך-דור פון זין און טעכטער, וואס זענען ממשיך געווען די ארבעט אין דער צייט פון זיין קראנקהייט - און איצט נאך זיין טויט - אונטער א יינגערער אנפירערשאפט. ער אליין האט אבער איינזאם געלעבט און איז איינזאם געשטארבן. כבוד זיין אנדענק.

א. ב.

געפינענדיק זיין היים אין חורבות, האט ער, ווי א סך אייזנאמע בחורים, באשלאסן צו דערגאנצן זיין בילדונג און איז געפארן קיין ווארשע, ווו ער האט שטודירט - און פארענדיקט - ארכיטעקטור. אנטוישט פון דעם קאמוניסטישן רעזשים אין פוילן און נישט זעענדיק דארט פאר זיך קיין צוקונפט, קומט ער אין 1957 קיין ישראל, ווו ער באשעפטיקט זיך מיט דערפאלג ביי זיין פראפעסיע. גלייכצייטיק ווערט ער אקטיוו אין דער לובלינער לאנדסמאנשאפט און, נאך יארן פון טעטיקייט אינעם קאמיטעט נעמט ער איבער פון

אינזש. אלכסנדר שריפט

אין תל-אביב איז דעם 20סטן אויגוסט אוועק פון דער וועלט א פריינד און א מיטגליד פון דעם קולטור-קרייז ביים "ארבעטער-רינג" אין תל-אביב, געוועזענער פארזיצער פון דער לובלינער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, אינזש. אלכסנדר שריפט. געבוירן אין יאר 1920 אין לובלין, איז ער אויפגעוואקסן אין א טראדיציאנעל-יידישער היים. די היטלער-מלחמה האט ער איבערגעלעבט ווי א פליט אין ראטנפארבאנד. נאכן צוריקקערן זיך אהיים נאך דער מלחמה און

ככר זמקובה מול המצודה.

בעבר היה כאן מרכז הרובע היהודי העתיק. לאחר חורבן הרובע במלחמה, עיצב את הכיכר בצורתה הנוכחית האדריכל המנוח אלכסנדר שריפט, יו"ר ארגון יוצאי לובלין.

נישטא מער גיטעלע

מאנטיק דעם 24טן פעברואר 2003, איז אוועק אין דער אייביקייט גיטעלע עדעל. אין דעם יידישן יישוב איז זי געווען גוט באקאנט צוליב איר איבערגעגעבנקייט צו אלעמען וואס זי האט אונטערגענומען. דער נאמען גיטעלע, אן א צוגאבע, איז שוין פאר זיך געווען א סגולה, ווייל זי איז געווען היימיש מיט יעדן וועלכער האט זי געקענט. אויב דארף מען דערמאנען א פרויען פערזענלעכקייט אין פאריז וואס האט זיך שטענדיק געאפפערט פארן כלל איז עס זיכער געווען גיטעלע.

זי איז געבוירן געווארן אין לובלין ביי ארעמע עלטערן. אזוי גוט ווי אלע קינדער אין יענער צייט איז זי געגאנגען אין די פאלקס-שולן מיט פויליש אין דער אונטעריכטס-שפראך. גלייכצייטיק האט זי זיך פארשריבן אין דער באראכאו-יוגנט און פון איר באקומען די יידישע און ציוניסטישע דערציונג. אזוי גוט ווי די גאנצע יידישע יוגנט, האט זי געטרוימט וועגן א "בעסערן מארגן" אבער זייער זעלטן עס דערגרייכט. אין איינעם איז זי געווען זיכער; דאס איז דער

אידעאל וועלכן בער באראכאו האט געלערנט: "עס איז דא א פאלק און עס איז דא אן ערד - דארף מען ביידע פאראייניקן". דעם ציוניסטישן אידעאל איז זי שטענדיק געבליבן טריי, אזוי גוט ווי איר ברודער מאיר שילדקרויט, דער פירנדיקער חבר פון דער פועלי-ציון באוועגונג אין לובלין און אין די ווייטערדיקע יארן אין פאריז און שפעטער אין ישראל.

אין די ערשטע יארן פון דער 2טער וועלט-מלחמה האט זי זיך געפונען אין רוסלאנד געהייראט מיט א מאן, וועלכער איז אומגעקומען באלד אין אנהויב קריג. געבליבן אליין מיט א קינד מישעל. זי באקאנט זיך דאן מיט קאראשן אין א לאגער ווו עס האט זיך אויך געפונען איר ברודער מאיר און א ברודער פון קאראשן, סאלעק. צוזאמען קומען זיי קיין פאריז און גיטעלע הייראט אפיציעל מיט יידל עדעלשטיין, וועלכן נאך אין דער גימנאזיע האט מען גערופן קאראש. אין די ערשטע יארן אין פאריז זענען פאר דעם פארפאלק עדעלשטיין נישט געווען קיין לייכטע. קאראש האט דא געפונען א געהייראטע שוועסטער מיט א שוואגער, וועלכער האבן אין די ערשטע צייטן זיי געהאלפן ווי ווייט מעגלעך. אבער גיטעלע האט זיך ווי מען זאגט פארקאטשעט די ארבל ווי ווייט מעגלעך. זי האט באלד ארויסגעוויזן אירע פעיקייטן פון אונטערנעמען אן ארבעט וואס זאל געבן פרנסה מיט איר קאראשן. זיי האבן אויפגעשטעלט א פאבריק פון טריקא, וועלכע האט זיי געגעבן מיטלען פון פרנסה. עס ווערן דא געבוירן צוויי מיידלעך סעסיל און זשאזעט, וועלכע זענען שוין פון לאנג פארהייראט זענען שוין פון לאנג פארהייראט און גיטעלע האט שוין פיל אייניקלעך.

טראץ די דאגות פון פרנסה האט גיטעלע געפונען צייט זיך פארנעמען מיט געזעל-שאפטלעכע ענינים. זי איז געווען טעטיק אין דער לובלינער געזעלשאפט, געווען א מיטגליד אין אדמיניסטראטיוון ראט פון דער פעדעראציע פון די יידישע געזעלשאפטן, געווען מיטגליד אין דער פארוואלטונג פון "אונזער ווארט", מיטגעארבעט מיטן "פאן-סאציאל". אומעטום האט מען זי שטענדיק געזען, אבער שטענדיק מיט איר גוט זעליקן מאן: אויף אלע קולטור-אונטערנעמונגען; זי איז אויך געווען מיטגליד פון קאמיטעט פאר יידיש און יידישער קולטור. זי האט פארוואנדלט אין די לעצטע יארן איר הויז אין ליטערארישע אונטערנעמונגען. זי איז געווען טעטיק אין ציוניסטישע ארגאניזאציעס, אין דעם פרט איז זי געגאנגען אין די שריט פון איר ברודער וועלכער האט זיך באזעצט אין ישראל.

גיטעלע איז אין די לעצטע דריי יאר קראנק געווארן און האט נישט געקענט זיין מער דאס, וואס זי איז געווען. מען האט גיטעלען מער נישט געזען אויף געזעלשאפטלעכע, קולטורעלע אונטערנעמונגען. מען האט זי נישט פארגעסן. זי האט שטארק באדויערט וואס "אונזער ווארט" איז אונטערגעגאנגען. פון צייט צו צייט האט מען אויך אירס אן ארטיקל געזען, זי האט בייגעשטייערט צו שאפן די חודשלעכע "יידישע העפטן" - מיט איין ווארט זי האט געהערט צו דער פלעיידע פון געזעלשאפטלעכע טוער וועלכע האבן צוגעטראגן א גרויסן ביישטייער צו דעם לעבן פון יידישן יישוב אין פראנקרייך.

כבוד איר אנדענק!

מרדכי לערמאן

דערשינען צענדליקער, צי הונדערטער ביכער פון דער שארית הפליטה און טויזנטער צייטונג-ארטיקלען מיט זכרונות פון "יענע טעג", האב איך זיך געוואלט איינריידן, אז אויך מיין סיפור-המעשה איז מסוגל צו געבן זיין באשיידענעם, הגם וואגיקן צושטייער צו דער געשיכטע פון יידישער מארטיראלאגיע אין די יארן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה.

די פראגע "פאר וואס גראד איך?" מיט וועלכער איך האב באטיטלט דעם ספר, האט מיך באזונדערס פארפאלגט אין יענער פינצטערער תקופה, נאך דעם ווי מיר איז אפט געלונגען איבערצוכיטרעווען דעם נאציזשן מלאך-המוות. אוודאי האט די היטלעריסטישע אקופאציע גורם געווען צו אומגעהויערער טויטשרעק, באגלייט מיט געפאלנקייט און פארדארבנקייט, ווי דאס האט, אגב, געהאט אן ארט ביי אנדערע פעלקער מיט אייגענע ארמיען - בעת ביי אונדז יידן, אָן אן אייגן לאנד און אייגן מיליטער, האט נישט אויסגעפעלט דערהויבנקייט און העראישקייט, אפילו פון אזא אומגעריכטער זייט, ווי דער פאל מיטן ראדזינער רבין ר' שלמה ליינער זצ"ל. בעת מ'האט אים מיט אן עדה יידן געפירט פון געטא צום אומקום, האט ער מיטן גאנצן כוח זיינעם א קאָפּע געגעבן מיטן שטיוול אן ס.ס.-אפיציר אויף א גאר פילבארן ארט, אז דער רוצח איז מיט געשרייען אומגעפאלן אויף דער ערד און דארט זיך געווארפן אין מוראדיקע קראמפן. די וואס האבן צוגעזען די סצענע און די וואס האבן נאר געהערט דערפון, זענען געווען פול מיט שטוינונג און באוונדערונג פון

אביב. באגלייט מיט דעם פאלגנדיקן בריוו פון נאבעל-פרייז טרעגער יצחק באשעוויס-זינגער:

ליבער פריינט ר' ישראל אייזענבערג,

איך האב געלייענט די קארעקטן פון אייער בוך און עס איז מיין מיינונג, אז די געשיכטע וואס איר דערציילט מיט אזא פשטות, וועט זיין א וויכטיקער ביישטייער צו אונדזער חורבן-ליטעראטור. די דאזיקע זכרונות ווערן, צום באדויערן, נישט געלייענט גענוג פון אונדזער דור. דער חורבן איז צו-נאענט און די ווייטאג צו-שטארק. אבער די צוקונפטיקע דורות וועלן פארערן און אפילו פארהייליקן די דאזיקע זכרונות - דאס מסירות-נפש פון יידישן פאלק און די חרפה פון יענע, וואס רעדן אין נאמען פון קולטור, וויסנשאפט און נאך אזעלכע זאכן. עס איז קיינמאל נישט צו פיל.

כל המרבה לספר בחורבן היטלה, הרי זה משובח.

אייער

יצחק באשעוויס-זינגער

און ביז גאר אינטערעסאנט איז דאס פארווארט פון מחבר: קנאפע 40 יאר זיך ארוםגעטראגן מיט די געשפענסטיקע בילדער און גרויליקע איבערלעבונגען פון א געטא-ייד, שקלאפן-ארבעטער און קאצעטלער אין די דייטשע לאגערן - ביז ס'איז געפאלן דער באשלוס: דערציילן אין א בוך מיין גהינום ביים לעבן און וועגן נס פון א ניצול-געווארענער משפחה - מיין פרוי, איך און אונדזער קינד. הגם פאר דער צייט זענען

ישראל אייזענבערג ז"ל

פון לאס-אנזשעלעס איז אנגעקומען די טרויעריקע ידיעה וועגן דער פטירה פון דעם טייערען און הארציקן ייד ישראל אייזענבערג נאך א שווערער קראנקהייט. במשך צענדליקער יארן האט ער אלץ געטאן, כדי אויפצוהאלטן דעם זכר פון דער יידישער לובלין און ווי א ניצול געווארענער פון דער שואה, געזארגט אדורכצופין יאר-אין יאר-אויס אן אזכרה נאך די קדושי לובלין פאר דעם מנין לאנדסלייט וואס האבן געלעבט אין דער גרויסער אמעריקאנער שטאט. ער מיט זיין פרוי באלטשע, וואס האט אויך ווי ער איבערגעלעבט היטלערן, האבן יעדעס יאר באזוכט ישראל, כדי זיך פרייען מיט דער משפחה, פריינד, לאנדסלייט. דא, אין ישראל האט דער ייד באוויזן ארויסצוגעבן אן אויטאביאגראפיש בוך „ פארוואס גראד איך? “ - קאפיטלען פון פיין, גבורה און האפענונג. וואס איז דערשינען אין יאר 1980 אין תל-

**זכרה של בלציה [בלה] אלטר
לביח טורקלטאוב**

בת-דורתם של

שמחה טורקלטאוב ז"ל

שרגא, אהרון, יוסף אברמסקי ז"ל,
בלהה ויצנבליט (אברמסקי) ז"ל,
ואנה וקסמן לבית טורקלטאוב
שתחיה.

בלצ'ה נולדה בפולין בעיר לובלין
בפברואר 1911 לאבוש וחוה
טורקלטאוב. בת אחת בין שני
בנים, בולק ולוור. לאחר שהאב
נפטר, נאלצה המשפחה לעזוב את
לובלין ולעבור להתגורר בעיר
לודג', בעקבות האב הבכור לוור,
שקיבל במקום עבודה בתפקיד של
מנהל עבודה בביח"ר לצבע
ואשפרה. בלצ'ה עבדה כפקידה
בבנק. בעיר לודג' הכירה את
אברהם ליימסקי, שהיה מהנדס
במקצועו. הם נישאו ב-1940.
נישואיה לא ארכו (ארבע שנים
בקושי). מאורעות המלחמה הגיעו
גם לעירם, ובחודש אלול 1944
אספו את כל יהודי העיר ושלחו
אותם ל"עבודה" באושוויץ. בלצ'ה
הצטרפה לאמה באקציה הזו
והשאירה את בעלה מאחוריה.
הוא נספה באחת האקציות
הראשונות. כאשר הגיעו
לאושוויץ נלקחה האם מיד
למשרפות, ואילו בלצ'ה נשלחה
לעבודות כפיה. כל מזונה היה
מעט מים דלוחים, שנקראו "מרק"

יצחק [אייזיק] מונטל

נולד בלובלין ב-15.1.1922 ליואל
ושיפרה מונטל, אח אמצעי לאלי
הבכור ושרה שהייתה קטנה ממנו.
כאשר פרצה מלחמת העולם
השניה ברח עם אחיו אלי לרוסיה.
אחיו נעצר ע"י הרוסים ויותר לא
התראו. יצחק עבד במאפיה
ולאחר מכן גויס לצבא האדום.
הוא שירת 6 שנים בצבא האדום,
תקופה לא קלה עבורו ובמהלך
המלחמה זכה במדליות. לאחר
המלחמה התאפשר לו לחזור
לפולין אך הוא לא זכה לפגוש
שוב מישהו מבני משפחתו.

ב-1946 הוא פגש בלובלין צעירים
נוספים, הצטרף לקיבוץ ולאחר
מכן במסגרת עליה ב' עלה לארץ
באוניה אקסודוס, התחתן עם
מרים וב-15.5.48 הגיע לארץ. מיד
עם רדתו מהאוניה גויס לצבא
ושירת מעל שנתיים בחיל
התותחנים לשם הביא את ניסיונו
מהצבא האדום. בהמשך שירת
במשטרה הצבאית.

40 שנה הוא עבד במפל "יצהר"
עד יציאתו לפנסיה. בשנים
האחרונות סבל מבעיות
בריאותיות קשות שגרמו לו סבל
רב. יצחק (אייזיק) מונטל הלך
לעולמו ב-24.2.03 בגיל 81. הניח
אחריו אישה, ילדים ונכדים,
יהי זכרו ברוך.

רבינס העלדנטאט, וועלכער איז
זיכער נישט געווען קיין
איינצלפאל. איז דאך אונדזער
חורבן-ליטעראטור פול מיט
ענלעכע, העראישע געשיכטעס.

נאך עפעס. אין יענע ביטערע
צייטן האט אויך נישט געפעלט
קיין האפענונג, אמונה, יידישער
בטחון, מיט וועלכע אויך דער
שרייבער פון די שורות איז געווען
דורכגעדרונגען. אפשר דערמיט
לאזן זיך דערקלערן די שנעלע,
טיילמאל אומבארעכנטע
רעאגירונגען און שריט אין
געפערלעכע סיטואציעס, וואס
האבן זיך גליקלעכערווייז
געענדיקט צום גוטן. אן שום ספק,
אז פוין, גבורה און האפענונג
זענען געווען די דריי עיקרדיקע
קענציכנס פון יענער צייט.

ווער ווייסט צי דער ספר וואלט
דערזען די ליכטיקע שיין, ווען
נישט די דערמוטיקונג פון מיין
ניצול-געווארענער משפחה,
חברים און פריינד פון דער שארית
הפליטה. א יישר-כוח און תודה
רבה קומט דעם נאבעל-פרייז
טרעגער און גרויסן שרייבער
יצחק באשעוויס-זינגער פאר זיין
פריינדלעכן בריוו צו מיר, נאכן
באקענען זיך מיט די קארעקטן פון
בוך.

א באזונדערע אנערקענונג האט
זיך פארדינט מיין בן-עיר און ידיד
דוד שטאקפיש, פאר צוגעבן מיר
א סך קוראזש און פאכמענישע
עצות צום דערשיינען פון ספר,
און דער קינסטלער צבי
זילבערמאן פארן צייכענען די
הילע.

ישראל איזענבערג

לאס-אנזשעלעס פעברואר 1980.

ביום שבת, 16.8.03, י"ח באב
תשס"ג, נדס ליבה של בלצ'ה.
יהא זכרה ברוך.

איה אילון
בתו של יוסף אברמסקי ז"ל

מי מכיר, מי יודע?

המשפחה ומערכת "קול לובלין"
אוספים מידע על
שמחה טורקלטאוב ז"ל
תושב לובלין, אסיר במיידנק

נודה מאד לכל מי שיוכל לעזור
לנו.
אנא התקשרו אל:

בת משפחתנו
ישראלה אוטולנגי
ת.ד. 503
קרית אתא 28104
טל. 04-8444573

או אל:
מערכת "קול לובלין"
נטע אבידר
רח' מול 4
נתניה 42540
טל. 09-8824390

שמחה טורקלטאוב
תמונה משנת 1966

בלתי נסבלים: צריפים, שבקיץ
החום בהם היה בלתי נסבל
ובחורף הקור חודר לעצמות.
במקום זה הכירה בלצ'ה את
זיגמונד (זינדל בן גרשון) אלטר
מבוריסלב פולין, שאיבד במלחמה
את אשתו ובנותיו. הם נישאו
בקפריסין. זיגמונד עבד במקצועו,
פחות ונפחות, והצטיין בכך מאד.
והנה באה הגאולה. הם הורשו
לעלות לארץ וב1.4.48- שניהם
הגיעו שמחים לארץ. את פניהם
קיבלו בני משפחתם מכפר-אתא:
שרגא, אהרון, יוסקה אברמסקי
ובלהה (אברמסקי) ויצנבליט.

בלצ'ה וזיגמונד גרו אצל משפחת
ויצנבליט עד שעברו לתל-אביב,
לשכונת פלורנטין. זיגמונד עבד
במקצועו ובלצ'ה עבדה בקפה
"עטרה" כמלצרית. כששפר
עליהם מצבם, עברו לגור ליד
הגימנסיה בבית חדש, ללא
שותפים למטבח ולשירותים (כפי
שחיו עד אז בחדר אחד ושירותים
משותפים עם עוד שתי משפחות!)
בשנות השבעים המוקדמות נפטר
זיגמונד, ובלצ'ה נותרה בגפה (לא
היו להם ילדים).

במהלך כל השנים הסתדרה
בלצ'ה יפה מאד, אולם בשנים
האחרונות הורע מצבה, והיא
נאלצה לקבל עזרה. לפני כשנה
וחצי עברה להתגורר בבית
ההורים "בית גלבויע" בגבעתיים.
במקום זה מצאה את מקומה,
מוקפת אנשים, חברה, טיפול מסור
מצד העובדים במקום ויחס חם
ואוהב. שנה וחצי זו עשתה לה אך
טוב. למרות שראייתה ושמיעתה
נחלשו, נשארה בעלת הומור,
סיפרה בדיחות, ידעה לצחוק עם
הסובבים אותה על מצבה, ולנתח
את מצבה לאשורו. גם ביומה
האחרון ביקשה ממני להיטיב
שערה ולסרקה, כדי שתראה יפה
יותר ונעימה.

ומעט ירק (לעיתים גם זה חסר).
בערב קיבלו פרוסת לחם קטנה,
שאותה שמרו לאחר-כך.

מאוחר יותר נשלחה עם קבוצת
בנות לבריימן, ופה עבדה בניקוי
הרחובות לאחר ההפצצות
והחורבן שעשו צבאות בנות
הברית. לאחר מספר חודשים
נשלחה לברגן-בלזן, כשמנת
חלקה היתה להעביר גופות
ממקום למקום. מי שעבד זכה
למנת "מרק" דלוח. אך גם ממרק
זה לא תמיד נהנתה, מאחר שהיה
נלקח ממנה בכוח ע"י רוסייה או
פולניה, שהיו חזקות ממנה.
בלצ'ה, שהיתה נמוכה ומאוד רזה,
לא הבינה עד יום מותה, איך
הצליחה לשרוד בשואה למרות
כל מה שעבר עליה, איך הצליחה
להרים אבנים גדולות וכבדות
ולהעבירן ממקום למקום. היא רק
ידעה, שאם לא תעביר אותן
תקבל מכות.

כאשר נסתיימה המלחמה, נודע
לה גורל אחיה הקטן בולק. הוא
הוצא להורג בלודג', כאשר
הגרמנים הוציאו את היהודים
מחוץ לעיר והרגום. אחיה הבכור
לזר, רעייתו וחמותו חוסלו
בוורשה. כשהסתיימה המלחמה
וצבאות בנות הברית שחררו את
הכלואים במחנות, שפר גורלה.
מכיוון שמשקלה באותם ימים היה
כ-28 ק"ג, נשלחה עם בנות
נוספות ע"י הצלב האדום
להחלמה ולהבראה בסנטוריום
בשבדיה. ואכן המשימה צלחה.
לאחר כשנה ורבע ביקשה לעלות
לישראל ובקשתה נתמלאה. היא
וחברותיה עלו על האוניה "חיים
ארלוזורוב" בדרכן לארץ
המובטחת. אך במקום להגיע
לארץ, נתפסה האוניה ע"י
הבריטים, וכל המעפילים נשלחו
לקפריסין. שוב גדרות התיל,
שומרים מפני בריחות ומגורים

פערעלע בינשטאָק

מיט טיפן ווייטיק אין טרויער, שרייב איך די שורות וועגן דער פטירה פון מיין אומפארגעסלעכע לעבנס-באגלייטערן, פערעלע-געבוירן גרינשפאן- אין לובלין אין יאר 1921. זי איז אוועק אין דער אייביקייט אין פאריז, דעם 20-טן נאוועמבער 2002.

אין יאר 1939, האט זי פארלאזט אירע עלטערן מיט אירע 3 שוועסטער אין ברידער. זיי זענען אלע אומגעקומען פון די נאצישע בארברן. פערעלע האט באגלייט איר מומע מיט 4 קליינע קינדער, כדי אריבערגיין אויף דער סאוועטישע טעריטאריע.

זי האט נישט געוואלט זיך אומקערן, אין דעם נאצישן גהינום. אין עלטער פון 18 יאר האבן די סאוועטן איר געשיקט אויף שווערע ארבייטן אין די וועלדער. עס האט איר געלינגען פון דארט זיך ארויסצורייסן, זי האט זיך באזעצט אין קאזאן, און דערנאך אנגעקומען קיין גארקיי. ווי זי האט זיך פארבינדן מיט מיין

מיט באשעפטיקונג איז פאר יינגע מיידלעך נישט געווען אזוי לייכט. זי האט אבער גלייך געפונען דעם וועג צו יוגנט-ארגאניזאציעס וועלכע זענען אין לובלין געווען פון אלע מינים. זי איז אריין אין "צוקונפט", געווארן געזעלשאפטלעך אקטיוו, איינגעזאפט באווסטזיין, ארומגענומען מיט יוגנט-ווא-רעמקייט. און אויך דארט האט אונדז דער גורל פארייניקט.

מיר האבן צוזאמען (איבער 62 יאר) אדורכגעמארט די שרעקלעכע פיינלעכע מלחמה-יארן. (פונקט ווי א סאך פון אונדז האבן פארלוירן די שענסטע יוגנט יארן). נאך דער מלחמה, אדורכמאכנדיק די גלות-יארן אין פוילן האבן מיר אויפדאסניי זיך ארגאניזירט דאס לעבן אין ישראל.

ליידער האט פערעלען די לעצטע יארן באהערשט א שווערע קראנקהייט מיט וועלכע זי האט זיך שטארק געמאטערט ביז דער אומברחמנותדיקער טויט האט זי אויסגעלייזט.

מיר וועלן זי שטענדיק געדענקען מיט ליבע ווי א געטרייע פרוי, איבערגעגעבענע מאמע צו אונדזערע קינדער, אייניקלעך און אוראייניקלעך.

כבוד איר אנדענק!

די אין טרויער פארבליבענע:

דער מאן אברהם

די זון שמואל און יוסף

מיט זייערע פאמיליעס

פערעלע בינשטאָק

פונדערהיים גאטליב (לובארטאו-לובלין)

פערעלע, מיין געטרייע לעבנס-באגלייטערין, די מאמע פון אונדזערע זין שמואל און יוסף, איז נאך א לאנגער און שווערער קראנקהייט אוועק אין דער אייביקייט דעם 5-טן אפריל 2003. די לוויה ווי אויך די אנטהילונג פון דער מצבה איז פארגעקומען אויפן בית-הקברות אין חולון.

ביי דער געלעגנהייט דאנקען מיר די חברים און פריינד פארן באטייליקן זיך אין די טרויער-אקטן און פאר די מיטגעפיל אויסדריקן.

פערעלע האט קיין לייכטע קינדערהייט נישט געהאט. ווי א גאר יינגע יתומה - אנקומענדיק קיין לובלין צום פאטערס משפחה (דער פאטער איז זייער יינג געשטארבן, די מוטער אביסעלע שפעטער) האט קיין ווארימע היים נישט געפונען.

הספד פונעם אייניקל לעאָן

Mamie

La vie ne t'a pourtant pas épargnée.

A tous les malheurs qu'elle t'a fait subir par les tragédies de l'histoire, par la maladie et ses souffrances, tu n'as voulu répondre que par gentillesse, sourire, convivialité, montrant toujours le visage de l'optimisme, un visage radieux, celui qui redonne le sourire à un enfant triste.

Au bout de ta longue route, déjà lasse de vivre, tu t'inquiètes encore des petits soucis quotidiens de tes proches, et tu parviens encore à voler un sourire à ton monde de tourments, ce sourire toujours présent sur toutes les images qui nous restent de toi.

A présent c'est nous que ton départ fait souffrir. Il y a un vide énorme, un espace froid que rien ne semble pouvoir combler.

Sans doute nous faudra-t-il apprendre tes recettes simples et belles, et qui ne sont pas seulement les recettes de cuisine, mais tout simplement celle d'une vie généreuse, d'une vie réussie.

Tu ne souffres plus, ton visage s'est apaisé et s'il y a un paradis, c'est maintenant ta maison.

Et nous qui restons, nous allons continuer à vivre d'abord dans l'émotion et la tristesse, puis avec la sérénité car dans chacun de nous il reste quelque chose de toi.

Et ce que tu nous laisses, c'est la lumière de la vie.

ברודער און פרוי. דארט געלעבט א לענגערע צייט. איך האב זיך מיט מיין צוקונפטיקע פרוי אין יאר 1941 געטראפן אין גארקי. מיר האבן זיך צוריק געטראפן נאך דער באפריוונג אין 1946 יאר ווען איך בין צורוקגעקומען פון פראנט א פארווינדערטער.

מיס האבן דארט געהייראט און זיך אמגעקערט קיין פוילן דערנאך 1957 באזעצט אין פאריז, ווי עס האט געלעבט מיין עלטערע שוועסטער. מיר האבן זיך אנגעשלאסן אין דער לובלינער לאנדסמאנשאפט, אין מיט ענערגיע אינטייל גענומען אין געזעלשאפטלעכן לעבן.

פערעלע האט פארויטומט איר מאן. 2 זון מיט זייעכע פאמיליעס. איעב לוכטיקער שמייכל איז פאר איר אונדז געבליבן טוף איינגעקריצט אין זכרון.

אנאטאל בינשטאק

יקורנו
אדריכל אלכסנדר שריפט

מלובלין

איננו

ההלוויה תתקיים היום, יום חמישי, כ"ג אב תשס"ג 21.8.2003, בשעה 15:00
בבית העלמין "ירקון" (שער הגאולה)
אבלים: קרובי משפחתו וידידיו

Les CAHIERS YIDDISH - Paris
attristés par le décès de Madame

Guitélé EDEL

expriemt leurs condoléances à toute la famille.

פבוך איר אַנדענק !

La Société "LUBLIN et les Environs"

exprime ses condoléances attristées
à la Famille EDEL pour le décès de leur
dévouée mère et grand-mère,

Gitelé EDEL

née SCHILDKRAUT

décédée à Paris à l'âge de 87 ans.

membre du comité de la Société "Lublin et
les Environs" durant de longues années.

Les obsèques ont eu lieu le 26 février 2003
au Cimetière de Bagneux.

פבוך איר אַנדענק !

Le Comité

פאַרבאַנד פֿון ייִדישע געזעלשאַפטן אין
פראַנקרײַך

58, rue du Château d'Eau - 75010 Paris

מיר דריקן אויס די טיפּסטע מיטגעפילן אונדזער
אַקטיוון געזעלשאַפטלעכן טוער, דעם פריינט
אַ נ א ט א ל ב י נ ש ט אַ ק ,
זוליבן אַוועקגיין אין דער אייביקייט פון זיין
לאַנגיאַריקע לעבנס- באַגלייטערין

אסתר-פערעלע בינשטאַק

(געבוירן גרינשפּאַן)

געשטאַרבן אין עלטער פון 81 יאָר.

די לווייה איז פאַרגעקומען דעם 4טן דעצעמבער 2002.

זאַל די טריישאַפט צו דיר,

פון דיינע נאָענטסטע משפּחה- מיטגלידער, ווי אויך
דיינע ווייטערדיקע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן,
זיין אַ פאַרלייכטערונג אין דיינ צער.

זיי געטרייסט.

דער קאָמיטעט

די סאַסיעטע "לובלין און אומגעגנט"

דריקט אויס איר מיטגעפיל דעם לאַנגיאַריקן
קאָמיטעט- מיגליד

אַ נ א ט א ל ב י נ ש ט אַ ק .

מיט פיל צער און ווייטיק האָבן מיר אויפגענומען די
טרויעריקע ידיעה

מיט דעם אַוועקגיין אין דער אייביקייט פון דין
ליבער איבערגעגעבענער לעבנס- באַגלייטערין

פערעלע בינשטאַק

נאָך לאַנגע און שווערע ליידן, אין עלטער פון 81 יאָר.

מיר זענען אַלע מיט דיר אין דין גרויסן טרויער און
צער. זיי געטרייסט.

פערעלע וועט אונדז אַלעמען פעלן.

פבוך איר אַנדענק !

דער קאָמיטעט

אבן זכרון במיידנק.

18,400 יהודים הוצאו להורג ליד תעלות ביום אחד. 3 בנובמבר 1943.

מיידנק. פרחים בכבשן.

"בגטו לובלין" דף מן העיתון הגרמני "ברלינר אילוסטרירטע צייטונג" משנת 1940.

Im Ghetto von Lublin

Ein Bericht der „Berliner Illustrierten Zeitung“ von Hilmar Pabel

Abgetriebene, verdrängte Wesen, wohin man schaut, füllen die Straßen des Ghettos.

Es gibt hier keine Wasserleitungen in den Häusern, nur Zapfstellen auf der Straße. Daher sind Wasserträger all tägliche Erscheinungen.

„Als ich eine Wohnung fotografieren wollte, prallte ich auf.“
erzählt unser Berichtschreiber. „Der Gehant in dem Raum war unerträglich. Der Mann lag im Bett, im Zimmer herrschte eine grauenhafte Unordnung.“

Das gewohnte Straßenbild im Ghetto: Jeder handelt mit jedem.

Dicht drängen sich die jüdischen Händler, füllen den Bürgersteig. Rehen in hausähnlichen und wollen verkaufen. Vom roten Nagel bis zum Fleisch, vom alten Schmutz bis zur Kartoffel...

Schmierige Hände betasten das Fleisch, das mitten im Dreck des Bürgersteigs feilgeboten wird. Obwohl die Haare den Ansprüchen nicht, liegt sie wieder in den Haub zurück — bis der nächste Käufer sie ansieht.

und

א בילד־רעפארטאזש פון „בערלינער אילוסטרירטע צייטונג“ נר' 49, 1940, וואָס באַמיט זיך אַרויסצורופן גרויל און עקל ביים דייטשן ליינער, וואָס ווייזט אָבער אײַך, נישט־ווײַלנדיק, דעם געוואַלטיקן עלט אין לובלינער געטאָ די איבערשריפט הייסט: „אין געטאָ פון לובלין, באַריכט פון ווײַלנדיק פּאַבעל.“

barbed wire. The president of the new Lublin Judenrat was Dr. Marek Alten, but the person who had the biggest influence in the ghetto was really Shama Grajer. Before the war he had been the barber and owner of a brothel in the Old Town. During the war he was the main confidant of the Gestapo in the ghetto. In his restaurant on Lubartowska Street was the "headquarters" for the deportation staff, for which Grajer had the best alcohol and a Jewish musical band. Grajer sold "J-Ausweis" to many people for thousands of zlotys and he participated in the corruption of the SS. On Majdan Tatarski he was called by both the Germans and Jews the "Jewish King". He participated in the subsequent selections in the small ghetto, deciding who would be selected to Majdanek.

The small ghetto existed until November 9th 1942. In September 1942 about 1000 Jews from Majdan were deported to the ghetto in Piaski near Lublin. The next selection was organized on October 24th, when a group of Jews from Majdan, among them also some of the so-called "privileged" Jews (the officials from the ghetto Arbeitsamt and workers from Victor Kremin's company, who until this time had been exempt from the deportations and selections) were taken to Majdanek concentration camp.

Finally, on November 9th 1942, according to Himmler's order from June of that year, [about the end of the deportations from the ghettos in the Generalgouvernement to the death and concentration camps by the end of December 1942] the last group of about 3000 Jews from Majdan Tatarski was deported to Majdanek. About 180 people were shot in the streets of the ghetto - most of them were children and people who tried to hide in the cellars. Hermann Worthoff personally shot Dr. Marek Alten, Shama Grajer and Moniek Goldfarb, who was the commandant of the Jewish police in the ghetto. They were killed at the personal order of Odilo Globocnik, who ordered that the presidents of Judenrats, commandants of the Jewish police and main confidants should be killed during the liquidation of the ghettos, because they had witnessed the corruption among the SS-men.

The people who were taken to Majdanek were selected - old people and the children were sent to the gas chambers (it was the first selection to the Majdanek gas chambers of the transport in which whole families were sent). Others were left in the camp. After several days, some of Lublin's Jews

were transferred to the other camps in Lublin: on Lipowa 7, on Flugplatz, on Sportplatz or at various small work places where they worked for the SS. Those Lublin Jews who worked as specialists for the Gestapo, were transferred to the Gestapo prison in the Castle, and they worked there as "Hofjuden", doing private jobs for the officers of the Lublin Gestapo and their families. Some of Lublin's Jews who survived until November 1943 were executed during the big mass execution of Jewish prisoners, which was organized on November 3rd 1943 at the Majdanek concentration camp. This execution, the biggest in the history of all the concentration camps, is known also under the name "Erntefest" ("Harvest Festival"). On this day, about 18,000 Jews from the different camps in Lublin were executed at Majdanek.

The last group of Lublin Jews, who were in the Gestapo prison in the Castle, survived until July 1944. They were killed on the 21st and 22nd of July 1944, several hours before the liberation of the town by the Soviets.

Out of the 40,000 Lublin Jews in hiding places and concentration camps, only about 200-300 people survived. A larger group (about 1000 people) survived the war in Russia.

The Lublin ghetto was the first ghetto in the Generalgouvernement, which was liquidated, and from where the first transports were sent to the death camp in Belzec.

Editing: **Sofi Frankenberg**

Sources:

State Archive in Lublin: Collection of Lublin's Judenrat 1939-1942; Collection of Governor of Lublin District 1939-1944.

Archive of the Majdanek State Museum: Collection of the Memoirs and Testimonies by Survivors.

Institute of the National Remembrance in Warsaw: Records from the Trials against Hermann Worthoff and Dr. Harry Sturm.

N. Blumental: Documents from Lublin Ghetto. Judenrat Without Direction, Jerusalem 1967.

S. Erlichman-Bank: Listy z piekła, Białystok 1992.

S. Goldberg (Chehever): The Undefeated, Tel-Aviv 1985.

J. Kasperek: Kronika wydarzen w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej, Lublin 1983.

R. Kuwalek, W. Wysok: Lublin - Jerozolima Królestwa Polskiego, Lublin 2001.

T. Radzik: Lubelska dzielnica zamknięta, Lublin 1999.

street in the ghetto and the shocked people were taken out of their homes. Many of them, especially the old and sick, were killed in their houses or in the streets. There was no selection on this day. Two hours after the beginning of the action, SS-Hauptsturmführer Hermann Worthoff from the Lublin Gestapo, who was responsible for Jewish affairs, organized the meeting of the Judenrat. He proclaimed that every day about 1500 people would be deported from Lublin "to the East for work" and every deportee could take 15 kg of luggage, valuables and money with him. At the same time the first group of people was taken to the Great Synagogue, which was transformed into a gathering-point for the deportees. That same night, this group of people had to go onto the Lublin Umschlagplatz, which was near the town slaughterhouse. Early on the morning of 17th of March 1942, the first group of Lublin Jews was deported to the Belzec death camp. Those left in the ghetto didn't know of the fate of these deportees or the destination of the transports. Only several days after the beginning of the deportations, a young boy (his name is unknown) who escaped from Belzec, returned to Lublin and tried to explain what happened to the thousands of Jews of Lublin, but nobody wanted to believe him.

Deportations to the Belzec death camp lasted until April 14th 1942. During this time about 26.000 of Lublin's Jews were sent to this camp, about 2500 people were killed on the spot, in Lublin. About 200 children from the Jewish Orphanage were executed together with their teachers in a suburb of Lublin. Several hundred patients with some of the doctors and nurses from the hospitals were shot 15 km. from Lublin, in Niemce forest.

During the "action" in the ghetto, the SS changed the regulations about working Jews. All who worked for the Germans had to change their ID cards into so called "Juden-Ausweis" (J-Ausweis) and only these were exempted from deportation. According to the SS order only 2500 could live in the ghetto officially. On 30th of March 1942 Worthoff organized the selection of the Judenrat members and officials. The president of Lublin's Judenrat Ing. Henryk Bekker and some of the members of this institution (among them was Dr. Josef Siegfried who was the president of Juddische Soziale Selbsthilfe in Lublin) were deported to Belzec. Officially, according to Worthoff's information:

They will continue to function as leaders of the Judenrat and JSS in the new place of residence, because they have experience in this matter.

Ing. Bekker probably knew the fate of most of Lublin's Jews, because he went to the train in his

traditional Jewish clothes and without any luggage. Together with the Judenrat's members, 35 Jewish policemen were deported with their families to the death camp. Until this time, these people had participated in the 'razzias' on the ghetto streets. Until now many people ask why most of Lublin's Jews were deported to Belzec and not to Majdanek. There is a very simple answer - Majdanek was only a concentration camp under construction at the time and there were no gas chambers. Officially only non-working Jews were deported from Lublin, however this wasn't true right up to the end, and by Globocnik's order, this group of Jewish victims would also be deported to the Belzec death camp.

The deportations were stopped on April 14th, 1942. Because the SS knew that there were about 7.000-8.000 Jews trying to hide in the cellars under the old houses in the ghetto, Worthoff and the Gestapo staff responsible for the deportations (Dr. Harry Sturm, Walther Knitzky and Kalich) ordered the transfer of all Jews to the small ghetto, which was organized in a suburb of Lublin, on Majdan Tatarski.

Majdan Tatarski was located in the neighbourhood of the Jewish work camp on Alten Flughafen (the Jews who were in the ghetto observed their brothers who worked on Flugplatz selecting the property of the victims of Aktion "Reinhardt") and only 1,5 km. from Majdanek concentration camp. According to the German order only those Jews who had "J-Ausweis" could be left in the small ghetto. However, together with "legal" Jews, many "illegal" Jews went to Majdan Tatarski, hoping that they would be "legalized" in the new ghetto. At Majdan Tatarski there wasn't room for so many people. Before the war about 1500 Polish people had lived here, mainly workers of the aircraft factory Plage-Laskiewicz (during the war Flugplatz). After the first night in the new ghetto, when many of the people had to spend the night on the streets and courtyards because there wasn't space for so many people, and after the first registration, the SS organized a selection. On April 22nd 1942 about 2500-3000 people, mostly women and children who didn't have the "J-Ausweis", were taken to the concentration camp at Majdanek. After a further selection about 200-300 mostly young men were sent back to Majdan. The rest were taken 15 km. South of Lublin, to Krepiec forest and were shot there and then. The rumours about this spread quickly in the ghetto and many people lost hope that they could survive. The approximately 4000 remaining Jews of Lublin were left in the ghetto.

After this selection, the ghetto on Majdan Tatarski was organized as a closed ghetto, surrounded by

ghetto, so it was possible to smuggle more food here. Even Nazi newspapers wrote about the extensive illegal trade, however most of the Jewish shops were confiscated.

After my return from Warsaw I realized exactly the differences in the conditions in both ghettos - wrote Sujka Erlichman-Bank - In Lublin there wasn't such an intensive social and cultural life. There were many reasons for this situation. First of all, the Soviet troops who came very close to Lublin at the beginning of the war, facilitating escapes. Mostly the political activists and youth escaped. The large numbers of those resettled from the western part of Poland were deported to Lublin. Most of them were poor people from the low social classes. Intelligentsia, for example from Lodz and its surroundings escaped to Warsaw, believing that the capital city will have a better fate. Lodz's intelligentsia was very active in Warsaw and replaced the local intelligentsia which escaped. Also the buildings of the two towns were different. The great houses with back-premises, which enabled the gathering of a large number of inhabitants so that some of them could be drawn into the underground and social work during the curfew hours. The buildings in Lublin were smaller and separated from each other, so in the evenings it was impossible to organize meetings. There was the positive side of Lublin also. The misery here was much more "modest" than in Warsaw. Here people didn't die in the streets. They suffered in silence in their houses or in refugee-shelters or in the hospitals. We can say it was more "decent". Also Lublin's nouveau-riches behaved quite decently.

Until March 1942 many of Warsaw's Jews escaped to Lublin, believing it to be a "richer" town, with plenty of food. The biggest problems there were the typhus epidemic, overcrowding (people lived even in the shops and in attics) and forced contributions to the Germans.

In Lublin the situation was not the same as in the Warsaw ghetto, where there were many shops, restaurants or workshops for the working Jews, established by German industrial companies like Schultz and Toebbens. The working Jews in Lublin worked mainly for German institutions or the army. In the ghetto there wasn't even space for the workshops or factories. All the bigger buildings like synagogues were transformed into shelters for refugees or public kitchens for the poor population. From October 1941, the Nazi administration started to prepare for the total expulsion of the Jewish population from Lublin. According to the report of the German Wohnungsamt, there should be only 25.000 Jews left in Lublin, those who worked for the different

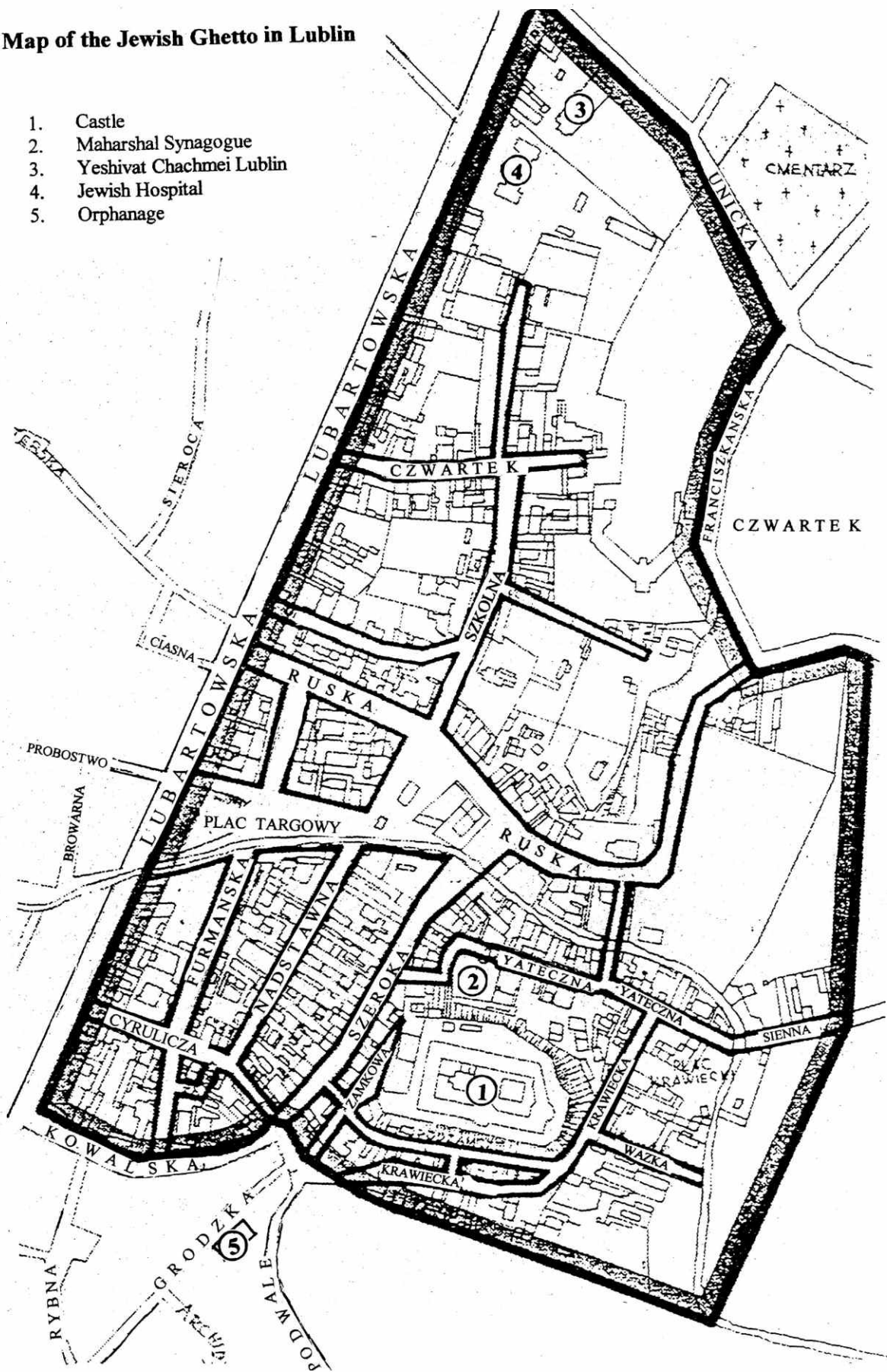
institutions, for the army, the SS and the police. Others would be resettled away from the town, but in the autumn of 1941 it wasn't yet clear where. From December of 1941 groups of young Jewish men from the Lublin ghetto were taken to the concentration camp at Majdanek, for the building of this camp. On the territory of the ghetto there were also small camps for the Jews who did not have work - on Probostwo and Browarna streets. These were the gathering points for those Jews who were sent from there to the camps at Lipowa 7 and Majdanek. Before the mass resettlement from Lublin, at the beginning of 1942, the Lublin ghetto was divided into two parts: A - the so-called "big ghetto" where most of the Jews who had no work lived; and B - which was only on the several streets, in the "better" part of the ghetto - on Grodzka, Kowalska and Rybna Streets. The officials from the Judenrat and institutions subordinate to the Judenrat, and Jewish workers who worked for the German factories or in the camp at Lipowa 7 lived in Ghetto B. There was a separate block for the doctors from the Jewish hospitals. Ghetto B was surrounded by barbed wire, had its own gates and the inhabitants of both parts of the Jewish district could visit each other only at certain times during the day. They needed special permission to cross from one side to the other. At the time when the ghetto was divided into two parts, the decision about the deportation of Lublin's Jews to the Belzec death camp had already been made by Globocnik's headquarters.

Several days before the beginning of the deportations, the SS in Lublin organized the registration of working Jews. Only those who had the stamp given by Sicherheitspolizei on their ID cards, were released from deportation, and they could go to ghetto B. On March 16th 1942, several hours before the beginning of the ghetto liquidation, SS-Hauptsturmführer Hermann Hofle from Globocnik's headquarters, organized a meeting with the representatives of all Nazi institutions in the town. During this meeting he announced that all unemployed Jews would be deported to Belzec "which is the last station in the Lublin district" and these people would never return to the Generalgouvernement. "For the working Jews, the SS is building the big camp (Majdanek) which will be the main reservoir of the Jewish labour force for the German factories in the town." He promised that during the deportation, the SS would be organizing the selections of the people who are able to work.

At 10 o'clock [p.m.] the Lublin ghetto was surrounded by SS and Ukrainians from SS-Wachmannschaften in Trawniki, and the deportation began. The Nazis set a light on the main

Map of the Jewish Ghetto in Lublin

1. Castle
2. Maharshal Synagogue
3. Yeshivat Chachmei Lublin
4. Jewish Hospital
5. Orphanage

by a Star of David. In December of 1939, there was a new order demanding that all Jews wear, at first, a Star of David on their chest, and then armbands with a Star of David. For many this came as a great shock:

On the 1st of December we were "decorated" by a yellow Star of David. This winter morning Dr Mordechaj Tenenbaum, the old children's doctor came to work. On his overcoat he had a yellow "patch" and in his eyes, tears. It was horrible, he, who loved every sick child, stood before us and was degraded. He smiled through the tears and in a trembling voice comforted everybody: "It is nothing, my children. We do not have to be shamed - in spite of everything, we are still Jews".

The Judenrat (Jewish Council) was established in Lublin at the end of 1939. This institution consisted of 24 members, and was created by the Lublin Jews themselves, after many discussions of whether it would be considered collaboration with the occupiers. The president of the Lublin Judenrat became Ing., architect Henryk Bekker (before the war he was the leader of the Folkspartaj in Lublin, deputy of the Town Council and president of the Jewish Community Council) and there were two vice-presidents of the Judenrat: Dr Marek Alten (lawyer, former Austro-Hungarian officer, one of the leaders of the Zionist Organisation of the town) and Salomon Kestenberg (a famous paper merchant, vice-president of the pre-war Jewish Community Board). About Bekker, all of the survivors of the Lublin ghetto agreed that he was a very kind and helpful person. Opinions regarding the other two weren't so good - about Alten, especially, about his activities in 1942, people said that it was open collaboration. As well as the Judenrat, other Jewish institutions were established in Lublin, like the Juddische Soziale Selbsthilfe, different committees for the help of the poor and refugees. The Jewish Hospital, the orphanage and the shelter for the elderly were also under the Judenrat's control. In 1941, when there was a major typhus epidemic in Lublin, a new Jewish Epidemic Hospital was established. This institution was located in the building of the Jewish Culture House, which was to have been opened on September 1st, 1939.

Until March 1941 the Lublin Jews lived in their own apartments (except for the very center of town where they weren't even allowed to walk in the main street) but they had to work for the Nazis. In December 1939, a Jewish work camp was established at 7 Lipowa St. Although most of the prisoners at this camp from 1940 were Jewish - Polish POWs, a large group of Jewish craftsmen from Lublin had to go there to work. Most of them

were the highly skilled. In 1940 the SS organized big 'razzias' [aktzias] in Lublin [and the whole Lublin district] and thousands of the men were sent to Belzec, to the work camp. Their task was to build the Eastern Wall on the Soviet border. Many of these people died in Belzec, because the conditions were primitive (at the Lublin State Archive there is a whole list of people who died at the Belzec work camp in 1940).

Many of Lublin's Jews also had to work for German institutions and companies in the town, and very often Nazis organized 'aktzias' in the streets of the Jewish district to round up people for work. German institutions, Nazi officers and even simple soldiers continued to rob Jewish shops and apartments. In 1940 Nazi propaganda used Lublin for the publication of the several photoreportages about "primitive and traditional Ostjuden". Here the film "Jud Suss" was made, and Lublin's Jews were used as 'extras'.

When the Germans planned the creation of a "Jewish reservoir" in the Lublin district - in February 1940, 1200 German Jews from Stettin were deported there. Most of them were sent from Lublin to small ghettos in Piaski, Glusk and Belzyce. They were the first transport of foreign Jews deported to the Lublin district.

In March 1941 the governor of Lublin, Zörner proclaimed the establishment of the ghetto in Lublin. The ghetto included the oldest and poorest part of the historic Jewish district, with the Castle at its centre (during the war, a Gestapo prison) and a small part of the Old Town (Grodzka street where the office of the Judenrat and the Jewish Orphanage were - the building still exists). Several days before the creation of the ghetto, about 14.000 of Lublin's Jews (most of them were the poor people who did not have work in the town) were resettled in small towns in the Lublin district. Some of them returned to Lublin illegally. According to the German order and register, there were officialy about 34.000 Jews left in Lublin. Unofficialy, according to the Statistics Office of the Lublin City Hall, almost 40.000 Jews lived in the town.

Until March 1942, the Lublin ghetto wasn't strictly closed, but Jews were not permitted to be on the so-called "Aryan streets". But at the same time many Jewish families, especially those who worked as specialists in German institutions, lived outside of the ghetto.

The conditions in the Lublin ghetto, in comparison with the Warsaw or Lodz ghettos weren't too terrible. Many survivors said that here, there wasn't as big a problem with lack of food as in Warsaw. Lublin's Jews still had contact with the world outside the

The full story of Lublin Jewish community during World War II

THE GHETTO IN LUBLIN

Robert Kuwalek

Shortly before the beginning of the Second World War almost 40.000 Jews lived in Lublin. This was one third of the total population of the town, which numbered 120.000 inhabitants. Jewish Lublin was a very important center of religion, education and social life. It is enough to mention that here, in 1930, the most famous yeshiva (rabbinical high school) in the world - Yeshivat Chachmei Lublin (Yeshiva of the Wise Men of Lublin) was established. Before the war, the Jewish community of Lublin had 12 synagogues, about 100 private prayer houses, three cemeteries, a Jewish hospital, an orphanage for children and an old people's shelter. There were many Jewish parties and organizations, which were very active in Lublin. The Jews had their own representation on the Town Council and in many organizations. They also had their own schools, economic and cultural organizations and two newspapers - "Lubliner Tuglat" ("Lublin Daily") and "Lubliner Stimme" ("Lublin Voice"), both published in Yiddish. In economic life, Jews were dominant in trade, owning more than 50% of the craft workshops, and about 30% of the factories. The low level of assimilation was unique to Lublin, in comparison to the other large communities. Most of Lublin's Jews were traditional, orthodox people with a very strong Hassidic orientation. Out of 40.000 Jews only about 1000 admitted that they used the Polish language at home, however, most of the younger generation spoke Polish fluently.

German troops entered the town on September 18th 1939, after a short battle in the suburbs of Lublin and several days of bombing. (Many houses in the Old Town and in the Jewish Town were destroyed then,

and many Jews who were victims of these air attacks lived in these districts). On the next day, after the arrival of the Wehrmacht units, about 2000 men, Poles and Jews were arrested in the town as hostages. They were released after several days, but on October 14th, the Jewish community received an order to pay 300.000 zlotys as a 'contribution' to the German army. German soldiers started to round up the Jews (women and men) in the streets and forced them to work. Many were beaten or tortured. German soldiers robbed many Jewish shops and apartments.

On October 25th the Jewish population in Lublin was counted by order of the Germans. This registration showed that 37.054 Jews lived in the town. Some Jews, mostly young people and political activists escaped from Lublin to the Soviet-occupied zone.

The German civil administration in Lublin was organized on November 1st 1939, after the proclamation of the establishment of the Generalgouvernement. On the 9th of November 1939 SS-Brigadefuhrer Odilo Globocnik was appointed by Himmler as SS-und Polizeifuhrer of the Lublin District. On the same day, the first action of the resettlement of Jews was organized in Lublin. From early morning, SS-men surrounded the center of the town and evicted all Jews who lived in the central streets. Most of them were rich people, who lost their entire estates within a few minutes. On this day, all the Jews were resettled in the Jewish Town and Old Town. Many of them decided to escape from Lublin.

In November, the German authorities ordered that all Jewish shops, workshops and factories be marked